

50.013/d

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., 4. SZÁM 305—408. BUDAPEST, 1968. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ÁNDOR

Technikai szerkesztő

KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 iv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és *bármely postahivatalban*. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111—46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612.

Előfizetési díj egy évre: 60.—Ft.

VARGA SÁNDOR

A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939–1943

Adalékok a könyvkultúra falusi terjesztésének történetéhez

A 20–25 ezer példányban megjelent szerény külsejű, kis terjedelmű (volt időszak, amikor mindössze négy-hat oldalas) hetilap könyves-akcióinak nyomom követését az indokolja, hogy a *Szabad Szót* — a szegényparasztok és agrárproletárok lapja lévén — éppen az a társadalmi réteg olvasta, amely elől hazánkban a könyv legjobban és leghosszabb ideig el volt zárva. A címben megjelölt időszakot pedig azért választottuk vizsgálódásunk tárgyául, mert a lap az 1938. évi 49. (december 4-i) számától kezdődően — azzal, hogy SZABÓ PÁL „kiadótulajdonos”-ként átvette a szerkesztését — a „népi írók” lapjává, ezzel mozgalmuk legfontosabb fórumává válva, lehetőség nyílt a könyvkultúra falusi népszerűsítésének szolgálatára is.

Visszatekintéssel kezdjük. VARGA Rózsa egyik tanulmányában felvillantja a MEZŐFI Vilmos szerkesztette hetilap könyvet-irodalmat népszerűsítő tevékenységének képét is: „... irodalmi anyagát a két világháború közötti időben is múlt századvégi stílusú ponyvából, Kemény György és más amerikai írók verseiből válogatta. Ismert hazai élő költőket alig szólaltatott meg, klasszikusainkat is csak kivonatokban, *Bölcs emberek bölcs mondásai*, *Az élet*, *A Szerencse*, *A nő* s ehhez hasonló címek alatt. Az irodalmi színvonalat Szabolcska Mihály, vagy legjobb esetben Emőd Tamás, az ünnepi számokban néha Várnai Zseni képviselik, 10 év alatt 10-nél kevesebb verssel... Népi író elvértve se igen írt a lapba, 1928–38-ig mindössze Illyés Gyula szerepel benne egy verssel és Szabó Zoltán *Tardi helyzet* c. könyvéről jelent meg benne egy ismertetés...”¹

Ezt a képet egészítjük ki az alábbiakban néhány adalékkal.

Mint ahogy annak idején sok más lap kiadóhivatalánál, a *Szabad Szó*-nál is lehetett könyveket rendelni. Érdeemes megnézni — pl. az 1938 január számokban közzétett hirdetések alapján —, milyen könyvek is voltak ezek

A mi fogalmaink szerinti irodalmat egyetlen könyv képviseli: *Petőfi Sándor költeményei* „6 kötetben, ára mind a hatnak 2 pengő 20 fillér bérmentes küldéssel. Amerikába 50 cent”. Szerepel a hirdetésben *A megváltó Jézus Krisztus* című könyv (330 oldalon, ára 1,70 P) és az *Újszövetségi Szentírás* (670 oldalon, ára 1,90 P), majd az alábbi „olcsó népregegyek”: *A gályarab vagy a velencei rémes éj* 120 füzetes regény gyönyörű képekkel közel 2000 nyomtatott oldalon (ára 1,20 P); *Az égő ház titka, vagy a kétarcú asszony* 84 füzetes regény közel 1500 nyomtatott oldalon (2,— P); *Varsó hóhéra* történelmi regény 158 füzetben közel 2500 nyomtatott oldalon, képekkel (2,50 P); *Egy grófi kastély titka, vagy két hűséges szív kálváriája*. Száz füzetben közel 1600 nyomtatott oldalon képekkel (2,— P); *Sobri Jóska az úri haramia* 132 füzetben közel 2000 nyomtatott oldalon (2,— P);

¹ VARGA Rózsa: *A népi írók Szabad Szó című lapjának történetéből*. Irod. tört. Közl. 1962. 440. l.

A hirdetés e felhívással végződik: „*Siessen a megrendeléssel, mert az utolsókat áruljuk. Ha pedig elfogy, semmi pénzért kapható nem lesz.*”²

Annak illusztrálására, milyen örökséget kapott az új „kiadótulajdonos” jellemző a lap átvételét közvetlenül megelőző időszakban közzétett az az előfizetési felhívás, mely többek között „*Valódi egyiptomi legújabb álmoskönyvet teljes csízióval*” és „*Ujkádenciájú eljegyzési és lakodalmi versezetek*” füzetét igéri ajándékolni az új előfizetőknek.³

A *Szabad Szó* az új gazda kezében természetesen nem egyszerű folytatása volt a réginek. Nem feladatunk e változás politikai szempontból való értékelése, szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy ez időszak jelentős részében a lap szerkesztésében a Kommunisták Magyarországi Pártja befolyása erőteljesen érvényesült: a lap munkatársai között voltak kommunisták,⁴ akik az illegalitás súlyos körülményei között a párt politikájának — a népfrontpolitikának — népszerűsítését, a munkás-paraszt szövetség szervezésének ügyét a legális hetilap adta lehetőséget felhasználva, jól szolgálták: 1941 tavaszától a *Szabad Szó* a magyar demokratikus erők egyik legjelentékenyebb sajtóorgánumává válva a magyar függetlenségi mozgalom félhivatalos lapjaként szerepelt.⁵

*

A SZABÓ Pál szerkesztette lapban a témánk szempontjából első fontosabb, sőt programadónak tekinthető publikáció VERES Péter írása:

„... Mégis csak gyalázat, hogy magyar parasztnépünk 50 évvel a haláluk után találkozik a véreből való szellemi vezetők írásaival, akkor is az elemi iskolai tankönyvekben, vagy az avas községi könyvtárakban, ha ugyan odakerülnek... kötelesség, hogy a magyar parasztság minden tehetséges és okos embere... ismerje meg a mai magyar irodalmat is.”⁶

VERES Péter e cikke tulajdonképpen határkö. A magyar kultúra történetében tudomásunk szerint ez az első olyan alkalom, amikor egy paraszt-író a könyvek olvasására egy hetilap útján *közvetlenül magát a parasztságot* szólítja fel. Érdemes megjegyeznünk a dátumot: a cikk 1939. február 5-én, vagyis a *Szabad Szónak* ugyanabban a számában jelent meg, amelynek vezércikke *Történelmi vacsora* címen a SZABÓ Pál tízéves írói jubileuma alkalmából 1939 január 26-án rendezett író-paraszt-politikus találkozóról ad számot.

Műveltséget a falunak! — követeli FÉJA Géza is a lap következő számában írott cikkében,⁷ és ő a szerzője a népkönyvtárakat követelő írásnak is (névalírással) nélkül jelent meg), mely már sejteni engedti a küszöbönálló akciót:

² *Vallásos könyvek és irodalmi művek is rendelhetők.* Szabad Szó — Képes Világlap. 1938. jan. 2. 6. l. Megismételve jan. 9. 5. l., jan. 23. 6. l. (A felsorolt kiadványok az 1927–1929. években jelentek meg.)

³ *Előfizetési felhívás.* Uo. 1938. ckt. 23.

⁴ SZABÓ Pál: *A süllyedő élet sodrán. Emlékek a Szabad Szó-ról.* Kortárs, 1965. 1. sz. 120. l.

⁵ KÁLLAI Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945.* Ötödik, átdolgozott kiadás. Bp. 1965. 105. l.

⁶ VERES Péter: *A parasztság és az igazi magyar irodalom.* Szabad Szó. 1939. febr. 5. 8. l.

⁷ FÉJA Géza: *Műveltséget a falunak!* Uo. 1939. febr. 12. 3. l.

„... A mai magyar írók legtöbbje, s tegyük hozzá, legértékesebbjei, valamennyien a népi gondolat hívei, a nép számára írnak elsősorban s legnagyobb vágyuk az, hogy népi olvasóközönségük, megértő népi közösségük legyen.

Meg kell tehát mielőbb találnunk a módot, hogy megfelelő, a kor színvonalán álló népkönyvtárak keletkezzenek. A magyar író és a magyar nép immár megpecsételt szövetségének kell ezt a nagy művet útnak indítania...⁸

A Falukönyvtár Szövetkezet

1939. február 21-én a *Szabad Szó* szerkesztőségében a lap köre tömörült 24 író, újságíró, paraszt-politikus megalakította a Falukönyvtár Szövetkezetet. Az erről szóló híradás⁹ körvonalazza a szövetkezet célját: egyelőre kétszáz falut népkönyvtárral ellátni, s pontosan felsorolja az alapító tagokat s a megválasztott tisztségviselőket. E közleményből azonban egyáltalán nem tűnik ki, hogy a Falukönyvtár Szövetkezet tulajdonképpeni célja a népi írók könyveinek kiadása, vagyis szövetkezeti szervezetben működő *könyvkiadó létrehozása volt*, s csak másodsorban anyagi alap megteremtése a népkönyvtárak részére történő könyvvásárlásra.¹⁰

A munka megindult, de már részjegy-kibocsájtásra sem kerülhetett sor: a cégbejegyzés elfogadására illetékes hatósági szerv, a Cégbíróság a Falukönyvtár Szövetkezet megalakulását egyszerűen nem vette tudomásul. Teljesen nyilvánvaló, hogy ennek politikai okai voltak: a *Szabad Szó* körül tömörült írók közül jónéhányat ismertek már az ügyészségen.

Azt, hogy a munka mégis (nyilván még az elutasítást megelőzően) megkezdődött, a lapból is megállapítható,¹¹ s hogy a Falukönyvtár Szövetkezet megfogalmazta törekvés visszhangra talált, egész sor olvasó-levél bizonyítja.

Az olvasók leveleinek nagy számban és rendszeresen való közlése nemcsak érdekes színfoltja, hanem szerves része a *Szabad Szónak*. Az olvasólevelek áttétel nélkül a teljes valóságában-nyerségében adnak hírt arról, hogy a lap olvasóit milyen gondok foglalkoztatják, hogyan reagálnak a lapban megjelent egyes cikkekre, általánosságban: hogyan élnek, éreznek és gondolkodnak. De még a cikk formájában publikált írások jórésze is, jellegét tekintve ugyancsak olvasólevél: feladók nem „hivatásos” újságírók vagy írók voltak, s nem szerkesztőségi íróasztalon íródtak, hiszen az 1939 júliusában párttá, a Nemzeti Parasztpárttá szerveződött mozgalom vezetőinek többsége megmaradt vidéki-falusi embernek.

A tematikailag szerteágazó, sokféle-fajta olvasólevél között feltűnően nagy számban közöl a lap a falu művelődési viszonyaival s ezen belül a nyomasztó könyvhiánnyal foglalkozó írást, melyekből világosan megfogalmazódik a parasztság követelése: *könyvet a falunak!*

⁸ *Népkönyvtárakat*. Uo. 1939. febr. 19. 3. l.

⁹ FÉJA Géza: *Könyvtárakat adunk a magyar falunak*. Uo. 1939. febr. 26. 3. l. (Vö. SALLAI Pál: *Két garasos olvasókör a népek*. Pesti Divatlap, 1848. 27. sz. Közli: KOVÁCS Máté: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*. Bp. 1963. 648—650. l.)

¹⁰ FÉJA Géza szóbeli közlése.

¹¹ FÉJA Géza: *Gyűjtiük népkönyvtáraink anyagát*. *Szabad Szó*, 1939. márc. 5. 3. l.; *A Falukönyvtár Szövetkezet*. Uo. 1939. ápr. 23. 3. l.; *A Falukönyvtár Szövetkezet megkezdő működését*. Uo. 1939. ápr. 23. 7. l.

Íme, néhány levélrészlet:

ILIÁS Ferenc tanító, egy fertőszentmiklósi törpebirtokos fia, ezt írja:

„... A községi könyvtárak rém silányak és hiányosak. Nem a mi ízlésünk szerint válogatták meg őket. Hiányoznak onnan a mi könyveink. Ami található, azt is kevesen olvassák. Az ügyetlen, tudatlan könyvtárosok ennek az okai. A népet fel kell világosítani a könyvekről s kezébe kell nyomni a jó könyvet. Ha ezt tennék s jó könyvek lennének, a parasztság szíves-örömmel olvasna, tanulna. Bármint beszélnek is, én tapasztalataimból tudom, hogy szeret népünk művelődni, tanulni, olvasni. Csak az a baj, hogy nincs miből és nincs anyagi ereje és ideje, hogy erre áldozni is tudjon...¹²

Ifj. NÁNÁSI László kisújszállási földműves, aki részt vett a „történelmi vacsorán” és azóta rendszeresen tudósítja a lapot, így vélekedik:

„... Tudom, hogy amikor sóra, cukorra is nehezen kerül a háznál a pénz, nehéz jó új könyveket vásárolni, de azért lehetetlenség nincs. Alljunk össze, vegyünk közösen jó könyveket. Vagy olvasóköri útján próbáljunk könyveket szerezni.... Járjunk el az olvasóköribe is, s ott beszélgessünk sorsunkról-jövőnkéről...¹³

Bár a Falukönyvtár Szövetkezet elnevezést már egyáltalán nem használják, az akció folytatódik: az első százkötetes népkönyvtárat (az eddig már háromezer kötetre szaporodott könyvállományból) a fóti Faluszínpad felavartása alkalmából adták át a fóti gazdakörnek.¹⁴ Ezt követően már csak négy beküldött levél tanuskodik arról, hogy az akció keretében összegyűjtött könyvek falura kerültek.¹⁵

Abból, hogy az akció megindulása és az utolsó ilyenfajta híradás megjelenése között két esztendő eltelt, arra lehetne következtetni, hogy az akció két évig élt. Ez azonban csak látszat, hiszen az a becsületes törekvés, mely a Falukönyvtár Szövetkezetben öltött volna testet, a horthysta hatóságok „jóvoltából” tulajdonképpen meghalt, mielőtt megszületett volna: sem szövetkezeti könyvkiadó nem alakult,¹⁶ sem pedig a falukönyvtárak nem szerveződtek szövetkezeti alapon.

¹² ILIÁS Ferenc: *Miért nem művelődhet a parasztság?* Uo. 1939. jún. 4. 3. l.

¹³ Ifj. NÁNÁSI László: *Téli teendőik*. Uo. 1939. nov. 26. 3. l. (E levél írója jelenleg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, a SZÖVOSZ felügyelő bizottságának elnöke.) Hasonló tartalmú cikkek, levelek az 1939–1940 évi számokban: SERES József: *Népkönyvtár és népkultúra*. Uo. 1939. márc. 12. 4. l.; KESZEG István (földmunkás, Marcelháza): *A falu műveltsége*. Uo. 1939. ápr. 16. 6. l.; BAZSÓ István: *Az olvasó magyar nép*. Uo. 1939. máj. 7. 9. l.; VARGA György: *Olcsóbb tankönyvet a falu gyermekeinek*. Uo. 1939. szept. 10. 3. l.; NÁDASDY József: *Mit olvassunk?* Uo. 1940. jan. 7. 4. l.; SERES József: *A népkultúra ügyében*. Uo. 1940. ápr. 14. 3. l.; Ifj. NÁNÁSI László: *A könyvnapról a parasztoknak*. Uo. 1940. jún. 2. 3. l.; SZABÓ Bertalan (Hejőpapi): *Intelem a magyar parasztsághoz*. Uo. 1940. szept. 22. 4. l.; ILIÁS Ferenc: *Sötétek a falvak*. Uo. 1940. okt. 27. 4. l.; JAKAB András (Legénye): *Nincs könyv!* Uo. 1940. nov. 3. 3. l.; Ifj. VARGA István (Csépa): *Könyvet a falunak!* Uo. 1940. dec. 15. 3. l.

¹⁴ DARVAS József: *Felavattuk Fóton az első faluszínpadot*. Uo. 1939. dec. 3. 3. l.

¹⁵ M. CSIKAI László és RÁCZ András köszönik meg a szerkesztőségnek a Tiszaladányi Olvasókör részére küldött értékes könyveket tartalmazó könyvtárat. Uo. 1940. márc. 24. 3. l. (Vö. BÉNYEI Miklós: *A népi írók hatása Tiszaladány olvasói kultúrájára*. Könyvtáros. 1967. jan. 41–42. l.); SZABÓ Bertalan (Hejőpapi) megköszöni, hogy a *Szabad Szó* 1940 szeptember végén 90 kötetből álló kis könyvtárat ajándékozott a községnek. Uo. 1940. okt. 20. 4. l.; A szalafői Keresztyén Ifjúsági Egyesület vezetősége megköszöni a *Szabad Szónak* az egyesületi könyvtár gyarapítására küldött könyveket. *Köszönet a Szabad Szónak*. Uo. 1941. febr. 23. 4. l.; Olvasó-levél említi: 1940-ben a *Szabad Szótól* 50–60 db. jól összeválogatott könyvekből álló kiskönyvtárat kaptak teljesen ingyen, még a postaköltség sem őket terhelte. TOLDI Antal Károly: *A paraszti ifjúság két arca*. Uo. 1942. febr. 1. 3. l.

¹⁶ Ezen a tényen az sem változtat, hogy 1939 közepén a Cégbíróság a „Tücsök Irodalmi- és Művészeti Szövetkezet” működését (kezdeményezője ERDÉLYI József költő

Azaz, a könyvtárak vonatkozásában az erőfeszítések még sem voltak teljesen meddőek, az elvetett mag néhány helyen kisarjadt. Három és fél esztendő (!) múltán két olyan jellegű cikkel is találkozunk a lapban, majd további egy év múlva egy harmadikkal is, mely ezt látszik igazolni.

Az első SERES József cikke, aki arról számol be, hogy a hatezeröttszáz lakosú községükben népkönyvtárat akarnak létesíteni úgy, hogy havi 50 fillér lenne a könyvvásárlásra befizetendő összeg.¹⁷ Bár a cikk befejező részében a szerző azt igéri, hogy törekvéseik megvalósulásáról a *Szabad Szó*ban be fog számolni, erre nem került sor. Tőle magától tudjuk azonban a folytatást: a népkönyvtár a fenti alapon Kunágótán létrejött. A köréje csoportosult parasztfiatalok megszervezték a gyűjtést, rendszeresen résztvettek a SERES József által tartott könyvismertetőkon, előadták DARVAS József *Szakadék* című drámáját, ennek jövedelméből is könyvet vettek, sőt a községi előjáróság hozzájárulásával a régóta használaton kívül levő községi könyvtárból azokat a könyveket, amelyeket erre alkalmasnak tartottak, ugyancsak átvették. Úgy, hogy már a meginduláskor mintegy 250 kötettel rendelkeztek: többségük magyar klasszikus és a népi írók műve volt.¹⁸

A másik ilyen jellegű kezdeményezésről SOMOGYI Imre ad hírt a lapban. Az ormánsági fiatalok az Ormánsági Könyvtár Szövetkezet keretében kötelezték magukat évi tíz pengő befizetésére, melyből könyvet vásárolnak. Több falu ifjúsága műsoros estet is rendezett, ezek jövedelméből is könyvet vásároltak. Küldtek könyvet a népi írók is, sőt egy magát megnevezni nem akaró pesti ügyvéd a népi írók könyveinek 46 kötetét juttatta el. SOMOGYI Imre az utóbbit óriási jelentőségűnek tartja azért „...mert hitet ad az Ormánság ifjúságának, hogy az ő munkájukat mások is figyelik, fontosnak tartják és kérés nélkül is segítségükre mennek...” SOMOGYI Imre fontosnak tartja az ilyen népi megmozdulások segítését, hogy az egész országban meg lehessen szervezni a parasztság által fenntartott Falukönyvtár Szövetkezeteket: „...Önállóságra, kezdeményező készségre kell nevelni az ifjúságot: teremtsen meg maga a saját népkönyvtárait.”¹⁹

A harmadik ilyen jellegű híradás ifj. NÁNÁSI László (Kisújszállás) levele. Közli, hogy a kisújszállási gimnázium tanári könyvtárát megnyitották a nagyközönségnek, és gyűjtés útján szerzett pénzből is vásároltak könyveket: az olvasási illetékből — havi 1 pengő — tudják megvásárolni az új könyveket.²⁰

A lapban is jórészt nyomon követhetően tulajdonképpen ezzel ért véget a *Szabad Szó* Falukönyvtár Szövetkezet akciója. Feltételezhető azonban, hogy a lap olvasói, ha jogilag és formailag nem is szövetkezeti keretben, de az anyagi eszközök fentiekhez hasonló módon történt biztosításával jóval több községben hoztak létre és működtettek könyvtárakat.

volt) bejegyezte. Törekvéseiről a *Szabad Szó* is hírt adott (1939. nov. 19. 5. l.). Jelent meg egy rövid közlemény a lapban arról is, hogy e szövetkezet elhatározta a népi írók könyveinek — amit a könyvkiadók eddig hat-nyolc pengős áron adtak — egypengős áron való kiadását. (1940. jún. 30. 4. l.) A megvalósításra azonban a könyvkiadási tevékenységhez szükséges tőke hiánya miatt nem került sor. (ERDÉLYI József költő és BARSÍ Dénes író) — a „Tücsök Szövetkezet” egykori ügyvezető-igazgatója — szóbeli közlése.)

¹⁷ SERES József: *Alapítunk népkönyvtárakat!* Uo. 1942. okt. 11. 3. l.

¹⁸ SERES József szóbeli közlése.

¹⁹ SOMOGYI Imre: *Példát mutat a Baranyai Falukönyvtár Szövetkezet.* Uo. 1942. nov. 1. 3. l.

²⁰ *Levelek — válaszok.* Uo. 1943. dec. 12. 4. l.

A Szabad Szó könyvszakosztálya²¹

Bevezetőnkben jeleztük, hogy a MEZŐFI szerkesztette *Szabad Szó* kiadóhivatalától lehetett könyvet rendelni: erre több-kevesebb rendszerességgel hirdetésben hívta fel a lap olvasói figyelmét.

SZABÓ Pálék ezt a tevékenységet — legalábbis intézményes formában — egy ideig nem vették át. A kiadóhivatal ugyan SZABÓ Pál új regényére előfizetéseket elfogadott;²² a lap előfizetői BAJCSY ZSILINSZKY Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt* című könyvét „a szerző jóvoltából önköltségi áron alul egy pengős rendkívül kedvezményes áron” a szerkesztőség útján megrendelhették;²³ és más könyvek is megrendelhetők voltak a *Szabad Szó* címén.²⁴ A lap e tevékenysége azonban egyelőre nem vált általánossá, sőt a kiadóhivatal arról is értesítette az előfizetőket, hogy könyvárusítással nem foglalkoznak, könyvárjegyzéket küldeni nem tudnak, szívességből azonban beszerzik a könyveket, ha az előfizetők levelükhöz 40 filléres érvényes levélbélyeget mellékelnek postaköltségre.²⁵

Hogy az olvasók ilyenfajta érdeklődése viszonylag jelentős lehetett, bizonyítja a kiadóhivatalnak egy rövid felhívása, melyben a könyvrendelések feladót arra kéri, hogy válaszában költségeire 20 filléres bélyeget mellékeljenek, utánvétellel pedig ne rendeljenek könyvet.²⁶

Csak több, mint fél esztendő múlva jelenik meg ismét olyan közlemény, amely — nyilván hogy az olvasók követni tudják a nyugati front eseményeit — Európa politikai térképét,²⁷ illetve könyveket úgy ajánl, hogy azok a lap kiadóhivatalától megrendelhetők.²⁸

Egészen kirívóak a lapban a CSITE Károly színdarabjait propagáló hirdetések. A „vidám népszínművek” között ilyen címek találhatók: *Magyar szív, Kis Erzsikém, Bíró Marcsa eljegyzése, Hejehuja kézfogó, Isten hozzád piros kendő, Levente a galambom, Judkánál nincs semmi baj*; az „1 felvonásos hazafias színjátékok”: *Hazádnak rendületlenül, Turán fia, Pozsony Kassa Kolozsvár*. Ezek „... a vallás és közoktatásügyi minisztérium által engedélyezett műkedvelői színdarabok jegyzékébe felvett...” népszínművek, melyek „... legtöbbször eddig 2–3000 helyen játszották műkedvelők” — közli a lap nyilván megnyugtatóan.²⁹

A lap 1941. jan. 5-i számában jelent meg a *Mit olvassunk?* című szerkesztőségi cikk, mely annak bizonyítéka, hogy ezidőtájt már erőteljesen megszaporodtak a szerkesztőséghez küldött, könyvvásárlási tanácsot kérő levelek. E cikk felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy bár az olcsó könyvek rendszerint silányak, néhány kiadó szerencsére megpróbálkozott *olcsó és jó* könyvek kiadásával. Példaként a Franklin Társulat klasszikus költőinket népszerűsítő olcsó sorozatát említi, megjegyezve, hogy „... Kár, hogy súlyt helyezett

²¹ E fejezet keretében a lapban megjelent, más olyan könyvet-népszerűsítő közleményről is említést teszünk, mely tartalmazza, hogy a könyvet a *Szabad Szónál* lehet megrendelni, vagy előjegyezni.

²² Uo. 1939. jan. 15. 2. l.

²³ Uo. 1939. febr. 12. 11. l.

²⁴ Uo. 1939. márc. 12. 3. l.; aug. 27. 7. l.

²⁵ Uo. 1939. okt. 22. 5. l.

²⁶ Uo. 1940. márc. 3. 5. l.

²⁷ Uo. 1940. ápr. 7. 5. l. Megismételve: ápr. 14. 5. l. és május 26. 5. l.

²⁸ Uo. 1940. ápr. 28. 6. l.; máj. 26. 5. l. (Ez utóbbi megismételve: jún. 2. 5. l.)

²⁹ Uo. 1940. szept. 8. 5. l. (Megismételve: szept. 15. 5. l.; szept. 22. 5. l.; okt. 13.

a díszes kiállításra is, mert így a füzetek még mindig elég drágák, áruk egyenként 44 fillér . . .”

Népszerűsíti e cikk a „Népművelők Társasága” 10 filléres sorozatát, az „Érdekes Regények”-et is, közölve, hogy a jövő évben 20 filléres kiadásban a magyar klasszikusok válogatott műveit szándékoznak kiadni.

A cikk JÓKAI műveinek olcsó kiadását sürgeti, illetve megállapítja, hogy a Franklin Társulat a kiadói jog birtokában nem készít olcsó JÓKAI kiadványokat, de másoknak sem engedi át. „. . . Így legutóbb minket is elutasított azzal a kérésünkkel, hogy engedje meg Jókai egyik hosszabb, kedves elbeszélésének a „Nagyenyedi két fűzfá”-nak a Szabad Szó-ban való közlését. Márpedig Jókainak a néptől való elvonása igen nagy hiba és bűn a magyar néppel szemben . . .”³⁰

A lap 1941. március 23-i számában a hírek rovatban jelenik meg az alábbi közlemény:

„Mintegy olvasóink részéről állandóan felmerült az az igény, hogy egyrészt a könyvújdonságokat, másrészt társadalmi, gazdasági és szakmai régebben megjelent könyveket lapunk által szerezzenek be, elhatároztuk, hogy könyvszakosztályt létesítünk. Könyvszakosztályunk a jövőben bármely könyv beszerzését vállalja és emellett szívesen vállal tanácsadó szerepet magán-, vagy népkönyvtárak létesítésénél. Könyvszakosztályunk vezetését Iliás Ferenc munkatársunk vette át. A megrendelések a Szabad Szó címére küldendők, a borítékon könyvszakosztály megjelöléssel.”³¹

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez a szépen hangzó elnevezés: „könyvszakosztály”, valamiféle, a lap szerkesztőségén belüli kisebb-nagyobb szervezett egységet jelentett. Sőt ILIÁS Ferenc mint a „könyvszakosztály vezetője” annak ellenére, hogy aktívan részt vett a szerkesztőség munkájában, tulajdonképpen nem volt a lap belső munkatársa.³² ILIÁS Ferenc 1941. márciusában utazott fel falujából a Sopron megyei Fertőszentmiklósra Budapestre. A Szabad Szó szerkesztőségében lakott: újságpapíron aludt, és egy DONÁTH Ferentől kapott pokróccal takarózott.

A könyvszakosztály létesítését bejelentő közleményt követően két hét múlva jelenik meg az első hirdetés, mely „Népi írók könyvei” sorában BAJCSY ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*, KOVÁCS Imre: *A paraszt életforma csődje*, VERES Péter: *Az Alföld parasztsága és a Gyepsor*, valamint DARVAS József: *Máról-holnapra* című művét, továbbá a „Kék könyvek” sorozat köteteit úgy ajánlja, mint amelyek a lap könyvszakosztályánál megrendelhetők. Ez utóbbiak: KOVÁCS Imre: *Szovjet-Oroszország agrárpolitikája*, BÁLINT György: *Veszély Ázsiában*, MARKOS György: *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig*, PÁLÓCZY-HORVÁTH György: *Balkán a viharban*, FÖLDES Ferenc: *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*, NAGY Iván: *Szovjet-Oroszország kollektív mezőgazdasági termelése*.³³

A Szabad Szó könyvosztálya ezt követően DARVAS József, KOVÁCS Imre, SZABÓ Pál, NAGY István és TATAY Sándor szépirodalmi művein kívül TRAVEN SMELJOV, ROESMANN, SZEJFULLINA, PANFJOROV és GORKIJ könyvek megrendelésére hívja fel az olvasó figyelmét.³⁴

ILIÁS Ferenc tehát megkezdte a lap olvasói körében a haladó irodalom népszerűsítését. Úttörő munkát végzett, hiszen annak ellenére, hogy e köny-

³⁰ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. jan. 5. 4. l.

³¹ *A Szabad Szó Könyvosztálya*. Uo. 1941. márc. 23. 5. l.

³² Vö. ILIÁS Ferenc visszaemlékezései (kézirat). Párttörténeti Intézet Archivuma H-i-9.

³³ *Mit olvassunk?* Szabad Szó 1941. ápr. 6. 2. l.

³⁴ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. máj. 25. 2. l.

vek nagyobb része a harmincas évek közepén már megjelent, a *parasztság* figyelmét ezekre a művekre eddig aligha hívták fel. Igaz viszont, hogy ebben az időszakban a haladó, s ezen belül a szovjet-irodalom népszerűsítésére viszonylag kedvezőbb volt a légkör: éppen két hónappal e felhívás megjelenése előtt adta vissza a Szovjetunió kormánya a 48-as zászlókat és alig két héttel azelőtt zárta be kapuit a Budapesti Nemzetközi Vásár, ahol a Szovjetunió pavilonjának megtekintésével több mint egymillió ember adott kifejezést a Szovjetunió iránti megbecsülésének és szeretetének.

Ez az időszak azonban már négy hétig sem tartott: a Hitler-fasiszták, majd ezt követően magyar csatlósaiak hátbatámadták a Szovjetuniót. A *Szabad Szó* „könyvszakosztályának vezetője” ekkor betegségéből lábadozott: súlyos mellhártyagyulladás került kórházba. A „könyvszakosztály” propaganda munkájában bekövetkezett háromhónapos szünet okáról (vagyis ILLÁS Ferenc betegségéről) egyébként a szerkesztőség is hírt adott a lapban azzal a kéréssel, hogy akik a *Szabad Szó* könyvszakosztályánál könyveket rendeltek és mindaddig nem kapták meg, legyenek türelemmel. Mihelyt ILLÁS Ferenc visszaállhat posztjára, a kért könyveket azonnal postára adja.³⁵ Ezt azonban — tekintettel arra, hogy felgyógyulását követően hazautazott falujába — nem ő, hanem barátja, az 1941 nyarán Budapestre érkező FEHÉR Lajos végezte el.

FEHÉR Lajos a fővárosban ekkor a Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Kossuth Lajos u. 5. sz. alatti könyvesboltjában könyvkereskedő gyakornokként helyezkedett el, s a Kommunisták Magyarországi Pártja megbízásából vett részt a *Szabad Szó* szerkesztési munkájában. Ő a szerzője a *Könyvet a falunak!* című cikknek, amelyben a lap előző számaiból idézett olvasó-levelekkel is bizonyítja, hogy „... tudás kell a falunak... mert tudás nélkül tétova, bizonytalan és bátortalan a cselekvés...”, és a legközelebbi ilyen természetű feladatként a fércmunkák kiszorítását jelöli meg. Bejelenti, hogy

„... a falu könyvekkel való ellátásának munkáját, amelyet nem várt okok közbejötté miatt pár hónappal ezelőtt félbe kellett szakítanunk, ismét elindítottuk, az előbbinél jóval nagyobb keretben. Nemcsak azokat a könyveket kívánjuk eljuttatni olvasóinkhoz, amelyek a magyar dolgozó osztályok sorskérdéseivel foglalkoznak, hanem olyanokat is, amelyek a külföldi munkások életével ismertetnek meg bennünket.

Ezúttal közlünk alább egy könyvlistát, későbbi számainkban ismét másat, amelyekből olvasóink bőven választhatnak. Arra kérjük az érdeklődőket, hogy a megrendeléseket ne a szerkesztőséghez, hanem a *Szabad Szó* Könyvszakosztályához címezve küldjék be. Könyvjegyzéket kívánatra bárkinek küldhetünk címére.”³⁶

A cikket követő könyvhirdetés (melyet két hét múlva megismételt a lap) tizenegy magyar és hat külföldi író szépirodalmi és ismeretterjesztő művét tartalmazza.

Néhány ezek közül: BÁLINT György: *Veszély Ázsiában*, DARVAS József: *Állomás*, ILLYÉS Gyula: *A puszták népe*, NAGY István: *Oltyánok unokái*, SZABÓ Pál: *Őszi vetés*, VERES Péter: *Parasztsors, magyar sors*, GORKIJ: *Tselkas*, SMEDLEY: *Vérző Kína*, TRAVEN: *Gyapotszedők és Fehér rózsák*.³⁷

Az akció folytatása (vagyis a *Mit olvassunk?* rovat) kilencféle szakácskönyvet és befőzési tanácsadót és tizenegy állattenyésztési szakkönyvet,³⁸

³⁵ Uo. 1941. júl. 6. 5. l.

³⁶ FEHÉR Lajos: *Könyvet a falunak!* Uo. 1941. aug. 17. 4. l.

³⁷ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. aug. 17. 4. l. Megismételve: 1941. aug. 31. 2. l.

³⁸ *Mit olvassunk?* (Gyakorlati jellegű hasznos könyvek.) Uo. 1941. okt. 12. 2. l.

a következő pedig főleg történelmi ismereteket terjesztő műveket tartalmaz. Néhány könyvcím ezek közül: PETŐFI: *Összes versei*, ADY Endre: *Jóslások Magyarországról*, ILLYÉS Gyula: *Petőfi*, BENEDEK Marcell: *Költők a szabadságért*, SUPKA Géza: *1848*.³⁹ Ez utóbbi hirdetést teljes egészében megismételve, FEHÉR Lajos (hivatkozva egy, a lap könyvosztályához érkezett levélre, melyben írója az 1848.-as forradalommal és az utána következő szabadságharcral foglalkozó könyvet kér) ismerteti az első független magyar kormányának az olasz szabadságharc ellen hozott intézkedéseit.⁴⁰ E történelmi esemény bemutatásával a szerző célja világos, s az analógiát a lap olvasóinak többsége nyilván meg is értette: a magyar népet urai akkor is, *most is* a haladás erői ellen vitték háborúba.

Ezzel a *Szabad Szó* könyvszakosztályának működése befejezettnek is tekinthető, ui. ilyen elnevezéssel hirdetés vagy közlemény a lapban többé nem jelent meg. Ennek oka, hogy mivel a KOSSUTH Lajos és TÁNCSICS Mihály sírjának a Halottak napja előestéjén (1941. november 1-én szombat délután 4 órakor) a Kommunisták Magyarországi Pártja kezdeményezésére szervezett megkoszorúzása a háborúból való kilépés, a különbéke melletti lelkes hangulatú tömegtüntetéssé vált, a párt a tüntetés egyik szervezőjét, FEHÉR Lajost — hogy a rendőrség figyelmét róla eltereljük —, átmenetileg Debrecenbe, a *Tiszántúl* című laphoz küldte.⁴¹

A képet, amelyet a Szabad Szó „könyvszakosztályának” a három hónapos kényszerszünettel együtt is alig fél évig tartó működéséről felvázoltunk, ki kell egészítenünk annak leírásával, ahogyan a hirdetésekre beérkezett megrendeléseket a „könyvszakosztály” teljesítette.

FEHÉR Lajos közléséből tudjuk, hogy sem *egyetlen* kiadó (a „könyvszakosztály” által hirdetett könyveket tucatnyi különböző kiadó: Athenaeum, Cserépfalvi, Faust, Franklin, Genius, Magyar Élet, Officina, Pantheon, Nyugat, stb. adta ki), sem egyetlen könyvkereskedő nem állt az akció mögött. Az első időszakban a beérkezett megrendeléseket FAUST Imrének adták át expediálásra. Félve azonban, hogy a horthysta államvédelmi szervek (melyek a FAUST-kiadó tevékenységét állandóan figyelték) birtokába juthattak a könyvmegrendelők címeinek is és ezzel esetleg nehéz helyzetbe hozták volna őket, ezt a gyakorlatot megszüntették; a könyveket megvásárolták és a lap szerkesztőségéből expediálták.⁴²

ILLÁS Ferenc a már idézett visszaemlékezéseiben egyébként arról is ír, hogy „... Kapcsolatot teremtettem CSERÉPFALVI könyvkiadóval és a Kék könyveket, más marxista irányú könyveket, GORKIJ: Az anya című regényét, TRAVEN-regényeket a munkásság körében is terjesztettük...” Gyakran előfordult, hogy azokat a Cserépfalvi-kiadványokat, melyek betiltására számítottak, ILLÁS Ferenc és társai még a könyvkötőtől vitték el: amire az elkobzás végrehajtását elrendelő utasítás megérkezett, a könyvek már nem voltak a kiadó raktárában.⁴³

³⁹ *Mit olvassunk?* Történelmi tárgyú könyvek. Uo. 1941. okt. 26. 6. l.

⁴⁰ FEHÉR Lajos: *Mit olvassunk!* Uo. 1941. nov. 9. 4. l.

⁴¹ FEHÉR Lajosnak, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökhelyettesének szóbeli közlései.

⁴² FEHÉR Lajos szóbeli közlése.

⁴³ CSERÉPFALVI Imrének, a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja igazgatójának szóbeli közlése.

A Szabad Szó vándorkönyvtár-akciója⁴⁴

1941 októberétől ERDÉLYI József nevetlenfalusi (Ugocsa megye) joghallgatónak, a Bolyai Kollégium tagjának a faluról egyetemre került és az otthon maradt parasztfiatalok közötti kapcsolat megszakadásáról írott (illetve az összefogás szükségességét hangoztató) levele nyomán⁴⁵ izgalmasan érdekes vita bontakozik ki a lap hasábjain. A vitázók mindegyike egyetért e kapcsolat szükségességével, ennek konkrét formái azonban mindaddig nem fogalmazódnak meg, míg ERDÉLYI József nem tesz javaslatot arra, hogy ezt az összefogást a falu könyvekkel való ellátásában teremtsék meg: azok a parasztfiatalok „... akik érdeklődnek a könyvek és a tudás iránt, falvanként álljanak össze és vegyék meg közösen a szükséges könyveket”. Ehhez az anyagi alap megteremthető: „... Gondoljunk csak arra, mennyit költünk el itálra, dohányra és más felesleges dolgokra, amik egyúttal egészségrontók is. Ha ezeknek csak egy részéről is le tudnánk mondani, mindjárt jutna pénz szervezkedésre, újságra és könyvre is...” — idézi ERDÉLYI a lap 1941. november 9-i számából KOVÁCS Lajos olvasó-levelét. Ezek a könyvolvasó közösségek — a javaslat szerint — kapcsolatot teremthetnének a szomszéd falu hasonló gondolkozású fiataljaival, megszervezhetnék a könyvcsereit. Ahol viszont nem akarnak önálló vállalkozást kezdeni, a faluban meglévő egyesületi vagy más könyvtárral való együttműködést javasol: meg kell kérni a könyvtár vezetőjét, hogy az ott levő jó könyveket bocsássa a fiatalok rendelkezésére, esetleg bízson meg parasztfiú könyvtárost és szerezze be a közösség kívánsága szerint a népi írók könyveit vagy más hiányzó könyveket. Még a leventeintézmény felhasználását is lehetségesnek tartja ilyenfajta könyvtár létrehozására, ehhez szükséges anyagi alapoknak bállal, előadással, ünnepéllyel való megteremtésére.

Az egyetemisták — a javaslat értelmében — a falvaikban végzendő felvilágosító munkával, jóindulatú nagy könyvkereskedőkkel és könyvkiadókkal való kapcsolatukat felhasználva, kedvezményes áru könyvbeszerzéssel (általában a könyvek beszerzésével), tanácsokkal működhetnek közre.⁴⁶

Fordulatot ad a vitának ERDÉLYI József barátjának, KOMLÓ Lászlónak, a Bolyai Kollégium tagjának újabb levele (már korábban is részt vett a vitában), aki kemény szavakkal ostorozva a vadnyugati filmeket néző, ponyvairodalmat olvasó, a kispolgári szokásokat és kultúrát „tanuló” parasztokat, csalódottan ír arról, hogy hiába volt a kezdeményezés, nem jelentkezett senki könyvért, vagyis, nem akar a parasztfiúság tanulni.⁴⁷

E megállapítás ellen tiltakozik KUTRUCZ Gizella szimói parasztlány (aki ugyancsak részt vett már korábban is a vitában): „Nem igaz, hogy nem akarunk tanulni!” — csakhogy: „a falunkbeli, közkönyvtár vezetését és

⁴⁴ Nem kétséges, hogy a „vándorkönyvtár” fogalom a munkásmozgalomból került ide. (Vö. KERESZTES Mihály: *Napnyugtától napkelteig*. Kossuth Könyvkiadó 1968. 126. l.) KENDE István személyes közléséből tudjuk, hogy az 1939–40-es években is javában folyt a Szociáldemokrata Párt keretében kommunista vezetés alatt működő Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) falusi szervezeteinek vándorkönyvtárakkal való ellátása. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a *Szabad Szóban* e fogalom első ízben abban a levélben szerepel, amelynek írója KUTRUCZ Gizella szimói parasztlány, a csehszlovák kommunista mozgalom neveltje.

⁴⁵ ERDÉLYI József joghallgató: *Levél a parasztfiúsághoz*. Szabad Szó 1941. okt. 12.

⁴⁶ ERDÉLYI József: *Az első lépés*. Uo. 1941. dec. 7. 4. l.

⁴⁷ KOMLÓ László: *Nem akar a parasztfiúság tanulni*. Uo. 1941. dec. 28. 8. l.

könyvbeszerzéseket nem bízzák ránk . . . ami elolvasni való könyvek vannak, azokat már jóformán kiolvastuk (van, amelyiket kétszer is) és új könyveket meg nem igen tud venni a község, mivel szegény . . .” Pénzt gyűjteni és ebből könyvet venni — ez sem járható út: a pénz „. . . óriási fogalom, különösen télen. Kereset nincs, nem mehetünk napszámba dolgozni, így nincs miből spórolni sem . . .” Azt a módszert javasolja (ami nem kerül pénzbe), hogy minden parasztfiú a már kiolvasott jó könyveit küldje el az egyetemistáknak: „. . . Megpróbálnánk alakítani egy olyan vándorkönyvtár felét . . . állandóan cserélnék, úgy, hogy csináltak egy jegyzéket a könyvekről és lehetne választani. Ha egyik nem lesz bent, bent lesz a másik . . . Én magam részéről fölajánlom mindjárt néhány könyvemet . . .”⁴⁸

Ehhez kapcsolja mondanivalóját FEHÉR Lajos, aki a *Tovább egy lépéssel* című vezércikkében meghatározza a legközelebbi teendőt: valósítsuk meg a vándorkönyvtárakat. „. . . A vándorkönyvtár lényege a mozgásában van . . . a könyv embereket fog össze, mozgat embereket. Betölti, — s így tölti be szerepét: amiért tulajdonképpen írták . . .”⁴⁹

A lap következő száma RESZEGI Ferenc budapesti szervezett építőmunkás levelét közli arról, hogy a tanulni vágyó parasztfiúság részére az egész országban meg kell indítani a könyvek gyűjtését vándorkönyvtárak céljára. Ezt a budapesti szervezett építőmunkások megkezdték és a segítség gondolatát más ipari munkások között is népszerűsíteni fogják.⁵⁰ A lapnak ugyanez a száma a *Hírek* rovatban közli:

„A Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége 45 kötet könyvet ajánlott fel a Szabad Szónak vándorkönyvtár céljaira. Felkérjük azokat az olvasóinkat, akik vándorkönyvtár kezelésére vállalkoznak, jelentkezzenek. Célunk az, hogy az elindított könyveket állandóan olvassák és azok minél több olvasó kezén forduljanak meg. A jelentkezőknek néhány kötetes könyvtárat juttatunk le. A könyveket nem kérjük vissza. A vándorkönyvtár célja, hogy folyton vándoroljanak olvasótól olvasóhoz.”⁵¹

RESZEGI Ferenc, a MÉMOSZ kőműves szakosztályának egyik vezetője, az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja tagjaként APRÓ Antal és SOMOGYI Miklós által közölt megbízás alapján rendszeres kapcsolatot tartott a *Szabad Szóval*. Gyakran feljárt a szerkesztőségbe, részt vett az ott kialakult spontán beszélgetéseken, de a *Szabad Szó* munkatársait, a népi írókat is több alkalommal meghívták a MÉMOSZ-ba szervezett vitaestékre, melyekre a munkásokon kívül Bolyai—kollégistákat is hívtak.

Az egyik ilyen vitaesten (ezeket általában SOMOGYI Miklós vezette, a résztvevők száma kb. 30 fő volt) amikor arról beszéltek, hogyan is lehetne tényleges kapcsolatba kerülni a parasztsággal s mit tehet a munkásság a parasztság felemeléséért, olvasták fel KUTRUCZ Gizella *Szabad Szó*ban megjelent levelét s határozották el, hogy támogatják az akciót: gyűjtést indítanak könyvbeszerzésre.

A gyűjtést nem túlságosan széles körben végezték, vagyis csak azoktól kértek, akiket a mozgalomból jól ismertek. A szaktársak általában 20 fillért, 50 fillért adtak, volt aki könyvét hozta be. RESZEGI Ferenc ILLYÉS Gyula: *A puszták népe* című könyvét vásárolta meg, és adta az akcióhoz.

⁴⁸ KUTRUCZ Gizella: „Nem igaz, hogy nem akarunk tanulni!” Uo. 1942. jan. 4. 4. l. (E levél írója jelenleg a Kossuth Kiadó munkatársa.)

⁴⁹ FEHÉR Lajos: *Tovább egy lépéssel*. Uo. 1942. jan. 18. 1. l.

⁵⁰ RESZEGI Ferenc: „Nem akar a parasztfiúság tanulni”. Uo. 1942. jan. 25. 3. l.

⁵¹ *Vándorkönyvtárak*. Szabad Szó. 1942. jan. 25. 5. l.

Néhány nap múlva már volt is annyi pénz együtt, hogy CSINOS Bertalan, a kőműves szakosztály akkori pénztárosa (aki a gyűjtést végezte), meg is vásárolhatta a könyveket, melyek között MÓRICZ ZSIGMOND, SZABÓ Pál, VERES Péter, ILLYÉS Gyula, DARVAS József, KOVÁCS Imre akkor kapható könyvén kívül ott volt SOLOHOV: *Csendes Donja*, NAGY István: *Oltyánok unokái*, TRAVEN könyvek, GORKIJ: *Az anyja*, a *Kék könyvek* néhány kötete, BRAUN Soma szemináriumi füzetei, munkásmozgalmi dalokat tartalmazó füzet és szavalókönyv. A 45 kötet könyvet egy újabb MEMOSZ-beli vitaest alkalmával adták át a *Szabad Szó* munkatársainak: azokat a Bolyai—kollégisták vették el.⁵²

S a felhívás nyomán jelentkeznek az „igénylők”. Az érdeklődés olyan nagyarányú lehetett, hogy a szerkesztőség szükségesnek tartotta megjeleníteni a következő közleményt:

„Nagy érdeklődés nyilvánul meg a vándorkönyvtár akciónk iránt, aminek nagyon örülünk, mert úgy látjuk, hogy a parasztság mégis csak akar tanulni. Az érdeklődőket arra kérjük, hogy legyenek egy kis türelemmel, mert most osztályozzuk a könyveket és február közepéig minden igénylő megkapja a magáét. Természetesen nem örök tulajdonba adjuk, hanem azzal a kéréssel, hogy kiolvasás után továbbítsák másoknak. Így mindenkinek közös tulajdona lesz a könyvtár.”⁵³

A lap egy 55 éves, 80 százalékos világháborús hadirokkant levelét is közli: „... fáradásját nem ösmerve azon leszek, hogy a nekem küldött könyvek majd minden családhoz olvasásra eljussanak...”⁵⁴

Hamarosan valóban meg is kezdődött a könyvek szétküldése. A lapban négy alkalommal jelent meg erről közlemény, összesen 46 olyan nevet sorolva fel, akik könyvküldeményt kaptak.⁵⁵ E 46 név között van az akciót kezdeményező KUTRUCZ Gizella is, bár amikor a „hivatalos” könyvküldeményt megkapták, már igen sok könyv érkezett KUTRUCZÉKHOZ SZIMÓRE. A levelének megjelenését követően ui. egész láda könyvet küldött FEHÉR Lajos Debrecenből, küldtek könyveket a népi írók, SZEKFÜ Gyula, a Győrffy-kollégisták és budapesti munkásfiatalok is. Sokan a *Szabad Szó* olvasói közül, különösen Békés megyei kubikusok is elküldték agyonolvasott könyveiket. E könyveket aztán a szomszédos falvak fiatalságához is továbbadták.⁵⁶

A lapban ezidőtájt megjelent olvasólevelek közül is jónéhány tükrözi az akció visszhangját.⁵⁷

És ekkor közli a lap SÁGVÁRI Endrének, a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezeteként működő Országos Ifjúsági Bizottság kommunista titkárának levelét:

„Tisztelt Szerkesztőség! Mellékelten küldünk néhány könyvet a Szabad Szó vándorkönyvtárának gyarapítására, hogy csekély erőnkhez mérten mi is kivegyük részünket a parasztság önképzésének lehetővé tételéből. Nekünk: a dolgozó osztályok fiataljainak valóban leghatásosabb fegyverünk a jó könyv, mert ezzel tudjuk legyőzni

⁵² RESZEGI Ferenecnek, az Építő-, Fa- és Építőanyagipari Dolgozók Szakszervezete elnökének személyes közlése.

⁵³ *Vándorkönyvtárak*. Szabad Szó. 1942. febr. 8. 5. l.

⁵⁴ SZEKERES János (Marcelháza) levele *A szerkesztő postájából*. Uo. 1942. febr. 15. 2. l.

⁵⁵ Uo. 1942. febr. 22. 5. l., márc. 29. 3. l., ápr. 19. 5. l., ápr. 26. 5. l. E közlemények tartalmazzák az akció „szabályait”: aki megkapta levelezőlapon értesítse a szerkesztőséget, kiolvasás, de legkésőbb 3 hónap után küldje vissza.

⁵⁶ KUTRUCZ Gizella személyes közlése.

a tudatlanságot és a közönyt a még nem öntudatosodott dolgozók lelkében. Az ipari munkásság fiataljai is a könyv segítségével képezték magukat a munkásmozgalom harcos tagjaivá, bár az ő számukra más lehetőségek is vannak. A parasztság számára még fokozottabb jelentősége van a jó könyvnek, hiszen nincsenek szervezetei, ahol öntudatosra fejlődésük lehetséges volna. Ezt felismerve, ajánljuk fel szerény hozzájárulásunkat a Szabad Szó akciójához... Azt akarjuk, hogy ez a könyvküldemény is a paraszt-értelmiségi és munkásifjúság közeledését és egy szebb magyar jövődjéért folytatott közös küzdelmét szolgálja. Szeretettel és barátsággal Ságvári Endre a M.Sz.P. Országos Ifjúsági Bizottság titkára.⁵⁸

SÁGVÁRI Endrének a *Szabad Szóban* megjelent levelét olvasva immár nem nehéz felismernünk, hogy a kommunista befolyás alatt működő (majd később a párt tagjai sorába lépő) ILIÁS Ferencnek, a kommunista FEHÉR Lajosnak, RESZEGI Ferencnek és SÁGVÁRI Endrének a *Szabad Szó* könyves-akcióban való közreműködése nem a véletlennek, nem egyes emberek ösztön-szerű cselekedetének következménye, hanem az illegalitásban levő Kommunista Magyarországi Pártja tudatos akciója. Azzal, hogy a „Szabad Szó könyvszakosztálya” és a „Vándorkönyvtár” akciókat a KMP kezdeményezte s szervezte, nyilvánvaló célja az antifasiszta nemzeti összefogás politikájának a parasztság közötti népszerűsítése volt. Az akciók lehetőséget nyújtottak a KMP-nek, hogy éppen a politikailag leginkább érdeklődő parasztok százaival a kapcsolatot felvegye s a párt szavát előbb közvetve, majd a Békepárt röplapjai, körlevelei útján közvetlenül is, eljuttassa. (Itt említjük meg, hogy az 1941 októberben-novemberben a lapban közzétett, a 48-as szabadságharcos hagyományokra emlékeztető cikkek és az ilyen témájú könyveket ajánló közlemények (l. 40. sz. jegyzetet) is a fenti akcióisorozat részének tekinthetők: ugyanebben az időben, ugyanerről a témáról publikált cikksorozatot, ugyancsak a KMP kezdeményezésére, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* is.)

Követve immár a Vándorkönyvtár-akció további alakulását, megállapítható, hogy összesen mintegy száz vándorkönyvtár kiküldésére és „vándoroltatására” került sor. Ennyiről tesz említést a Parasztszövetség feladatait körvonalazó egyik cikkében DARVAS József⁵⁹ és B. FARKAS Ferenc is ennyire emlékezik. Tőle tudjuk azt is, hogy a lap kiadóhivatalában volt az akció „adminisztrációja”: sokszorosított körlevélen szólították fel azokat, akik az előre megadott címre a határidő lejártakor nem küldték tovább a vándorkönyvtárat tartalmazó ládát és ezt nem jelezték.⁶⁰

A lap 1943. november 28-i száma vezércikkének címe: *A vándorkönyvtár* (aláírás nélkül jelent meg, írója a cikk stílusából következtethetően KOVÁCS Imre), mely az akció lezárását jelenti be:

⁵⁷ MAJOR László levele *A szerkesztő postájából*. Szabad Szó 1942. márc. 1. 4. l.; JÓZSEF Lajos ifjúmunkás, Kozma levele. Uo. 1942. márc. 1. 4. l.; PAPP Sándor (Budapest): *Levél Cserhányi Pálnak*. Uo. 1943. márc. 21.; DOMBI KISFALI József: *Kultúrától-könyvek-ről*. Uo. 1943. ápr. 25. 4. l.; S. Klára levele. Uo. 1943. jún. 6. 3. l.; BALOG Ilona levele. Uo. 1943. okt. 17. 3. l.; Kis Erzsébet (segédmunkásnő) levele. Uo. 1943. nov. 21. 6. l.; BUN József (ipari munkás, Balmazújváros): *Hogyan működünk?* Uo. 1944. jan. 30. 4. l.; FARAGÓ László gyári munkás levele. Uo. 1944. márc. 19. 5. l.

⁵⁸ SÁGVÁRI Endre levele *A Szerkesztőség postájából*. Uo. 1942. márc. 15. Ugyancsak teljes terjedelmében közli a *Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához V*. Bp. 1955. 91. 92. l. (SÁGVÁRI Endrének ez volt az utolsó, névaláírással publikált írása: ezt követően rövidesen illegitáltsába kényszerült.)

⁵⁹ DARVAS József: *Szellemi szervezkedést!* Uo. 1942. júl. 5.

⁶⁰ B. FARKAS Ferenc közlése.

⁶¹ *A vándorkönyvtár*. Szabad Szó 1943. nov. 28. 1. l.

„... Jóleső érzés volt látni azt a sok könyvet, amelyeket az ipari munkásság küldött hozzánk, hogy juttassuk el vidéki híveinknek s annál szomorúbb most, hogy ezt a szép reményekkel és nagy eredményekkel kecségtető akciót be kell szüntetnünk... Minden öntudatos ipari és mezőgazdasági munkás, kisparaszt és a velünk rokonszenvező értelmiségi megérti, hogy ma a legfontosabb megtartani állományunkat, vigyázni kell minden értékes emberre, mert igen nagy szükség lesz rájuk a változásnál, a kibontakozásnál, az ország újjáépítésénél!

Az elmúlt hetek és hónapok eseményei készítették bennünket arra, hogy a vándorkönyvtár akciót leállítsuk...⁶¹

„Az elmúlt hetek és hónapok eseményei” — amelyekre a vezéreikk utal — azok a reakciós terrorintézkedések voltak, melyeket KERESZTES — FISCHER belügyminiszter a nemzeti függetlenségi mozgalom erői növekedése láttán rendelt el: a Békepárt egymás után jelentette meg a nyomdai úton előállított röpcéduláit, felhívásait, körleveleit, melyeket a *Szabad Szó* parasztlevelezőin, a Földmunkás Szakosztály országos és helyi vezetőin kívül *azok is kaptak, akikhez vándorkönyvtár érkezett.*⁶² A Gestapo és a defenzív osztály minden erejét a Békepárt felkutatására összpontosította. Ennek során — nyilván központi (belügyminiszteri) rendelkezésre — került sor arra, hogy a csendőrség a Vándorkönyvtárakat mindenütt elkobozta, a *Szabad Szó* szerkesztőségéhez beérkezett hírek szerint nem egy helyen verésekre, pofozásokra is sor került. B. FARKAS Ferencet is beidézték a rendőrkapitányságra, ahol az akcióról jegyzőkönyvet vettek fel.⁶³

A *Szabad Szó* Vándorkönyvtár-akciója tehát az előző kezdeményezésekkel (Falukönyvtár Szövetkezet, a *Szabad Szó* könyvszakosztálya) összehasonlítva nemcsak a leghosszabb ideig tartott, de eredményeiben is a legjelentősebb volt: igazi mozgalommá válva a Horthy-reakció másfél esztendeje alatt szerényen, mégis messzehangzóan bizonyította a magyar munkásosztály arra irányuló készségét, hogy szövetségeséhez, a parasztsághoz a fasiszta népbütítés időszakában a haladó irodalom alkotásait eljuttassa. És a munkásság e kezdeményezését a falu dolgozói helyesen értékelték. Ennek ad hangot NÁDASDI József balmazújvárosi paraszt, a lap állandó levelezője:

„... Szívünk dobbanása, gondolatunk találkozott, egy a vágyunk, a felénk nyújtott kezét elfogadtuk... Március van, az ifjúság márciusa, mely minden elvetett magnak rügyet fakaszt. Fakasszon rügyet ezen magnak is, melyet a vándorkönyvtárral elvetettünk.”⁶⁴

*

A *Szabad Szó*nak három, önálló arculatot öltött akcióját követtük nyommon a fentiekben. De a „népi írók” *Szabad Szó*ja sok más módon, így publicisztikával, könyvismertetésekkel és a ponyvairodalom elleni harc változatos módszereivel is szolgálta a falu és a könyv kapcsolatának ügyét. Ezekre ez alkalommal nem térünk ki. Arra is csak röviden utalunk, hogy a *Szabad Szó* könyves-akciói mennyiségben és minőségében felülmúlták bármelyik ez idő tájt megjelent sajtóorgánum könyvpropagandát szolgáló tevékenységét.

Ami a nagyfokú aktivitás okait illeti: aligha lehet kétségbe vonni, hogy e vonatkozásban a legfontosabb összetevő a nép szolgálata, a lap szer-

⁶² FEHÉR Lajos közlése.

⁶³ B. FARKAS Ferenc közlése.

⁶⁴ NÁDASDI József (Balmazújváros): *A vándorkönyvtár*. Szabad Szó 1942. márc. 15. 4. l.

kesztőinek az a programszerűen megvalósítandó törekvése volt, hogy a műveltség (s annak legfőbb hordozója: a könyv) eljusson a néphez. S mert a lap szerkesztői maguk is írók, természetesen tekinthető, hogy szinte állandóan napirenden tartották a kérdést: eljutnak-e *saját könyveik* azokhoz, akiknek írták? S bár ez idő tájt a könyvkiadók szerzői honoráriumot nem a kiadott, hanem az eladott könyvek arányában fizettek (tehát az írók anyagilag is érdekelték voltak abban, hogy könyveik ne maradjanak a kiadók raktárában), az is nyilvánvaló, hogy e mozzanat a *Szabad Szó* könyves-akcióinak értékelésénél úgyszólván teljes egészében figyelmen kívül hagyható.

A törekvések vizsgálata azonban arra a kérdésre mégsem ad választ, egyáltalán eljuttott-e (s ha igen, milyen mértékben) a haladó irodalom, illetve a „népi írók” könyvei a néphez?

Senki számára nem lehet kétséges: az a tény, hogy a magyar szegény-paraszttság politikailag aktív, abban az időszakban leghaladóbb rétege a *Szabad Szó* olvasása nyomán úgyszólván hétről-hétre, ilyen vagy olyan formában kapott ösztönözést arra: olvass, művelődj! — nem maradt pusztába kiáltott szó. Vagyis a magyar paraszttság öntudatra ébresztéséhez e könyves-akciók is — statisztikailag soha ki nem mutatható módon és mértékben — hozzájárultak.

E megállapításnak nem mond ellent az sem, ha ez akciók viszonylag szűk korlátaira is emlékeztetünk. Mindenekelőtt hadd utaljunk a lapból is nyomonkövethető ama csalódottságra, hogy hiába minden kezdeményezés, erőfeszítés, a falu nem olvas, vagy ha olvas, legfeljebb ponyvát, még akkor is, ha jó könyvhöz, igazi irodalomhoz, pl. a vándorkönyvtár útján már hozzájuthatna. De ne kergessünk illuziókat. Világosan kell látnunk, hogy még ha ezek az akciók sokkal kiterjedtebbek lettek volna, ha a falura került jó könyveket sokkal többen olvasták volna is, ezek a kezdeményezések végülis meglehetősen elszigeteltek maradtak, s a könyvek (közte a „népi írók” könyvei) ez idő tájt kis példányszámban kerültek falura. DARVAS Józsefre hivatkozunk, aki egy cikkében, megállapítva, hogy a népi írók olvasóközönségének jórésze az öntudatos ipari munkásságból kerül ki, így ír: „... *A paraszt-sághoz viszont alig jutottak el műveik: csak egész vékonyka réteg volt az, amely tudomást szerzett róluk...*”⁶⁵ Igaz, DARVAS József ezt az értékelést 1941-ben adta, érvényes maradt azonban a felszabadulás előtti egész időszakra.

A falu és a könyv találkozásának ügye hazánk felszabadulását követően állami, társadalmi feladattá vált. Teljes kibontakoztatása már a jelen tenni-valói közé tartozik.⁶⁶

⁶⁵ DARVAS József: *A népi írók útja*. Népszava 1941. április 13. Közli: *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945*. Bp. 1964. 247. l.

⁶⁶ VARGA Sándor: *A könyv a mai falu életében*. Társad. Szle. 1967. máj. 34. l.

SÁNDOR VARGA: DIE BUCHAKTIONEN DES WOCHENBLATTES SZABAD SZÓ
(»FREIES WORT«) 1939—1943. BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER AUSBREI-
TUNG DER BUCHKULTUR IN DEN DÖRFERN

Nachdem Ende des Jahres 1938 Pál SZABÓ das Wochenblatt der ungarischen armen Bauern und Agrarproletarier *Szabad Szó* (*Freies Wort*) übernahm, stand die Zeitung, die zum Blatt der »Volksschriftsteller« geworden war, auch im Dienst der Popularisierung der Buchkultur in den Dörfern.

Die Abhandlung beschreibt drei selbständige Formen der Buchaktionen des *Szabad Szó* (*Freies Wort*).

Im Februar des Jahres 1939 wurde in der Redaktion von 24 Schriftstellern, Journalisten und Agrarpolitikern die *Dorfbibliotheks-Genossenschaft* gegründet. Die Versorgung von 200 Dörfern mit Volksbibliotheken war ihre erste Zielsetzung. Die Organisation ging von der Zeitung aus, die gesammelten Bücher gelangten auch in einige Dörfer, die Aktion jedoch wurde eigentlich von den Horthy-Behörden erstickt, bevor sie geboren war, da das Handelsregistergericht die Gründung der neuen Genossenschaft nicht zur Kenntnis nahm.

Im Jahre 1941 kam die *Buchfachabteilung Szabad Szó* (*Freies Wort*) zustande, denn von den Lesern der Zeitung baten immer mehr die Redaktion um Rat, welches Buch sie kaufen sollten. Die Buchfachabteilung bekam als feste Institution die Aufgabe, diese Anfragen zu beantworten. Mit der Popularisierung der zu dieser Zeit erscheinenden fortschrittlichen Literatur in bäuerlichen Kreisen leistete die Buchfachabteilung *Szabad Szó* (*Freies Wort*) Pionierarbeit.

Im Rahmen der Aktion »*Wanderbibliothek Szabad Szó* (*Freies Wort*)« (1942—1943) sammelten die in den Gewerkschaften vereinigten Industriearbeiter mehrere Tausend Buchbände und schickten sie als kleine Bibliotheken in fast 100 Gemeinden zu den Lesern der Zeitung, die die Verwaltung der Bibliothek übernahmen. Hatten die Interessenten die Bücher gelesen, schickten sie sie weiter in die Nachbargemeinde, deshalb der Name *Wanderbibliothek*.

Die Buchaktionen *Szabad Szó* (*Freies Wort*) hatte die in der Illegalität arbeitende Kommunistische Partei Ungarns angeregt. Die Aktionen gaben der Kommunistischen Partei Ungarns die Möglichkeit, mit Hunderten politisch interessierter Bauern Verbindung aufzunehmen und die Partei konnte sie indirekt oder direkt ansprechen.

SONNEVEND PÉTER

Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat (1934–1949) történetéből

A magyar kiadástörténeti kutatás — lehetőségei és eredményei alapján — mostoha viszonyok között van. Vonatkozik ez elsősorban a két világháború közti időszakra. Pedig jelentősége kétségtelen a szellemi élet irányának, adottságainak és struktúrájának objektív feltérképezése szempontjából. Nehezebb időkben egy kiadó, s főleg ha konstruktív szándékok vezérlik, egyszerre védőbástya és rohamosztag. Politikai, ideológiai, szociális és anyagi téren egyaránt.

A Cserépfalvi Kiadó méltán rászolgált az utókor figyelmére. A témát még sokáig nem lehet lezártnak tekinteni. Nem rendelkezünk a 30–40-es évek átfogó kiadási képével, hiányzanak a rokon- és más karakterű kiadókról készült megbízható feldolgozások. A Cserépfalvi Kiadó történetének kutatóját ezenkívül is fékezi, hogy az ostrom után többé-kevésbé épen megmaradt CSERÉPFALVI-levéltárat a 40-es évek végén zúzdába küldték. Pedig nem nagyon bővelkedünk a Horthy-korszakból ilyen pozitív módon önálló területű kiadóintézetekben, mint CSERÉPFALVIÉ volt, mely vállalkozó szellemével, olvasótábort nevelő tevékenységével követendő példaképként állítható mai kiadóink elé is. Valami olyat ért el tartalmi vonalon CSERÉPFALVI, mint KNERÉK a könyművészet terén.

Tanulmányvázlatunk szűkre szabott keretei között elsősorban a kiadó működésében súlypontos időszakokkal: a harmincas évek második felével és a negyvenes évek elejével foglalkozunk. Nem elhanyagolható jelentőségű a felszabadulás utáni pár év sem, de — az állami kiadók jelentkezésével — CSERÉPFALVI szerepe szükségszerűen a másodhegedűsé lehetett. (Személy szerint CSERÉPFALVI is a demokratikus kultúrpolitika építője volt, megszervezte a Szikra Nyomdat, elnöke volt a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének.) A kiemelt időszakból is csupán a legfontosabb könyvekkel illetve azok kiadásának körülményeivel foglalkozunk.

Az utolsó béke- és a világháborús évek torlódó változásainak a magyar szellemi élet széles skálájú hangszerként adott hangot. Soha nem hiányzott az ostoba apologetika, a nyugtalan idők jöttén nyugalomért sáptozó elégedettség, s a mindig a XXI. század után kapkodó utópizmus sem. Egészében véve kulturális életünk elég sikeresen játszotta el az „írástudók árulását”, — kevés komoly, felelősségteljes szabadúszó tudott huzamosabb időre levegőre felbukni.

Soha addig a művek témája, tartalma, hangvétele, a szereplők kiléte és világnézete stb. nem érezte annyira magán a napi politika, az állam gyámkodó, illetve sújtó kezét. 1921-ben meghatározták a törvényes cenzurális eljárást, de emellett „magánszorgalmú kutyák” (ILLYÉS): a legkülönbözőbb szervezetek és egyletek, papok és katonák óvták a „magyar nemzet megbecsülését” és „belső rendjét” a „sajtó útján elkövetett bűncselekményektől és vétségektől”.

Az önálló véleménnyel való kiállítás, az újszerűen előtáruló öntörvényű igényesség nem volt kockázat nélküli. S ha igaz művek születtek is, mert születtek, megjelenésük akkor valósulhatott meg, ha egyes kiadók nem riadtak vissza a kettős — anyagi és szellemi — fal áttörésétől. Értjük ez alatt a nagykiadók elvtelen dömpingáru-termelését és a korhatag irodalmi társaságok „semleges” alamusziságát. A hivatalos szellem és a túlburjánzó kultúrselejt ellen a lehetőség szerinti legszélesebben megmozgatható rétegek érdeklődésének meghódításával lehetett eredményesen felvenni a harcot. CSERÉPFALVI is azért dicsérhető elsősorban, mert sikerült dacolnia a politikai hatalommal, viszonylag szilárd anyagi bázisra szert tennie, s közben valóban maradandó értékeket nyújtania, nagy példányszámban és aránylag olcsón, kiterjedt olvasóközönségének. Már első kiadványaival magára vonta a közfigyelmet, és a későbbiekben is, rugalmasan alkalmazkodva a lehetőségekhez, mindig hasznosan erjesztő izgalmat keltett kötetével.¹

A kiadó szellemi magva egy szélesen értelmezett, konkrét történelmi helyzetben megvalósítható, nem egységes távlatú, de igen aktív népfrontgondolat volt. Minden egyéni véleményt tükröző magatartás a szellemi butítás és a külső-belső elnyomás ellen lázított. Ezen a ponton kapcsolódtak a már akkor kommunista szimpatizánsnak számító CSERÉPFALVIHOZ a neotomista vigiliások, a baloldal és a faszizmus eszméit elegyítő kispolgári gondolkodók és a polgári radikálisok, a népiesek és a kommunista világnézetűek. Ennek megfelelően CSERÉPFALVI fogyasztója egy magát már középréteggé felküzdött, de osztályától még el nem szakadt, politikai és társadalmi problémák iránt érzékeny olvasógárda volt. Vannak adatok arról, hogy sikerrel terjesztették üzemekben is a CSERÉPFALVI-könyveket.

A kiadó nevét alapítójától és tulajdonosától kapta, ő pedig azt szülőfalujától, a bükkalji Cserépfalutól kölcsönözte. CSERÉPFALVI Imre 1900-ban született. A világháború végén katonai szolgálatot teljesített.

1918 őszén orvostanhallgató Budapesten. Itt éri az őszirozsás majd a proletár forradalom. Harcolt a Vörös Hadsereg önkénteseként, annak széthullása után Párizsba emigrált. A Sorbonne-on közgazdász diplomát szerzett, közben kiadói iratok rendezését vállalta. Így szerette meg ezt a foglalkozást, mely igazi elhivatottságot és rátermettséget követel a komolyabb célokat vállalóktól. 1927-ben tért haza, egy évvel később könyvkereskedést nyitott a Váci utcában. Igyekezett kiépíteni kapcsolatait a főváros, a vidék, és az elcsatolt részek haladó erőivel. Tapasztalatait 1934-től gyümölcsözteti. Ekkor kezdődik kiadói tevékenysége, azzal az elhatározással, hogy a társadalmat közvetlenül érdeklő problémák megvilágítására és a modern szépirodalom terjesztésére koncentrálja erejét. Szellemi rokonának tekinthető a KÁROLYI — BÖLÖNI vezette párizsi Monde, és közvetlenebbül a pozsonyi Eugen Prager Kiadó.

¹ BISZTRAY Gyula a magyar könyvkiadásról szólva (B. Gy.: *A magyar könyvkiadás gondoljai*. Magyar Szemle 1940 március) azt a „nemzeti művelődés égető és megoldatlan problémájának” nevezte. A fő baj szerinte ott van, hogy a könyvkiadás „lényegében üzlet s csak másodsorban kulturális tevékenység.” Megállapítja, hogy drága a magyar könyv az átlagos háromezres példányszám következtében. Hiányolja a GYULAI Pál idején működött *Olcsó Könyvtár*hoz hasonló füzetes kiadványokat, s a népkönyv megvalósítását a könyvnapok céljának tekinti. A hivatásos népkönyvtári mozgalom egyik vezetőjének ezen gondolatai fokmérőül szolgálhatnak a Cserépfalvi intézet értékelésénél is.

A Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat a megjelentett művek száma alapján a kis-közepes kiadók kategóriájába sorolható. A 16 év alatt összesen több mint 250 önálló, elsőkiadású terméket nyújtott át olvasóinak. Az első két évben csupán néhány könyv hirdette az új kiadó születését, 1936-ban már 16; 1937—1938-ban 20 fölötti a szám. 1939-ben visszaesés tapasztalható, a háborús készülődés feszült politikai atmoszférája és az 1938-ban elfogadott sajtótörvény következtében. Látszatra a Cserépfalvi kiadóintézet túljutott tevékenysége csúcspontján. 1940—43 között a kiadványok száma 20 körül mozog, de ekkor már a minőség bizonyos rovására. 1944—45-ben egész minimális az eredmény (CSERÉPFALVI 1944 márciusától egy évig bujdosott.) 1946—48 újabb számokban mérhető fellendülést hozott, de a kotta- és tankönyvkiadás a kiadói arculat megváltozását jelenti. 1949-ben csupán pár könyv kiadását gondolja, a teljes államosítás után a kiadó birtokában levő szerzői jogok a Szikrához mentek át.

CSERÉPFALVI mint kiadó gyakorlott stratégiának bizonyult. Élénk népszerűségnek örvendő sorozatokat szervezett (Válság és új élet, Szolgálat és Írás Munkatársaságának könyvei, Így láttuk mi . . . , Nagy idők — nagy emberek, Kék könyvek, stb.). Hogy az esetleges bírói eljárások idején „pártatlanságát” bizonyíthassa, időnként megjelentetett egy-egy hivatalos szemléletű művet (pl. KÁLLAY Miklós: *A Pápa és a Vatikán*, KRAUSZ Simonnak a Tanácsköztársaságot „leleplező” emlékiratai, stb.). Ezeket a könyveket minimális példányszámban és borsos áron bocsátotta forgalomba.

CSERÉPFALVI szépirodalmi kiadványai a XX. század irodalmának reprezentáns galériájaként is elmennének. A JÓZSEF Attila-kötetekkel és SOLOHOV *Csendes Donjának* első teljes magyar nyelvű megjelenésével részletesebben foglalkozunk. A többiek sora A. MALRAUX-val és L. ARAGONnal kezdődik. Azután: KASSÁKTól többször prózai és verses kötet, HEVESI András regényei, FRANYÓ Zoltán fordításai (előbb egy válogatás, majd külön POE-tól A holló), KUNSZERY versei, TERSÁNSZKY J. Jenő szatirikus könyve: A vezérbika emlékirataiból, 1938 („Vezér bikává általában, ős idők óta, a legöregebb és legduhajabb gim szokott lenni. A szellemi felkészültség abszolút nem számít. Sőt bizonyos vonatkozásban jobban beválik ezen a polcon a sötétagyúság.”) A *Korunk* kritikusának véleménye: „Középeurópa minden haladó intellektusa felneszel, ha valamelyik írásmű címében a vezér szó megjelenik. Lehet az bika, ló, vagy akár ürü is. TERSÁNSZKY J. Jenő . . . a kitűnő képességű közíró maga is érezte, hogy a mai idők vezértípusát valami módon pellengérré kell állítani. Nem adnók sokért, ha mi is át tudnánk szökellni korunk e sötét, vezérbikai periódusát . . .)² *Európai költők antológiája* (1938 és 1946), RADNÓTI életében megjelent utolsó kötete: a *Meredek út*, KARINTHY: *Üzenet a palackban*, KOVÁCS György regénye, Képes Géza műfordításai, ILLYÉS, JÉKELY Zoltán versei, BARTA Lajos, KOVÁCS Imre prózai írásai. Már háború volt, mikor bibliofil köntösben megjelent a *Himnusz* és a húsznyelvű fordítást tartalmazó *Szózat és a nagyvilág*. TÖRÖK Sophie versei, az *Új Auróra* költői antológia (DEVECSERI G., SOMLYÓ György, KARINTHY Gábor stb.), SÁSDI Sándor, JUST Béla, F. MAURIAC regényei. 1941-ben az „elsüllyedt nemzedék” egyik tehetséges tagja, LUKÁCS László szólalt meg. Erről a kötetéről írja a *Magyar Irodalmi Lexikon*: „Visszafojtott lélek című versgyűjteménye már világosan utal a forradalmár költő

² PAPP Gábor: *Tersánszky J. Jenő: A vezérbika emlékirataiból*. *Korunk*. 1939. 88—89. 1.

feladataira és a cenzurát kijátszva megörökíti Lenin emlékét, a spanyol polgárháború mozgósító tanulságait, a munkatáborokban tomboló barbarizmust.”³ Továbbá: SZABÓ Zoltán válogatása a magyar irodalom klasszikusainak paraszt témájú műveiből, MONTHERLANT regény-tetralógiája, BÁRÁNY Tamás és ZELK Zoltán versei. És még 45 előtt az utolsó verseskötetek BERCZELI A. Károlytól, JANIKOVICHTól és BERDA Józseftől. BERDA Válogatott versei elé BARÁNSZKY JÓB László írt bevezetőt. A közelmúltban elhunyt költőt így méltatta: „Berda. . . verseiből Walt Whitman derűs életszeretete árad. De . . . az annyira őszintének látszó közvetlen líra mintha végeredményben menekülés lenne a fájdalom, az érzékeny lélekre nehezedő ezer testi-lelki nyomorúság elől.” Általánosságban ez helytálló, csak nem szabad elfelejteni, hogy BERDA volt bátor 1944-ben is néven nevezni a „menekülés” okát. („Szabadság! . . . Most szeress, most válts meg minket telünk, / csúf századunk kitagadottja! / Körös körül a sötétség hatalmai terpeszkednek immár, / Ököl és bomba hirdeti jogát az Ember birodalmában.”)

A *Nagy idők — nagy emberek* sorozat regényes életrajzai SAVOYAI Jenőt, RETTEGETT IVÁNT, WELLINGTONT, BISMARCKOT — III. NAPOLEONT, ROBESPIERRE-t, II. JÓZSEFET, RÁKÓCZIT, NAPOLEONT, DOSZTOJEVSKIJT és KOSSUTHOT idézték.

A kiadó egyik legnépszerűbb írója RÁTH—VÉGH István volt. A kiváló kultúrtörténész sok kiadást megért kötetei külön sorozatot alkottak.

A felszabadulást követő évek legjelentősebb szépirodalmi kiadványai a következők. A testközelben levő múltat idézte SALAMON Ernő posthumus kötete és az 1946-ban BÓKA László összeállításában megjelentetett *Mártír írók antológiája*. A kifejezés tartalmát a szerkesztő elég tágan értelmezte, így BAJCSY ZSILINSZKYTól SZABÓ Dezsőig sok mindenki helyet kapott e könyvben. A borítón GOYA egyik kivégzést ábrázoló képe látható, a cím vörös-lila szedésű. BÓKA bevezetője megrázóan foglalja össze a szerzők tragikumát: „Az európai ember sem jobb a többinél. Egyben azonban sokáig különbnek érezte magát más földrészek lakóinál: azt hirdette magáról, hogy a szellem embereit és dolgait védelmezi és ápolja. Az elmúlt évek itt is alapos változásokat mutatnak. A szabadságára és változatosságára gőgös európai ember ismét divatba hozta alkotásainak elpusztítását. Kezdődött a könyvégetéssel, folytatódott a képzőművészet remekeinek . . . megsemmisítésével, s befejeződött az alkotók elnémitásával, bebörtönzésével, megölésével.” Az előszó külön méltatta a „mártírok útját személyes élményeiből ismerő” kiadót.

Jelentős teret kaptak a szovjet írók: A. TOLSZTOJ, SOLOHOV, stb. háborús novellái, Ny. OSZTROVSKIJ, GORKIJ, az *Új barázdát szánt az eke*, Ny. CSUKOVSKIJ, FAGYEJEV. Megjelent CSEHOVTól is két kötet.

A közelmúlt eseményeire emlékezett GODA Gábor, GYÖRGY István, BARÁT Endre. Ezen kívül: KOVAI Lőrinc, KASSÁK, ZELK, ZALKA Máté *Doberdója*, BOLDIZSÁR Iván, CERVANTES *Don Quijote*-ja RADNÓTI átdolgozásában, a *Cserépfalvi Kiskönyvtár* sorozatban BARABÁS TIBOR, GERGELY Sándor, HELTAI Jenő, Elsa TRIOLET és TAMÁS Aladár. Ez a válogató felsorolás csupán illusztrálja a CSERÉPFALVI-kiadványok színességét és gazdagságát.

Külön fejezetet érdemelnek a JÓZSEF Attila-kötetek. Csaknem másfél évtizedig gondozta CSERÉPFALVI hűséggel és szeretettel a költő egyre teljesebbé váló kiadásait, a JÓZSEF Attila-fordításokat, a költőről szóló irodalmat. A kiadót

³ II. k. 62. l.

mély baráti és világnézeti szálak fűzték JÓZSEF Attilához. Közös munkájuk 1935-ben, a *Szép Szóval* kezdődött, és csak az öngyilkosság napján ért véget.

Az 1936-os *Nagyon fáj* volt a költő első olyan kötete, mely hivatalos kiadónál jelent meg. Kb. 600 példányban nyomták a könyvnapra (június elejére). CSERÉPFALVI így emlékezett egy későbbi interjuban⁴: „Szabályszerű szerződést kötöttünk, előleget vett fel. A könyvnap közeledtével határtalanlanná nőtt izgalma. Állandóan latolgatta az esélyeket... (mindössze vagy 40—50 példány kelt el, bár saját maga is árusított)... Ragaszkodott a megállapodásunkhoz, hogy előleget csak a példányok fogyása arányában vesz fel, de nem volt pénze és cselhez kellett folyamodnunk. Azt mondtuk, hogy vidékről nagyobb megrendelés érkezett, sőt Romániába is kértek példányokat. Nem gondoltuk, hogy ez megint felgyújtja benne azt a veszedelmes örömet. Dicselkedett, járt-kelt, mint egy gyermek. Sajnos a tisztviselőnő nem tudott a dolgról és megmondta neki az igazat. Eleinte nem hitte, aztán kimondhatatlanul feldúlt állapotban rohant hozzám. Vissza akarta adni a pénzt, súlyos szemrehányásokat tett... Beszéltem Faludy Györggyel (ez már egy évvel később történik. — SP.), úgy gondoltuk, jó lenne Attilát valamivel lefoglalni. Így született meg az Európai költők antológiája. Nagyon tetszett Attilának, ... vállalta a főszerkesztést... De a munkát már nem tudta befejezni, bár igen nagy akarással és örömmel fordított is. Még néhány órával a teljes összeroppanás előtt CSERÉPFALVI írt utolsó levelében is a kötettel foglalkozott. Ez a levél zárja le a NÉMETH Andor előszavával és közreműködésével 1938-ban megjelentetett JÓZSEF Attila *Összes versei és válogatott írásai* című gyűjteményt. Tragikus, hogy ennek a nagy költőnek is előbb meg kellett halnia, hogy alig félévvel halála után kötete olyan óriási sikert arasson. CSERÉPFALVI a könyvnapra szánta, de már május végén, egy héttel a könyvnapok előtt arról „értesíti a kartársakat” a *Corvinában*,⁵ hogy a példányok utolsó szálig elfogytak. Az újabb kiadás teljesebb anyagát BÁLINT György állította össze, kár, hogy a kiváló publicista — CSERÉPFALVI elvbarátja és belső munkatársa — nem látta el elemző, NÉMETH Andor helyenként túlzottan egyéni JÓZSEF Attila-képét korrigáló előszóval. A könyvet PÉRELY Imre, neves képzőművésziünk illusztrálta. Ugyancsak 1940-ben jelent meg első ízben a testvér JÓZSEF Jolán könyve *József Attila élete* címmel. 1941-ben adta ki GALAMB Ödöntől a *Makói évek*-et, mely a költő gimnazista koráról szól, s utánnomásban JÓZSEF Jolán művét. 1943-ban a *Válogatott versek* követik a sort, egyidőben magyarul és lengyelül. A lengyel fordítás egy követségi munkatárs nevéhez fűződik, aki ilyen módon is bizonyította honfitársai háláját a menekülteket anyanyelvű kiadványokkal ellátó CSERÉPFALVI iránt. A szép kiállítású könyvecskét KÁDÁR KOK György József-portréja és PÉRELY három rajza díszíti. 1944-ben külön kiadást ért meg NÉMETH Andor JÓZSEF Attila-tanulmánya.

A felszabadulás után, még 1945-ben propaganda-kiadás születik a forradalmi versekből *Döntsd a tőkét* címmel, és újra megjelenik a Bálint féle összeállítás hatodfélszáz oldal terjedelemben. 1946-ban az *Európai költők antológiája* dicséri újra az ő munkáját is. Ez évben harmadszor jelenik meg a testvér által írt életrajz, a művek újabb kiadását illusztrálva. És megszólal franciául is, Marcell LALLEMAND tolmácsolásában. 1947-ben *Medvetánc* címmel jelenik

⁴ HEGEDŰS Zoltán: *Beszélgetés József Attila kiadójával*. Nagyvilág. 1947. 13. sz. 9. l.

⁵ *Corvina* 1938. május 29.

meg válogatás, majd 48-ban újra az *Összes versek és műfordítások*, s több megzenésítés a BARTÓK utáni nemzedék kiváló komponistáitól (VERESS Sándor, RÁNKI György, FARKAS Ferenc). A CSERÉPFALVI-kiadásban megjelent utolsó JÓZSEF Attila-kötet az 1949-es könyvnapokra elkészült *Válogatott versek* című gyűjtemény.

A Cserépfalvi kiadó másik irodalmi csúcsteljesítménye a *Csendes Don* kinyomatása volt, egy teljes évtizedig tartó bulldog-csökönyösségű harc eredményeként. Vegyük sorra az eseményeket. BENAMY Sándor csempészte haza a harmincas évek közepén a regény egyik párisi kiadású orosz nyelvű példányát, SZURÁN Renée-vel lefordította, s a kötetek lassan kezdtek megjelenni) az első rész RÓZSAVÖLGYINÉL, a második ROZSNYAINÁL, a harmadik BURGERNÉL, – a negyedik akkor íródott). A szükséges pénz részét BENAMY és ismerősei teremtették elő, kiadóként a köteteken az EPOCHA állt: ténylegesen ilyen kiadó nem létezett. BENAMY vallomása szerint⁶ az 1939-es német-szovjet megnemtámadási szerződés után több kiadó is szívesen vállalta volna a könyvet, ő a második kiadás jogát CSERÉPFALVINAK adta meg. Az első kiadásban csupán az első kötet volt hiteles szövegű, a többit erősen megcsonkították. CSERÉPFALVI ennél természetesen többet akart. 1965-ben SOLOHOV 60-ik születésnapja alkalmával adott TV-interjújában ezeket mondta:⁷

„1940-ben jelent meg az előzetes cenzúra-rendelet. Ennek értelmében a nyomdák nem vehettek munkába olyan kéziratot, amelyik nem kapott előzetes cenzúrárt. Ez az intézkedés súlyos csapása volt a szabad sajtónak és főként a haladó, és különösen a szocialista irodalom ellen irányult... A cenzorok kényük-kedvükre húzhattak sorokat, oldalakat, sőt egész fejezeteket... sőt: ambiciózus, tehetséges cenzor képes volt húzásával a regény szellemét, az írónak a szándékát tökéletesen az ellenkezőre megváltoztatni... A negyedik kötetet Kovai Lóriné fordította... 1940 nyarán került a cenzúrába ez a négy kötet, és kb. 4 hónapos várakozás után kaptam vissza... Meglepően keveset húztak, illetve alig az első három kötetből, a negyedik kötetnek a fele is úgyszólván ritka húzásokkal volt tarkítva, ellenben a befejező rész kb. 120 oldalát olyan erősen meghúzta a cenzor, annyira torzította, hogy a regény befejező részének a kicsengése teljesen más volt Solohov művénel, sőt szovjetellenes irányzatot mutatott. Miután megállapítottam ezt, .. elhatároztam, hogy megkoekázatom ennek a résznek az elhagyását, és a terjesztési engedélyt nem négy, hanem öt kötetre kértem... A nyomdában úgy rendelttem meg, hogy azt a 120 oldalt ne szedjék. A sürgetés és presszió dacára nem voltam hajlandó természetesen ezt a torzított anyagot megjelentetni... Három kiadás jelent meg a háború alatt (még interpelláció is hangzott el a parlamentben: hogyan lehetséges, hogy háború idején ellenséges mű fertőzze a közvéleményt?). .. Betartottam az ígéreteimet, meg is jelenttem az ötödik kötetet, még a felszabadulás után, de hát ez nem a cenzornak, ... hanem Solohovnak igaz szavával jelent meg, és ilyen módon teljessé vált a mű...”

A kiadást követő további bonyodalmakat CSERÉPFALVI a *Népszabadság* riporterével közölte. A kötetet úgy zárta le, „egy olyan fejezettel, amelyből az olvasó következtetni tudott a továbbiakra. Persze kitört a botrány. Szombathelyi vezérkari főnök robbantotta ki, ő írt levelet Lázár igazságügyminiszternek. *Szombathelyi levelében* – oldalanként megjelölve – felsorolta a kifogás alá eső részeket, s hozzáfűzte észrevételeit: „dícséri Marxot”, a „cári uralom zsarnokságáról ír”, „szidja a vezetőréteget”, „a gazdagok érdekeiért harcol a szegény a háborúban”, „az igazság a bolsevikok oldalán van... a szovjetet nem lehet megdönteni”. CSERÉPFALVI: „Tudtam, hogy megint bíróság elé kerülök, és hogy a könyvet elkobozzák. De a könyv is

⁶ BENAMY Sándor: *Dugáru a Dunán*. Élet és Irod. 1960.

⁷ CSERÉPFALVI Imre nyilatkozata 1965. május 22-én a Magyar Televízióknak.

elfogyott már. Abban az időben elsősorban üzemi könyvterjesztőkkel dolgoztam, százával vitték a könyveket a gyárakba..." Nem sokkal később CSERÉPFALVIT letartóztatták BÁLINT Györggyel együtt. Amikor a laktanyából a Margit körüti fogházba vitték őket, azt közölték velük, hogy egyenesen a vesztőhelyre mennek. „Csak embertelen kínzások következtek... Én magánzárkás voltam. Nagyon irigyeltem Bálint Györgyöt, hogy ő... kommunis-tákkal került egy cellába. De volt egy vigaszom: azt láttam, amint a kommunista foglyok zárkájába becsempészik az általam kiadott József Attila kötetet.”⁹ CSERÉPFALVI kilenc hónap után szabadult, ez volt a kiadó ellen 1936–1942 között indított tíz bírósági eljárásból a legnehezebb kimenetelű. (Különben a maga felelősségét csökkenteni kívánó főügyész, BARÓTHY Pál úgy értékelte a *Csendes Dont*, hogy az „szerelmi történet” s emellett a terjedelem és ár (4 kötetben 2003 oldal, 36–44 pengő) következtében eleve nem kerülhet „olyan alacsony műveltségű emberek kezébe, akik a megjelölt helyeknek tulajdonított célnak felismernék”!¹⁰)

*

„A magyar kiadónak... kötelessége, hogy... szóhoz juttasson új eszményeket, új hangokat, behallgatódzék a kor szívébe... Cserépfalvi eleven valóságérzéssel tartja kezét a magyar nép ütőerén s nyomban felismeri azokat a parancsokat, amelyek a magyar kiadóra, mint a szellemi élet sáfárjára hárulnak... Kiadói katalógusa több, mint üzleti nyomtatvány, — egy darab kortörténet az, vagy méginkább útmutató a magyarság jövődjé felé. Mert lehetetlen nem méltányolnunk azt a magas látókört, amellyel Cserépfalvi megindította az új magyar szociográfia műfaját... a művészi magaslatra emelt társadalomtudományt... ezirányú könyvei hatalmas barázdát vertek a magyar ugarba és történelmi szerepük ma már kétségtelen” — állapította meg a kortárs cikkíró 1938-ban.¹¹

„Kortörténet” és „útmutató”. Ezek a fogalmak jól képviselik a politikus CSERÉPFALVI kiadási célkitűzéseit. Az idézett sorok megírása idején a kiadó a magyar társadalmi köztudatra gyakorolt hatóerejének teljében és ugyanakkor válaszút előtt volt.

1936. Mint kontrapunktos szerkesztésű zenemű szólamai felelgetnek egymásnak a könyvek. „A ma világképének legkülönösebb jelensége, legizgalmasabb fejezete ez az ország” — mondja a *Húsz riport bemutatja a világot* című könyv bevezetője a Szovjetunióról, s a róla szóló cikk szerzője John REED. Itt van KATONA Jenő könyve, a *Magyar hitleristák*. A címfelirat góbtetésre stilizált, az egyik betűről lelógó táblácska azt hirdeti, hogy „IMPORT”. A szerző célja: „Ezek az arcképek az „új világból” nyers rajzai egy torz „reformkorszak” legtöbbet szereplő figuráinak... A fórum néhány percemberkéjének, a magyar hitleristák dáridóját próbálta... okulásul megrögzíteni.” A *Húsz riport* túlnyomórészt a gyarmatokkal foglalkozik, a nemrég még a művészet integritását hirdető GIDE például Kongóról adott híradást. A gyarmatok, hiszen azok távol vannak, egzotikus dolgok, de mi van itthon? Mez-

⁸ CSERÉPFALVI Imre: *Míg égtek a máglyák.* (György István: *Soha többé! Beszéléstések a háborúról és a német kérdésről.*) Népszabadság. 1962. III. 4.

⁹ Uo.

¹⁰ Fővárosi Levéltár 1942. 196. cs. VII. 3–20.

¹¹ *Egy kiadó új ösvényeket tör...* Literatura. 1938. 133–134. 1.

telen őszinteséggel beszél erről SZABÓ Zoltán *A tardi helyzetben*: „Mindenki egyedül harcolt, természettel, széllel, adóval, emberrel . . .” SZABÓ részletesen elemzi a táj történetét, szociális helyzetét, a nyomorúságos táplálkozást, lakásviszonyokat és nyomorító betegségeket stb., keresi a társadalom fejlődésének irányát. A választ egy másik kiadvány, a polgári intellektuél A. GIDE *Utazásom a Szovjetunióban* című könyve adja. GIDE: „az a meggyőződés, hogy sehol annyira, olyan mélyen és bensőségesen, mint a Szovjetunióban, nem lehet átélni az emberiség gondolatát . . .” Az utóbbi két mű hamar átment a köztudatba. GIDE könyve úgy, hogy a szovjet társadalmi helyzetről, iskolákról, bölcsődékről, stb. adott tárgyilagos leírásai elegendőnek bizonyultak arra, hogy „bolsevik propaganda” címkével lássák el, betiltsák, és a fordító DÉRY Tibort börtönbüntetéssel sújtsák; ugyanakkor a könyvnek a kezdődő személyi kultuszt érintő kifejezései kiváltották a baloldal támadását is, a szovjet újságok pedig GIDE-et „renegátnak” nevezték.

Ugorjunk át 1937-re. Egy a világhelyzettel átfogóan foglalkozó könyv (BERKÓ—FÖLD: *Készül a háború*) megállapítása: „A nemzetek szédítő iramban fegyverkeznek s a geopolitikai, geostratégiai, gazdasági stb. kérdések elintézése a háborún kívül szinte minden más elintézési módot kizár.” Cs. SZABÓ László Nyugat-Európában tett körútjáról írt: „Európa ma sem szomorú, de nagyon elszomorító . . . a liberális kettő közt is választhat: ha bolsevizálódik, fölfrissülve hódolhat a gazdasági misztikának, ha fasizálódik, jó időre megmenti a nagytőkések és nagybirtokosok előjogait . . . — inkább a fasizmus mellé áll.” A *Korunk* kritikusanak válasza: „Éz az író, ez az intellektüél, aki megérti a kétfelé szakadt világot, de érzi, hogy a középenálló számára egyre kisebb a talaj, . . . mint az elemek harcában a tehetetlen és veszendő ember, isteni képzelgésekbe menekül . . . És nem is tiltakozik, amikor valaki azt mondja neki: hitetlen korban csak a gyáva fordul Isten Országá felé, hogy ne kelljen a fegyverek közt választania . . .”¹²

A hazai állapotokkal három könyv foglalkozott. Egy Eckhardtpárti képviselőjelölt (LIPTÁK László: *Egy veszedelmes nép*) a választási visszaéléseket leplezi le, s érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet: „Különbség volt a mi és a másik ellenzéki (?) párt ellen alkalmazott eszközök között . . . volt akit n e m e n g e d t e k a kisgazdapártra szavazni és erre inkább a nyilasjelöltre szavazott . . . Arra tehát engedték.” A könyv *Végszava* TILDY Zoltán leveléből ad idézetet: „Ha mindenki tudná azt Budapesten, amit most t e t u d s z. akkor más lenne az ország.” Naiv elképzelés, bizonyítja a másik két könyv eredménye illetve sorsa is. KOVÁCS Imréné és MÁLNÁSI Ödönnél (*A néma forradalom, A magyar nemzet őszinte története*) aligha írt valaki is nálunk élesebb hangú politikai vádiratot a fennálló rendszer ellen. KOVÁCS: „Történelmünkön végig vonul a nagy tragédia: két nemzet élt ebben az országban . . . Az egyik nemzet — a kiváltságos osztályok (az arisztokrácia, a nemesség, a papság, a polgárság) — kisajátította magának a nemzet szerepét és önmagát azonosította a nemzettel. A másik nemzet: a jobbság nyomorgott, szenvedett, dolgozott és sohasem gondoltak rá, amikor nemzetről beszéltek. Ma ugyanez a helyzet . . . a városi és agrár proletárok ki vannak rekesztve a nemzetből . . . a nemzet jogi, kulturális, társadalmi, gazdasági, szociális és politikai keret. Akikre ezek mindegyike áll, azok a nemzethez tartoznak, a többiek nem. Az ország lakosságának fele ezek szerint nem . . . Gazdasági szempontból a legsivárabb a helyzet. Magyarországon a látszat-konzolidáció szörnyű jelenségeket takar. Az egyke, a kivándorlás, a szekták és a szélsőséges

politikai mozgalmak egy elnyomott nép reménytelen kísérletezései . . .” MÁLNÁSI: „Nagybirtokos és nagytőkés a lakosság 0,3%-a, és az ország jövedelmének 30%-át élvezi. Harmincezer személy ötvenezer és hatvanmillió pengő közötti bevallott vagyoneértéke után adózik. A Proletár-Magyarország 285 milliomosával szemben áll 3,7 millió agrárproletár feltűnő pusztulása . . . Legtöbb párt fennállásának célja nem az, amit hirdet, hanem az, amit elhallgat” stb. stb.

De van mindennek visszája is, a lényeg az, hova torkollanak a szerzők. KOVÁCS: „De hol van már a Dózsák kora, és hol a nép, mely halni kész? A szekták ugyan a forradalmak előfutárai, de jó urak, nem kell félni: többet nem lesz parasztforradalom Magyarországon.” MÁLNÁSI pedig valami keresztényiesített totális állam elgondolását építgeti. KOVÁCSnak MOLNÁR Erik adott választ: „. . . megmaradni a mai társadalom alapján, annyi, mint reménytelenséget hirdetni és hozzájárulni ezáltal a társadalom mai helyzetének a meghosszabbításához. Elhagyni a társadalom alapját. annyi mint résztvenni az új társadaloméért s ennek demokratikus előfeltételeiért való küzdelemben és hozzájárulni ezáltal az új társadalom eljövételének a megvalósításához. És választani e két alternatíva között, ez az egyetlen, nem nehéz feladat, mely elé a mai történelmi helyzet Kovács Imrét és a hozzá hasonlókat állítja.”¹³ MÁLNÁSITÓL *A kiadó utószavá*-ban maga CSERÉPFALVI határozta el magát: „Kívánatos lenne, hogy a tárgyyszerű kritika erről a munkáról, mint napjaink egyik erős társadalom- és történetiszemléleti elgondolásáról tárgyilagos bírálatot mondjon . . . a magyar élet egyensúlyállapotának megteremtése érdekében.”

Mindhárom könyv szerzőjét perbefogták, pénzbírságra és többhavi börtönre ítélték, a könyveket betiltották, a fellelhető példányokat elkobozták. Az írók elleni büntetőhadjáratot a magyar szellemi élet vezetői élesen elítélték. A parlamentben olvasták fel BARTÓK, ERDEI, MÓRICZ, ILLYÉS, NÉMETH László, REMENYIK, SZABÓ Lórin, VERES Péter stb. nyilatkozatát; „Tiltakozunk bármilyen oldalon álló magyar író . . . sorozatos perbefogása ellen, s kivált Féja Géza és Kovács Imre nemzetismertető munkáinak megbélyegzése ellen. A Viharsarok és A néma forradalom című műveket mélyen magyar érzésből fakadó, segítő szándékú, hasznos munkáknak ítéljük. Szerzőik tiszta szándékával magunkat azonosítjuk. Azoknak pedig, akik azt hiszik, hogy a magyar szellem szavát durva erőszakkal torkunkra és lelkünkbe fojthatják, egy régi magyar író szavaival felelünk: „És hova nagyobb a kínzás — annival buzgóbb a kiáltás.”¹⁴

1933-ban már csak az utolsó erőfeszítés meg a jobb jövőbe vetett hit hozott még egy-egy szociográfiai könyvet. KÁLMÁN Kata megdöbbentő fotókkal beszélt a „dolgos Magyarországról”, a Tiborcok végtelen hadáról (*Tiborc*). MÓRICZ írta a bevezetőt: „. . . sajnos a legjobb lencse sem tud a már elrontott régire új fényt hinteni: majd a jövő Kálmán Katája lefényképezi a boldogabb . . . jövő magyarjait.” SZABÓ Zoltán pedig ezeket panaszolta könyve

¹² ÚJVÁRI László, Korunk. 1937. 556—559. l.

¹³ SZENTMIKLÓSSY Lajos, Gondolat. 1937. 177—178. l.

¹⁴ *A néma forradalom a bíróság és a parlament előtt. Kovács Imre igaztási és nemzetgyalázási pöre.* 1937. A kiadvány CSERÉPFALVINÁL jelent meg. Érdekes megjegyezni, hogy míg *A néma forradalom* 1937 tavaszán fél hónap leforgása alatt két kiadásban 1600 + 2000 példányban fogyott el, addig ennek tízezer példányát kapkodták szét az év őszén.

(*Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*) Utóhangjában: „... hiányok pótlására idő napjainkban nem engedélyezettett s a Cifra nyomorúság vagy úgy jelenik meg, ahogy van, vagy esetleg sehogyan sem. Nem bizonyos, hogy a jövőben lehet-e szólni azokról a hibákról, melyek a népet oda juttatták, ahol van s nem bizonyos, hogy el lehet még mondani akár csak azt is, hogy hová jutott. Ezért a könyv írását inkább félbeszakítanom kellett, mint befejezni lehetett.” Kovács Imre új tanulmányában már módosítja a programot s nyíltan beszél a társadalmi tehetetlenségről: „A magyar valóság felmérését tartjuk a legfontosabbnak és az eddigi szociográfiai elemzések után most az egyes konkrét problémák válaszát határoztuk el... Természetesen... csak konturjaiban rajzolom meg az új Magyarország képét. A kivitelre egyelőre nincs kilátás.”

A következő években a politikus műfajokban íródott könyvek többségükben a külföldről szóltak. Most már a hazai állapotokról úgy kellett beszélni, hogy a külföldi eseményekkel és viszonyokkal megismerkedve maga az olvasó tett összehasonlítást.

Alighogy kitört a világháború, CSERÉPFALVI francia ismerősei közvetítésével megkapja a Francia Külügyminisztérium által kiadott dokumentumgyűjteményt. CSERÉPFALVI gyorsan lefordította és kinyomatta *Francia sárgakönyv. Diplomáciai okmányok 1938–1939. A Németország és Lengyelország, Nagybritannia, Franciaország közötti háború kitörését megelőző események és tárgyalások okmányai* címmel. CSERÉPFALVI visszaemlékezése: „Sokszor vitatják nálunk, milyen erős volt az antifasiszta közvélemény. Én tanúsíthatom, hogy például ez a könyv 10 000 példányban fogyott el napok alatt. Pedig akkoriban 10 000 példány nagy szó volt a könyvkiadásban. Mire megjelent az elkobzást kimondó végzés, már nem volt belőle.”¹⁵ Ilyen esetekben megbízható könyvkereskedő kollégák is segítettek: tudták, milyen CSERÉPFALVI kiadványok után várható elkobzás, a kapott példányokat ezért tüstént elrejtették, s csak „pult alól” „árusították.

A háborús években a kiadó két világpolitikai sorozatot jelentetett meg. A *Kék könyvek* rendeltetését maga CSERÉPFALVI fogalmazta meg: „A világpolitika mindnyájunk magánügye lett. A rohanó időkben tájékozódniuk kell, megismerni azokat a roppant hatóerőket, amelyek jövőnket irányítják... Szakemberekhez, szemtanúkhöz, kitűnő írókhoz és újságírókhoz fordultam most... hogy a magyar olvasóközönségnek megbízható, tárgyilagos és leplezetlenül őszinte világpolitikai könyvekkel szolgálhassak. Célja, hogy a ma világtörténelme legyen.”¹⁶ A sorozatot BÁLINT György szerkesztette. Negyedszázad múltán CSERÉPFALVI így nyilatkozott a sorozat születéséről: „Róttuk az uccákat, a Duna hidjáról sirályokat ettettünk, s közben beszéltük meg, miről is szóljanak a könyvek. Aktuális, nagy kérdésekről szóljanak... De gyakran beszélgettünk arról is: sietni kell kiadni, amíg lehet. Odakint, a náciknál már égtek a máglyák, s rajtuk elhamvadtak a szép könyvek. De a máglyák fényénél néha könnyebb volt világosan látni az olvasónak, a kiadónak is.” Négy hónap alatt 8 kötetet jelentetett meg. Érdeemes az egyes számot viselő BÁLINT könyvből (*Veszély Ázsiában*) idézni néhány gondolatot, illusztrálandó a szerző világos helyzet- és előrelátását: „Valószínű... hogy Szovjet-Orosz-

¹⁵ L. CSERÉPFALVI, i.m.

¹⁶ MARKOS György: *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig* című könyv hátsó borítólapján.

ország nem kísérel meg semmiféle katonai akciót Közél-Keleten . . . valószínű még, hogy ha a szövetségesek támadnák meg Oroszországot, a hadviselés roppant nehézségekkel járna számukra, földrajzi és közlekedésügyi szempontból.” A következő kötetek Jugoszláviáról, Romániáról, Középeurópa jövőjéről stb. szóltak. PÁLÓCZI HORVÁTH György Amerikáról írt, KOVÁCS Imre a Szovjetunió agrárpolitikájáról. Kiváló gazdaságtörténeti művek is helyet kaptak a sorozatban, pl. a totális gazdálkodásról, a nyers- és pótanyagok jelentőségéről. Ma is élő forrásmunka MARKOS Györgynek *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig* című tanulmánya. A cím — tudatosan — megtévesztő. A forradalom előtti két évszázadról csupán 20 oldal szól bevezetésszerűen, a többi 150 oldal a szocialista állam eredményeit elemzi. Túlságosan nyílt megállapításai miatt („Ha a természet gazdagsága és változatossága elegendő volna egy ország gazdagabbá és boldogabbá tételéhez, akkor Oroszország már a múltban is a földkerekség leggazdagabb, legboldogabb, legkiegyensúlyozottabb országa lett volna. Egy ország boldogulásának, gazdasági és szellemi fejlődésének azonban egyéb feltételei is vannak, mint a természeti adottságok . . . Az a két osztály, amely a Szovjetunióban fennáll, n e m s z e m b e n áll egymással, hanem kiegészíti egymást.”) a kötetet betiltották.

A másik sorozat elnevezése: *Igy láttuk mi . . .* Az egyik sorozattag (PÁLÓCZI HORVÁTH: *Balkán a viharban*; szintén betiltás, elkobzás sorsára jutott) borítójának szövegéből tájékozódhatunk a *Kék könyvek* által betöltött és az új sorozat elé kitűzött feladatról:

„A Kék könyvek megindításával az volt a célunk, hogy a magyar közönség külpolitikai tájékozódását elősegítsük. . . A Kék könyvek rövidesen igen népszerűekké váltak és a közönség . . . magyarázatot kapott olyan kérdésekre, amelyeket a napilapok felvetettek, de részletesen nem tárgyaltak, vagy nem tárgyalhattak. Most új sorozatot indítunk. . . A nagy világpolitikai események magyarázata mellett szükségesnek tartjuk, hogy azokat riportszerűen, a közvetlen élmények hatása alatt is megismertessük a magyar olvasóközönséggel. A legjobb magyar és külföldi írók vállalkoztak arra, hogy az emberi történelem most folyó gigászi küzdelmének egyes fontos részleteit, vagy annak előkészületeit, a nagy áradásban sodródó egyéni tragédiákat és a válságba jutott népek sorsát megírják.”

A szöveg igéri BÁLINT, KOVÁCS, GIDE, PILNYÁK, SZABÓ stb. részvételét. Mindebből alig valami valósult meg, az egész elgondolást felborította Magyarország hadbalépése 1941-ben. Ez év végén mondta Kállay miniszterelnök egyik beszédében: „Amikor hozzájárulok ahhoz, hogy más orgánus is szabadon működhessen, bizonyos adott korlátok között . . ., csak azt tehetem . . . hogy sokszorosan több szabadsága legyen annak a sajtónak, amely — divatos kifejezéssel élve — jobboldali irányban távolodott el az én irányzatomtól, mint amelyik balra maradt attól. Mindenesetre rendelkezésére fogok állni annak a sajtónak, amely gondolkodásával, politikai célkitűzéseivel, nemzeti és főleg antibolsevista voltával közel áll az én felfogásomhoz.”¹⁸

A felszabadulásig már csak KOVÁCS Imre *Magyar feudalizmus-magyar parasztság* című munkája jelenhetett meg, az is megcsonkítva. KOVÁCS gondolatmenetének az a konklúziója, hogy a hazai nagybirtokviszonyok és a parasztság állapota miatt Nemzeti Park látványosság vagyunk a világ számára. Bizonyítja, hogy a paraszti életforma csődje mindenki előtt nyilván-

¹⁷ L. CSERÉPFALVI, i.m.

¹⁸ KÁLLAY Miklós, Pesti Hírlap. 1942. november 21. 2. l.

való, s rámutat, hogy gépesíteni kell, csak a nagyüzemi gazdálkodás rentábilis. „Ma már teljesen kész a program, csak lehetőség kell a végrehajtáshoz . . . Ez a nép nem tud és nem akar szolga lenni, szabad élet után vágyódik.” Az előzetes cenzúra ellenére is betiltották a könyvet. Teljes szöveggel az első szabad könyvnapra jelent meg. Ugyancsak 1945-ben adja ki KOVÁCS *Elsüllyedt ország* című cikkgyűjteményét, leszámolva a múlt Magyarországgal.

Minden a múltat foglalta össze, elemezte és zárta le, hogy szabadabbá tegye az utat az új élet előtt. MAJOR Róbert *Huszonöt év ellenforradalmi sajtója (1919–1944)* című tanulmánya úgy mutatta be a reakció fokozódását és végső bukását, mint logikus folyamatot a Tanácsköztársaság vérbefojtásától a nyilas pribékek eszelős haláltáncáig. 1947 nagy könyve SZEKFŰ Gyula *Forradalom utánja*. A neves történész őszintén elítélte a múltat, s hitet tett az új, szocialista rendszer mellett: „Egy vonalnak, hosszú történelmi vonalnak vége szakadt, dísztelenül, szégyenletesen . . . Egyetlen mentség maradt: a forradalom (SZEKFŰ értelmezésében permanens evolúciót jelent. — SP.) . . . Hiszem, hogy . . . új társadalmi . . . és gazdasági formák közt néhány ezer vagy tizezer helyett milliónyi igazi magyarok fognak élni, mint hosszú . . . múltunk öntudatos örökösei.”

*

A Cserépfalvi kiadó tevékenységének felvázolásakor nem maradhat említés nélkül a két általa kiadott folyóirat.

1935-ben beszélte meg JÓZSEF Attila CSERÉPFALVIVAL a *Szép Szó* megindítását (ekkor kezdődött személyes ismeretségük is). A *Szép Szó*val kapcsolatos problémáknak már elég nagy irodalma van, így itt csak arra szorítkozom, hogy elmondjam CSERÉPFALVIVAL folytatott személyes beszélgetésem (1966. július) tanulságait. A *Szép Szó* azért hagyta ott a kommunista szimpatizáns CSERÉPFALVIT és ment át a polgári Pantheon Kiadóhoz, mert CSERÉPFALVI szerint FEJTŐ akadályozta a népies írókkal való kapcsolatot, Szovjetunió-ellenes magatartást képviselt, s így a folyóirat irányvonala — a mind gyakrabban betegeskedő JÓZSEF Attila hatásának gyengülésével — egyre inkább eltávolodott CSERÉPFALVI politikai felfogásától, aki ilyen körülmények között természetesen nem volt hajlandó egy idegen eszmeiségű sajtótermék anyagi gondjait — adósságait — magára vállalni.

A másik CSERÉPFALVI-kiadású periodika, a Magyar–Francia Társaság hetilapja, a *Nagyvilág* 1946 augusztusától 1948 áprilisáig jelent meg. Ötlete még az 1945-ös romos Budapesten született, CSERÉPFALVI és GEREBLYÉS László beszélgetései eredményeként. GEREBLYÉS vállalta a főszerkesztést, s húsz hónap alatt sikerült igen színvonalas szépirodalmat és publicisztikát közölnie a legjobb írók felsorakoztatásával. 1948. március 15-én, a centenárium alkalmából háromnyelvű ünnepi szám jelent meg. Az áprilisi utolsó számból vett idézettel fejezzük be vizsgálódásainkat. Ez a megállapítás érvényes a kiadó egész működésére: „Cserépfalvit az a szempont vezérli, hogy inkább, kevesebb, de értékes könyvet adjon ki minél nagyobb példányszámban”.¹⁹

¹⁹ LÓRINC Lóránd: *Egy könyvnap a könyvnapok előtt*. Nagyvilág. 1948. 4. sz. 9. l.

PÉTER SONNEVEND: KAPITEL AUS DER GESCHICHTE DES CSERÉPFALVI-
BUCHVERLAGES (1934—1949)

Die Studie gibt einen Beitrag zum Gesamtbild der demokratischen, antifaschistischen Traditionen und ist gleichzeitig bestrebt, auf die Bedeutung der ungarischen verlagsgeschichtlichen Forschung aufmerksam zu machen.

Die anderthalb Jahrzehnte lange Tätigkeit des Cserépfalvi-Verlages wird durch den Inhalt der von ihm verlegten Bücher skizziert, indem das Schicksal einzelner Bände und die von Seiten des politischen und geistigen Lebens zumeist heftigen Reaktion behandelt werden.

Der Verfasser behandelt zwei dominierende Anliegen der Verlagstätigkeit: Erstens werden bedeutende Werke der modernen Literatur (besonders die französischen, sowjetischen und ungarischen Schriftsteller wie MALRAUX, ARAGON, A. TOLSTOI, FADEJEW, RADNÓTI, ILLYÉS u.a.) einem breiten Leserkreis vorgelegt. Die Abhandlung bespricht ausführlicher die zunehmende Zahl von Ausgaben der Werke Attila JÓZSEF's und der Sekundärliteratur über ihn, sowie die dem Erscheinen der ersten vollständigen ungarischsprachigen Ausgabe des »*Stillen Don*« von SCHOLOCHOW vorausgehenden und nachfolgenden Ereignisse. Zweitens werden die brennendsten Probleme aus der Tätigkeit des Verlages in Ungarn und die aktuellsten Ereignisse der Weltpolitik in den abwechslungsreichen Serien des Verlages festgehalten und analysiert. Der Verlag ist darauf bedacht, politische Schriftsteller oder Wissenschaftler und Autoren mit literarischen Ambitionen zu gewinnen, da auf diese Weise die mahnenden und aufrufenden Schriften ein Echo fanden. Die Abhandlung trachtet danach, die natürlichen Medien dieser schnell herausgebrachten zeitgeschichtlichen Schriften auf Grund der damaligen ungarischen Kräfteverhältnisse zu bewerten und den objektiven Rang des Cserépfalvi-Verlages nach den dabei erworbenen Verdiensten zu bestimmen. Dabei ist zu berücksichtigen, daß CSERÉPFALVI ein wirksamer Kulturpolitiker mit einer bedeutenden Kampfkonzepktion gegen die »äussere« und »innere« Unterdrückung im Horthy-Regime war.

Abschliessend charakterisiert der Verfasser der Abhandlung kurz die beiden Presseerzeugnisse *Freies Wort* und *Weite Welt*, die im Cserépfalvi-Verlag erschienen.

ELISABETH SOLTÉSZ

Zur Herkunft des Corvin-Graduals und zur Ikonographie seiner Miniaturen

Die Entstehungsfrage des Corvin-Graduals stellt ein seit langem vielfach erörtertes, aber bislang nicht gelöstes Problem dar. Der teils flämische, teils norditalienische Stil der Miniaturen, ihr uneinheitliches Niveau und die oberflächliche Ausarbeitung einiger schönen Kompositionen erschwerten die Lokalisierung der Handschrift. In den Annahmen, nach denen das Gradual in der Ofener Miniaturwerkstatt illuminiert wurde, wiederholt sich als besonderer Beweis das Nebeneinander von flämischen und norditalienischen Miniaturen und ihr kopienhafter Charakter. Die Miniaturen der Ofener Werkstatt verwendeten nämlich zur Ausschmückung der Kodizes Motive und Vorbilder verschiedener Herkunft.

Als erster hat Elemér VARJÚ die Handschrift ausführlich beschrieben. Außer mehreren, noch heute gültigen Argumenten ließen ihm zwei Fehlschlüsse das Graduale nicht als ein Produkt der Ofener Werkstatt erscheinen: er war der Ansicht, daß der mit der Osternliturgie beginnende Kodex nach französischem Ritus redigiert wurde und ein französischer Künstler die Miniaturen gemalt hatte.¹ Edit HOFFMANN und Hermann J. HERMANN dagegen neigten eher zur Annahme der Ofener Herkunft.² Als Ofener Kodex erscheint daher das Graduale in mehreren Arbeiten, welche die von HOFFMANN und HERMANN vorsichtig formulierte Annahme als Tatsache übernahmen. Neuere Gesichtspunkte für die Ofener Lokalisierung des Graduals führte die Studie Kilian SZIGETIS auf, die den Text liturgiegeschichtlich untersuchte.³ Er bewies, daß der Band nicht dem französischen Usus gemäß zusammengestellt wurde, sondern Teil eines auf drei oder eher vier Bände geplanten Werkes ist, und zwar dessen zweiter Band, der, allgemeinem Usus entsprechend, mit den Gesängen der Osternliturgie beginnt.⁴ Er stellte fest, daß die Textgestaltung den liturgischen Vorschriften der Curia Romana entspricht, denen außer den Mitgliedern der päpstlichen Kurie auch die Franziskaner und Augustiner folgten. Im Text der Rubriken wiederholt sich das Wort «fratres» und auf einigen Miniaturen des Graduals erscheint ein Franziskaner, auf der einen in Begleitung eines Pauliner-Mönches. Diese Feststellungen führten zur neuesten Annahme über das Gradual, daß es nämlich im Auftrag von König MATTHIAS in einem ungarischen Franziskaner-Scrip-

¹ VARJÚ, E.: *Két Corvin-kézirat.* (Zwei Corvinen-Handschriften.) In: Magyar Könyvszemle, 1908. S. 18—19.

² HOFFMANN, E.: *Régi magyar bibliofilek.* (Alte ungarische Bibliophilen.) Budapest, 1929. S. 86, 99. — HERMANN, H. J.: *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance.* 4. Unteritalien. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. VI/4. Leipzig, 1933. Nr. 47. S. 117—118.

³ SZIGETI, K.: *A Mátyás-graduale eredetének kérdése.* (Die Entstehungsfrage des Corvin-Graduals.) In: Magyar Könyvszemle, 1963. S. 327—332.

⁴ Im Grunde genommen vertrat auch Hermann dieselbe Meinung, vgl. Hermann a. a. O. S. 118.

torium für einen Franziskaner-Mönch oder einen Franziskaner-Konvent geschrieben und in der Ofener Werkstatt in franco-flämischem Stil nach Vorbildern illuminiert wurde.

Die Widerlegung der falschen Annahme über den Ritus des Graduals war ein wesentlicher Fortschritt, da hiermit weitere unrichtige Kombinationen ausgeschlossen wurden. Bezüglich der klösterlichen Bestimmung des Graduals weisen jedoch ausländische Beispiele darauf hin, daß selbst auf fürstliche Bestellung hin gemalte Gebetbücher und liturgische Kodizes auch nach verschiedenen Ordensriten redigiert wurden. So entstand z.B. das illuminierte Gebetbuch Friedrichs von Aragonien (Paris, Bibliothèque Nationale, Lat. 10532) nach Dominikaner-Ritus.⁵ Das eine Gebetbuch Jeanne d'ÉVREUX's folgt dominikanischem, das auf ihre Bestellung hin illuminierte Brevier dagegen dem Franziskaner-Ritus.⁶ Demnach konnte das dem liturgischen Gebrauch der Curia Romana entsprechende Gradual auch für eine nicht kirchliche Person angefertigt gewesen sein.

Auch die Tatsache, daß auf einigen Miniaturen ein Franziskaner erscheint, können wir als kein entscheidendes Zeugnis für die franziskanische Bestimmung des Graduals betrachten. Vertreter der Bettelorden wurden im Mittelalter nicht nur in solchen Kodizes dargestellt, die für die Mitglieder des betreffenden Ordens geschrieben wurden. Auch auf dem 35. Holzschnitt der vierzigblättrigen Armenbibel erscheint ein Mönch mit Tonsur und in einer Kutte mit Kapuze in der Opferszene ISAIAS' ebenso, wie er auch auf Bl.37r und 115v des Graduals abgebildet ist.⁷ Andererseits treten Mönche in solchen Miniaturen des Graduals auf, wo der Künstler die Vertreter der feudalen Gesellschaft vorführt. Auf der Miniatur zum VII. Sonntag nach Pfingsten (Bl.115r) wird der Text des Introitus' „Omnes gentes plaudite manibus“, durch den Papst, den König, den Ritter, den Gelehrten, den Franziskaner und einen anderen in weißer Kutte mit einem dunklen Ledergürtel und Skapulier bekleideten Mönch illustriert. Alle diese Gestalten stehen in einer Gott preisenden Volksmenge. Der weiß gekleidete Mönch kann übrigens nicht nur ein Pauliner sein, da die Pauliner seit 1342 weiße Kutte mit weissem Gürtel getragen haben.

Sowohl der vorausgesetzten Franziskaner-Bestimmung, als auch der Ofener Herstellung widerspricht das auf den Miniaturen häufig auftretende Lilien-Motiv. Auf Blatt 30r läuft der Schaft der Initiale »Q« in eine halbe Lilie aus. Auf Bl.37r bedeckt wiederum den Betstuhl, auf dem das Königspaar kniet, eine mit Lilien geschmückte Decke. Auch auf Blatt 10r trägt der König an der linken Seite der Komposition einen Lilienmantel. Wäre der Kodex in Ofen illuminiert worden, hätte der Ofener Künstler diese Motive wahrscheinlich nicht verwendet und das Gesicht des Königs als MATTHIAS-Portrait gemalt.

Die Annahme, daß der Kodex in Ofen illuminiert wurde, ist auch darum problematisch, da an den in flämischem Stil gehaltenen Miniaturen des Graduals zwei Künstler gearbeitet haben, von denen in Ungarn kein anderes Werk erhalten blieb. Außerdem sind keine Kodizes aus der Budaer Miniatorenwerkstatt erhalten geblieben, denen die für Kopien gehaltenen Miniaturen des Graduals nachgebildet worden wären. Aus Frankreich oder aus flämischem Gebiet nach Ungarn geratene, oder für Ungarn bestimmte Kodizes sind dagegen bekannt. In Frankreich wurde z.B. das später mit dem Wappen des Erlauer Bischofs Orbán DÓCZY von NAGYLUCSE versehene Gebetbuch —

⁵ LEROQUAIS, V.: *Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1927. Bd. I. S. XXXII.

⁶ MORAND, K.: *Jean Pucelle*. Oxford, 1962. S. 16.

⁷ SOLTÉSZ, E.: *Bibla pauperum. Die vierzigblättrige Armenbibel in der Bibliothek der Erzdiözese Esztergom*. Berlin, 1967.

heute in der Royal Library zu Windsor als Sobieski-Gebetbuch aufbewahrt — um 1430 hergestellt.⁸ Auch die ungarische Bestimmung des flämischen Kalenders in der Széchényi-Nationalbibliothek (Signatur: Cod. Lat. 396) kann kaum bezweifelt werden. Der Schreiber dieses in der Werkstatt des Philippe de MAZEROLLES zu Brügge illuminierten Kalenders verzeichnete am 25. August, am Fest LUDWIGS des HEILIGEN, Königs von Frankreich, statt des entsprechenden Namens, „Ludovici regis ungarie“. Bei einem nicht ungarischen Scriptor kann ein solcher Schreibfehler nicht zufällig vorkommen, da ein ungarischer heiliger König namens LUDWIG nicht existierte. Die Bestrebung des Scriptors, ins Kalendarium einen ungarischen Heiligen aufzunehmen, ist wahrscheinlich mit der ungarischen Bestimmung des Kodex zu erklären.⁹

Seit dem Erscheinen von Jolán BALOGHS Werk *A művészet Mátyás király udvarában* (Die Kunst am Hofe König Matthias') sind wir über die Kunstdenkmäler besser unterrichtet, die aus Frankreich oder Flandern an den Hof MATTHIAS' gelangten. Die französischen Wandteppiche seines Schlosses, die den Kampf um Troja darstellen, wurden wahrscheinlich in der Werkstatt Pasquier Grenier's zu Tournai hergestellt.¹⁰ In der gleichen Werkstatt ließ 1472 die Stadt Brügge für Karl den Kühnen, Herzog von Burgund, einen Wandteppich verfertigen, der ebenfalls Szenen aus der Geschichte Trojas darstellt. Im Jahre 1489 wurden in Ofen auf Papier und Leinen gemalte Bilder flämischen Ursprungs für IPPOLITO D'ESTE erworben.¹¹ Da die entsprechende Quelle die Preise genau verzeichnet, berichtet sie ohne Zweifel über ein Handelstätigkeit die sich wahrscheinlich nicht nur auf diesen einzigen Fall beschränkte. Die Tatsache, daß MATTHIAS am 30. April 1478 in Brügge zum Kapitelmitglied des Ordens des Goldenen Vließes gewählt wurde, wirft wiederum ein Licht auf die diplomatischen Beziehungen des Königs zu Westeuropa. Der Stifter des Ordens PHILIPP der GUTE, Herzog von Burgund, später selbst das Ordenskapitel, planten einen »heiligen Krieg« gegen die Türken, wobei dem ungarischen König gewiß eine wichtige Rolle zugeacht war.¹²

Zur Zeit der früheren Forschungen über die Herkunft des Graduals waren die diplomatischen, ökonomischen und künstlerischen Beziehungen MATTHIAS' zu Frankreich und Flandern noch weniger bekannt. Da VARJÚ die in flämischem Stil gehaltenen Miniaturen des Kodex sowieso für französische Arbeiten hielt, dachtet bei seinen Erwägungen über den mutmaßlichen Weg des Kodex nach Ungarn an diplomatische Beziehungen des ungarischen Königs zu Frankreich. Seiner Meinung nach konnte die mit dem Wappen MATTHIAS' und BEATRICES geschmückte Handschrift im Jahre 1487 als Geschenk des französischen Königs nach Ofen gelangt sein, als JÁNOS FILIPECZ, Bischof von Wardein, MATTHIAS' Bote, mit KARL VIII., König von Frankreich, Verhandlungen führte.¹³ Diese

⁸ AMEISENOWA, Z.: *Godzinki Sobieskich w Windsorze. Nadbitka z Biuletynu historii sztuki*. R. XXI. (1959). Nr. 3—4. — SZABÓ, Gy.: *Nagylucsei Dóczy Orbán imádságoskönyve*. (Das Gebetbuch Orbán Dóczys von Nagylucse.) In: *Új Látóhatár*, 1964. Sept.-Okt. — SOLTÉSZ, E.: *A londoni középkori magyar művészeti kiállítás bemutató kódexek*. (Kodizes auf der Ausstellung der ungarischen mittelalterlichen Kunst zu London.) In: *Magyar Könyvszemle*, 1968. S. 217—218.

⁹ HOFFMANN, E.: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminiált kéziratái*. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Tudományos Kiadványai I. (Die illuminierten Handschriften der Széchényi-Bibliothek im Nationalmuseum. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Széchényi-Bibliothek. I.) Budapest, 1928. S. 32. — BARTONIEK, E.: *Codices manu scripti Latini. Vol. I. Codices Latini medii aevi*. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. XII. Budapestini, 1940. Nr. 396.

¹⁰ BALOGH, J.: *A művészet Mátyás király udvarában*. (Die Kunst am Hofe König Matthias'.) Budapest, 1966. Bd. I. S. 396—397.

¹¹ Ebd. S. 311.

¹² Ebd. S. 371.

¹³ VARJÚ, a. a. O. S. 20.

Annahme hält auch Ilona BERKOVITS für die wahrscheinlichste, die in ihrer Studie von 1945 und in ihrem Buch—*Corvinen. Bilderhandschriften aus der Bibliothek des Königs Matthias Corvinus* — die Zielsetzungen der ungarischen Gesandtschaft und die von FILIPECZ dem französischen König überbrachten prächtigen Geschenke ausführlich behandelt.¹⁴ BERKOVITS hat auch darauf hingewiesen, daß an den im flämischen Stil gehaltenen Miniaturen der Handschrift zwei Künstler gearbeitet haben, deren Stil von dem der in Ofen illuminierten Handschriften abweicht und deren Motive und Einzelheiten der Kompositionen dem Buchschmuck zeitgenössischer französischer Inkunabeln und Kodizes gleichen. Der Stil dieser Miniaturen weist mit dem Werk ausgezeichneter burgundischer Künstler, wie Meister GIRART und Phillippe de MAZEROLLES, sowie Jean COLOMBE aus Bourges verwandte Züge auf. Nach BERKOVITS bleibt die Frage noch offen, wo der Kodex innerhalb Frankreichs entstanden ist: etwa im Süden, in Angers oder in Paris. Sie weist jedoch mit Nachdruck darauf hin, daß eben im Jahre 1487, zur Zeit der Botschaft FILIPECZ', zwei Miniatoren in Angers tätig waren: Jehan PRÉVOST und Olivier CHIFFELAIN. Authentische Werke dieser Meister, die der Forschung bis jetzt unbekannt sind, könnten uns — meint BERKOVITS — die Lokalisierung der Handschriften ermöglichen.¹⁵

Unsere ikonographische Untersuchung der Miniaturen unterstützt teils die Ansicht, daß das Graduale französischer Herkunft ist, teils erklärt sie auch die eigentümliche Ikonographie der Bilder, sowie die etwas zu strenge Bemerkung Edit HOFFMANNs über »die schönsten Kompositionen in dürftiger Ausführung«. Mehrere Miniaturen sind nämlich nach Vorbildern gemalt. Sie sind jedoch keine einfachen Kopien von Bildserien irgendeines Graduals oder einer anderen liturgischen Handschrift, sondern lassen auch die Bilder anderer Kodizes verschiedenen Inhalts erkennen. Die Inspirationen nicht liturgischer Kompositionen wird vor allem auf den Illustrationen solcher Introitus-Verse bemerkbar, die Gott als Befreier, Protektor, oder Zuflucht der Gläubigen preisen. Die Künstler des Graduals haben diese Texte oft durch gefährdete Krieger, Reitertruppen, Ritter, die in eine Burg einziehen, illustriert. Zu dieser Gruppe gehört die Miniatur auf Blatt 95r, die mit dem dazugehörigen Text in keinem Zusammenhang steht. Im Vordergrund der Miniatur erscheint eine Reitertruppe, die eine gotische Burg verläßt; im Hintergrund halten sich gepanzerte Krieger in einer Höhle auf. Vor der Gruppe stehen zwei schlanke, elegante Ritter; der eine trägt einen goldenen Harnisch.¹⁶ Dieses Bild wurde ursprünglich nicht zum Text des Graduals gemalt. Sein Maler wollte mit der seltsamen Komposition ein historisches Ereignis, eine Szene aus einer Chronik darstellen. Den prägnantesten Beweis dieser unseren Annahme liefert die Miniatur auf Bl. 132r. Hier schmückt den Mantel zweier Ritter, von denen einer eine Königs-, der andere eine Kaiserkrone trägt und die in eine gotische Burg einziehen, ein dem Zeichen des Ordens vom heiligen Grabe ähnliches Kreuz.¹⁷ Ebenda erinnert das Zeichen auf dem Schild der übrigen Ritter — ein Krückenkreuz — an das mittlere Kreuz im Wappen von Jerusalem. Dieses Bild kann ebenso wenig mit der Ofener Miniatorenwerkstatt in Zusammenhang gebracht werden, wie das oben erwähnte Lilienmotiv auf dem Königsmantel. Die Vorlage der belagerten gotischen Burge, der Sturmleiter, auf der ein Krieger emporklettert, der schlanken

¹⁴ BERKOVITS, I.: *Egy Corvin-kódex származása*. (Die Herkunft eines Corvin-Kodex'.) In: Magyar Könyvszemle, 1945. S. 22—30. — BERKOVITS, I.: *Corvinen. Bilderhandschriften aus der Bibliothek des Königs Matthias Corvinus*. Budapest—Berlin, 1963. S. 68—79.

¹⁵ BERKOVITS: *Corvinen*, S. 79.

¹⁶ Das Bild ist mit dem Text „Factus est Dominus protector meus“ nicht zu erklären.

¹⁷ Ordens-Lexikon. Wien, 1868. S. 82.

Ritter in eleganter Haltung, entnahm der Miniator des Graduals vermutlich einer Chronik der Kreuzzüge. Der Inspiration dieser Chronik ist gewiß auch das häufige Vorkommen orientalisches gekleideter, Turban tragender Personen und fantastischer, kuppelartiger Bauelemente zuzuschreiben. Auf Blatt 141v illustrieren den Introitus »Respice Domine in testamentum tuum« der in einem baufälligen Thurm thronende Gott, ein Mohammedaner in Turban, ein Jude und ein betender Mann, der wahrscheinlich die christliche Religion vertritt. Krieger in Turban und orientalischer Bekleidung erscheinen auch auf Blatt 153r in der Miniatur zum Text »Miserere mihi (mei) Domine«, wo im Hintergrund auf einem Hang versammelte Ritter Gott anflehen. Auch die Miniatur auf Bl. 157r, die als eine Illustration des Introitus' »Justus es Domine et rectum iudicium tuum fac cum servo tuo« gedacht ist, dürfte auf ein Bild desselben Kodex' zurückgeführt werden. Auf diesem Blatt wird das »iudicium Dei« durch einen Krieger, der einen Mohammedaner mit seinem Schwert erschlägt und durch einen Ritter mit Schild symbolisiert. Gestalten in orientalischer Kleidung sind auch an anderen Kompositionen zu finden, meist als Repräsentanten verschiedener Völker oder Religionen. Die haben diese Bilder Miniatoren des Graduals wohl nach bekannten Typen komponiert. Nach einer bestimmten Vorlage entstand aber die Miniatur des Blattes 165v, die mit dem Introitustext »Letetur cor querencium Dominum« nicht zu erklären ist. Auf dem Bild fleht ein Mohammedaner zwischen lodernden Flammen, die ein Scherge schürt, den am Himmel erscheinenden Gott an. Auf der rechten Bildseite schaut ein Ritterkönig mit seinem Gefolge der Hinrichtung zu.

In eine andere Gruppe gehören Miniaturen, die zur Illustration des Textes, die Vertreter der Feudalgesellschaft, oder Typen verschiedener Völker darstellen. Auf Blatt 10r neben dem Introitus »Aqua sapientie potavit eos« stehen an der Quelle der Weisheit unter anderen der Papst, der König, der Gelehrte, der Bürger, der Bauer und der Bettler; schöpfen Wasser aus der Quelle, oder halten einen Becher oder Kelch bereit. Ebenfalls Vertreter verschiedener Gesellschaftsschichten feiern Gott auf Blatt 37r (»Jubilate Deo omnis terra«). Auf einer anderen Miniatur (Bl. 45r) verkünden außer singenden Frauen und einem Juden mit Tuba, noch ein Redner, ein Gelehrter und ein Hirt die Freudenbotschaft des Sieges über die Hölle. Auf der zum Introitus »Accipite jucunditatem gloriae vestrae« gehörenden Darstellung (Bl. 72r) wendet sich der Heilige Petrus am Himmelstor mit offenen Armen den Vertretern verschiedener Völker und der Feudalgesellschaft zu. Auf der Illustration des Introitus' »In voluntate tua Domine universa sunt posita« (Bl. 188v) stehen neben Christus, der am Sternenhimmel mit Fasces in der Hand erscheint, der Papst, der König, der Gelehrte, der Bauer und der Bettler, und betonen somit den Gedanken der Gleichheit aller Menschen vor Gott.

Die interessanteste Komposition der Handschrift steht beim Introitus »Omnia quae fecisti nobis Domine in vero iudicio fecisti« (Bl. 184r). Neben einer an die Vergänglichkeit erinnernden Uhr und symbolischer Darstellung des Weltalls stehen links eine gepanzerte Gestalt mit Dreschflügel und die Inschrift »ira Dei«, rechts eine trauernde weibliche Figur, gekennzeichnet als »mutatio populi«. Im Vordergrund liegt ein Toter in weißen Laken gehüllt. Neben einem in die Bildmitte gerichteten Pfeil steht die Inschrift »furore populi«. Nach der Deutung Tibor KARDOS' weist die Szene auf Volksaufstände hin; der mit Nagelköpfen versehene Dreschflügel des gepanzerten Soldaten ist der Waffe der Hussiten ähnlich.¹⁸ BERKOVITS meint, daß dieses Motiv auch auf den französischen Religionsreformer des 12. Jahrhunderts, Waldes Bezug nehmen kann, der in Böhmen Zuflucht fand, und dessen Anhänger noch zur Entstehungszeit des Graduals in Frankreich

¹⁸ KARDOS, T.: *A magyarországi humanizmus kora.* (Das Zeitalter des ungarischen Humanismus'.) Budapest, 1955. S. 407.

verfolgt wurden.¹⁹ Das Unterdrücken heretischer Bewegungen, die die gesellschaftlichen Widersprüche vom Standpunkt der Religion bekämpften, sowie die Erstärkung der Monarchie, gehörten im Frankreich des 15. Jahrhunderts zu den aktuellsten politischen Problemen. Die Regentin ANNA, die nach dem Tode LUDWIGS XI. für den unmündigen KARL VIII. regierte, lud 1484 zur Ständeversammlung nach Tours nicht nur die Vertreter der Provinzen, sondern auch die der Bauernschaft ein, um den Forderungen und der Empörung der Oligarchen entgegenzutreten. Auf dieser Versammlung trug Philippe Pot seine Theorie von der Souveränität des Volkes vor.

Eine neue Gruppe bilden jene Miniaturen des Graduals, die wahrscheinlich auf Kompositionen früherer liturgischer Handschriften oder Gebetbücher zurückgreifen. Eine solche ist die schöne Darstellung einer Prozession (Bl. 69v) als Illustration zum Introitus vom Pfingstmontag »Cibavit eos...«. KILIÁN SZIGETI hält diese Miniatur für die Kopie einer Illustration zum Fronleichnam, die der Künstler des Graduals aus einem liturgischen Werk übernahm, sie jedoch wegen der textlichen Übereinstimmung der Introitusverse irrtümlicherweise beim Pfingstmontag anwendete. Am Pfingstmontag fand nämlich keine theophorische Prozession statt, wie sie die Miniatur darstellt. Die Gesamtheit der Miniaturen des Graduals zeugt dafür, daß typologische Bildreihen, die im Mittelalter sehr beliebt waren, zu gewissen Kompositionen Inspiration gegeben haben. Da der Introitus »Cibavit eos« in der Liturgie zweier Feste vorkommt, haben die Miniaturen des Graduals im ersten Fall das im neuen Testament gespendete Altarsakrament, und im zweiten Fall den Mannaregen, als ein alttestamentliches Vorbild der Eucharistie dargestellt. Als eine Allegorie der geistlichen und leiblichen Speise war im Mittelalter auch das Opfer MELCHISEDEKS oft verwendet.²⁰ Im Graduale wird diese Szene von einer dritten Miniatur veranschaulicht (Bl. 79v). Von den drei Szenen also, die in den Armenbibeln nebeneinander stehen, malten die Künstler des Graduals zuerst das neutestamentliche Thema, obwohl in einem Graduale, das die gesungenen Teile der Messe enthält, die theophorische Prozession vielmehr zur Illustration der Fronleichnamsprozession angebracht gewesen wäre.

Weitere Bilder bezeugen, daß die Miniaturen alt- und neutestamentliche Szenen abwechselnd zur Illustration gebrauchten. Beim Introitus »Eduxit eos Dominus in spe« (Bl. 22r) sind die vom ägyptischen Heer befreiten, jublierenden Juden, und beim Text »Eduxit Dominus populum suum« (Bl. 26r) Christus und der Apostel Petrus an der Spitze der Gläubigen dargestellt. Zwei andere aufeinanderfolgende Miniaturen (Bl. 123v und 127v) illustrieren den Text »Ecce Deus adiuvat me« mit der Gestalt König DAVIDS, als er Gott seine Seele anbietet, und den Introitus »Dum clamarem ad Dominum« mit dem Bild eines vornehmen Mannes, der in einer gotischen Säulenhalle betet. Bereits HERMANN und VAYER haben darauf hingewiesen, daß die alttestamentlichen Szenen in der Randornamentik des Titelblattes — die Befreiung JONAS' aus dem Bauch des Walfisches, SIMSON mit den Torflügeln der Stadt Gaza, die Erweckung des Sohnes der Witwe von Sarepta und des Jünglings von Naim — mit der Miniatur des Titelblattes — Christi Auferstehung — im allegorischen Zusammenhang stehen.²¹

Zu einer parallelen Darstellung alt- und neutestamentlicher Ereignisse lieferten die typologischen Werke — Bible moralisée, Biblia pauperum, Speculum humanae salvationis — den mittelalterlichen Künstlern zahlreiche Vorbilder. Den Miniaturen des Graduals waren diese Bilder gewiß bekannt. Einige allegorischen alttestamentlichen

¹⁹ BERKOVITS: *Corvinen*, S. 79.

²⁰ SOLTÉSZ: *Biblia pauperum*, Taf. 18.

²¹ HERMANN a. a. O. 118. — Besprechung des Buches von I. BERKOVITS: *Corvinen*. . . von L. VAYER. In: *Acta Historiae Artium*. Bd. X. (1964). S. 355.

Bilder der Handschrift wurden aber wahrscheinlich von einem alleinstehenden Denkmal der französischen Miniaturmalerei, von den »Grandes Heures de Rohan« angeregt. In diesem Kodex stellen zwei Bilder den Zug durch das Rote Meer dar. Je eine selbständige Miniatur zeigt den Versuch des Pharaos, über das Meer zu kommen und die Errettung der Juden (Bl. 179v und 180v).²² Auch in unserem Graduale wird dieses Ereignis durch zwei Bilder illustriert (Bl. 17v und 22r). Auf dem ersten erscheinen die durch das Meer ziehenden Ägypter, und die Gestalt des Pharaos während die Juden bereits ans Ufer gelangt sind; auf dem zweiten sind nur mehr die Helme der ertrunkenen Ägypter zu sehen, die Juden verharren dagegen im Dankgebet. Es ist uns vorläufig nur die Thematik der Bildserie der »Grandes Heures de Rohan« bekannt, aber auch diese Kenntnis hilft uns bei der Interpretation einiger Miniaturen des Graduals, deren Einzelheiten bis jetzt ungeklärt blieben. Auf Blatt 168r stellt die Illustration des Textes »Venite adoremus Deum«, nach der Ansicht VARJÚS, MOSES dar, »als er den Juden den in den Wolken erscheinenden Gott zeigt«. ²³ Diese Interpretation ist zwar richtig, bedarf aber einiger Ergänzungen. MOSES hält nämlich die Hand eines Mannes im goldenen Mantel, d. h. die Hand des Hohenpriesters AARON, dessen Stab aus Gottes Gnaden Blüte trug, als Zeichen, daß er von Gott zum Hohenpriester gewählt wurde. Daß der Mann mit dem goldenen Mantel nur AARON sein kann, ist auch aus den Einzelheiten der Miniatur eindeutig ersichtlich. In den Strahlen, die aus dem Munde Gottes kommen, erscheint das Christuskind, und im Vordergrund des Bildes steht die zur Mutterschaft erlesene MARIA. Auf solche Weise wollte der Miniator den Gedanken ausdrücken, daß der blühende Stab AARONS, d. h. seine hohenpriesterliche Berufung das alttestamentliche Vorbild Christi, zugleich aber auch das der Mutterschaft Mariä ist. Auf den Blättern 231–232 der »Grandes Heures de Rohan« symbolisieren vier Miniaturen denselben Gedanken.²⁴

Unsere Voraussetzung, daß die Bilder der »Grandes Heures de Rohan« thematische Inspirationen zur Illustration des Graduals geliefert haben, wird von einer Kompositions-Übernahme unterstützt. Die Miniatur auf dem Titelblatt des Graduals, die die Auferstehung Christi zum Thema hat, können wir auf ein ähnliches Bild im Psalter RENÉS von ANJOU und seiner zweiten Frau, JEANNE de LAVAL zurückführen.²⁵ Beide Bilder bestehen aus vier Szenen. Im Vordergrund, unter den vier Wächtern, die den etwas quer gestellten Sarg hüten, steht der Auferstandene. Dieses Hauptthema wird durch drei Szenen ergänzt: die Ankunft der drei Frauen am Grab, CHRISTUS erscheint MARIA MAGDALENA bzw. PETRUS. Von den beiden Miniaturen hat die des Graduals eine bessere Komposition. Ihr Meister malte die Nebengestalten kleiner und unterließ eine zweite Darstellung des Sarges. Rechts ist CHRISTUS als Gärtner, und die vor ihm knieende MARIA MAGDALENA, links CHRISTUS und der heilige PETRUS zu sehen: in der Mitte nähern sich auf einem gewundenen Weg die drei weißgekleideten Frauen dem Grabe. Auf beiden Bildern weichen die Typen der Personen voneinander ab; es sind ja Werke verschiedener Künstler. Ein Zusammenhang in der Komposition beider Miniaturen ist aber kaum zu bestreiten. Der Künstler des Graduals arbeitete in der Kenntnis des Psalters RENÉS von ANJOU. Er komponierte aber das Bild breiter, schöner, hat dennoch auch belanglose Details übernommen: den quer gestellten Sarg, die vier Wächter, den niedrigen Zaun. Den Hintergrund hat er wiederum wesentlich verändert: neben dem repräsentativen Städtebild Jerusalems

²² Paris, Bibliothèque Nationale. Ms. Lat. 9471. L. Leroquais, a. a. O. S. 289.

²³ VARJÚ, a. a. O. S. 16.

²⁴ LEROQUAIS, a. a. O. S. 290.

²⁵ Poitiers. Bibliothèque Municipale. Ms. 41 (202). LEROQUAIS, V.: *Les psautiers manuscrits Latins des bibliothèques publiques de France*. Bd. II. Macon, 1940–41. Nr. 385. Taf. CXXXII.

erhebt sich rechts der Kalvarienberg; links sind wahrscheinlich die sich entfernenden Gestalten Christi und der beiden Jünger von Emmaus zu sehen.

Die beiden Kodizes, die die Bildkonzeption des Graduals, bzw. seine einzelnen Kompositionen angeregt haben, sind viel älter als unsere Handschrift. Die »Grandes Heures de Rohan« entstanden nach Porcher zwischen 1418—1425,²⁶ das Psalter RENÉS und vom JEANNE de LAVAL — mit ihren Wappen ist die Handschrift geschmückt — um 1458,²⁷ RENÉ ANJOU, oder RENÉ DER GUTE, — Sohn des Herzogs LUDWIG II. von ANJOU und der Königstochter JOLANTHE von ARAGON, — war einer der großzügigsten Mäzene provenzalischer Kunst. Nach gescheiterten politischen Versuchen wandte er sich den Künsten zu. Infolge einer verlorenen Schlacht geriet er 1431 in die Gefangenschaft PHILIPPS II., Herzogs von Burgund, und wurde aus der Haft zu Dijon erst 1437 entlassen. Inzwischen, im Jahre 1435, machte die Königin von Neapel, JOHANNA II., statt des früher adoptierten ALFONS von ARAGON, ihn zu ihrem Erben. Bis 1442 bemühte er sich vergeblich um den Thron von Neapel, behielt jedoch den Königstitel von Neapel, Sizilien und Jerusalem bei.²⁸ Während seiner späteren Italienreise, wahrscheinlich im Jahre 1451, machte ihn JACOBUS ANTONIUS MARCELLUS auf den sich damals in Ferrara aufhaltenden JANUS PANNONIUS aufmerksam. RENÉ hat den ungarischen Humanisten großzügig unterstützt. JANUS PANNONIUS gedenkt in zwei Gedichten mit dankbarer Erinnerung seiner Hilfe.²⁹

RENÉ von ANJOU lebte seit 1454 in Angers, Aix und in seinen anderen Schlössern zurückgezogen, ausschließlich seiner künstlerischen Leidenschaft. Er dichtete und malte auch selbst. In den ihm zugesprochenen Miniaturen sind — außer in Italien empfangenen Impressionen — flämische Stileinflüsse zu spüren. Auch an seinem Hof beschäftigte er mit Vorliebe flämische Künstler.³⁰ Die Kunst von »Meister Rohan« lernte er in seiner Jugend kennen, als das Gebetbuch »Grandes Heures de Rohan« auf Bestellung seiner Mutter illuminiert wurde. Die beiden Kodizes, die die Miniaturen des Graduals beeinflussten, wurden also im Auftrag RENÉS, oder seiner nächsten Familienmitglieder — seiner Frau oder Mutter, bzw. für sie — hergestellt. Die an seinem Hof tätigen oder in Angers verkehrenden Künstler hatten wohl Gelegenheit die Miniaturen dieser Kodizes kennenzulernen. Diese Bilder dürften sie auch nach dem 1480 erfolgten Tode RENÉS zu ähnlichen Kompositionen angeregt haben. Die Bibliothek RENÉS, der Ritterromane und Chroniken besonders schätzte, enthielt sicherlich auch illuminierte Handschriften über die Kreuzzüge.

Die die Ikonographie und Kompositionen des Graduals betreffenden Analogien bestimmen eindeutig den Kreis, in dem seine Illustrationen als eine Weiterführung lokaler Traditionen entstehen konnten. In dem Familienkreis RENÉS finden wir auch Beispiele dafür, daß Handschriften nach bestimmten Vorbildern illuminiert wurden. Seine Mutter ließ von »Meister Rohan« die Kompositionen des im Jahre 1416 erworbenen Gebetbuches, der »Belles Heures« des Herzogs Berry ins Gebetbuch »Grandes Heures de Rohan« kopieren.³¹ Wie die Miniaturen des »Meisters Rohan« und die RENÉS von ANJOU isoliert unter den zeitgenössischen Denkmälern der französischen Miniaturmalerei stehen, ebenso sind auch die Bilder des Graduals dem Stil keiner bisher be-

²⁶ PORCHER, J.: *L'enluminure française*. Paris, 1959. S. 66.

²⁷ LEROQUAIS: *Les psautiers*, a. a. O. S. 164.

²⁸ PORCHER, a. a. O. S. 75—76. — UNTERKIRCHER, F.: *Abendländische Buchmalerei*. Graz—Wien—Köln, 1967. S. 219—220.

²⁹ HUSZTI, J.: *Janus Pannonius és Anjou René*. (J. P. und R. A.) Budapest, 1929. S. 11—12.

³⁰ PORCHER, a. a. O. S. 75.

³¹ PORCHER, a. a. O. S. 66.

kannten französischen Miniaturen um 1480 ähnlich. Hierauf hat bereits JEAN PORCHER hingewiesen.³² Auf den Miniaturen des Graduals vermengen sich flämische Stileinflüsse mit Anregungen verschiedener Vorbilder. Diese Vorlagen, die auf illuminierte Kodizes verschiedenen Inhalts zurückzuführen sind, dürften wir nach unseren heutigen Kenntnissen in erster Linie in der Bibliothek RENÉS von ANJOU in Angers vermuten. Die Identifizierung der Vorbilder und das Studium der Werke der in Angers tätigen Miniaturen könnten vielleicht auch die Frage beantworten, auf wessen Bestellung dieses repräsentative und oft diskutierte Stück der Bibliotheca Corviniana angefertigt wurde.

³² *Besprechung des Buches von I. Berkovits: Corvinen... von J. PORCHER.* In: Bulletin des Bibliothèques de France. 1964. S. 124.

Gebhard Blücher

Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen

Bisher sind sehr wenige quantitative Daten über die Frühdrucke des 16. Jahrhunderts auf dem Gebiete des heutigen Rumänien bekannt geworden, gleichgültig, ob es sich um kyrillische oder nichtkyrillische Werke handelt. Ein Schlüsselpunkt zum Verständnis der quantitativen Beziehungen in der Geschichte des Buchdruckes ist die Auflagenhöhe, in der die einzelnen Werke erschienen. Im folgenden soll von einer Methode zur Bestimmung dieser wichtigen Ziffer die Rede sein, die der Verfasser auf Grund der Wasserzeichenverteilung in einzelnen Drucken des 16. Jahrhunderts finden konnte.

Anhand der modernen betagraphischen Reproduktionstechnik von Wasserzeichen mit Hilfe radioaktiver Isotope,¹ die ausgezeichnete, in allen Details wahrheitsgetreue Wiedergaben von Wasserzeichen (abgekürzt WZ) ermöglicht, ohne daß die Schriftzüge oder die Drucklettern des betreffenden Papiers mit abgebildet werden, wurde auf Grund der Untersuchung von über 5000 Archivadokumenten und sehr vielen siebenbürgischen Drucken ein umfassendes WZ-Repertorium der ersten drei Papiermühlen aus Kronstadt (Braşov, Brassó), Hermannstadt (Sibiu, Szeben) und Klausenburg (Cluj, Kolozsvár) aufgestellt.² Die meisten Archivmaterialien erscheinen auf Kronstädter Papier, das zwischen 1546 und etwa 1600 hergestellt wurde. In den über 1800 Dokumenten auf Kronstädter Papier konnten 165 WZ-Varianten unterschieden werden. Diese Analyse ist die quantitativ umfangreichste Untersuchung in Weltmaßstab, die bisher über eine einzige Papiermühle bekannt geworden ist.³ Diese große Anzahl von WZ-Varianten von nur acht Haupttypen⁴ erklärt sich aus den Veränderungen, die die Drahtzeichen dieser WZ unter dem Einfluß der vielfachen Beanspruchungen während der manuellen Herstellung des Papiers unterworfen waren. Es soll außerdem darauf hingewiesen werden, daß eine größere Menge Büttenpapier immer zwei WZ-Varianten nebeneinander enthält (Formenpaare, FP⁵), weil beim Schöpfvorgang des Papiers jeweils zwei — oder ein Vielfaches von zwei — Formsiebe parallel verwendet wurden, je nachdem, ob aus einer oder mehreren »Bütten« geschöpft wurde. Das Motiv dieser Formenpaare ist grundsätzlich dasselbe, in ihrer Ausführung weisen diese Drahtfiguren aber charakteristische Unterschiede auf. Im Mittel konnten auch wir ein Auftreten von jährlich einem neuen FP feststellen.

¹ Zusammenfassung bisheriger Arbeiten: Ove K. NORDSTRAND: *Beta-Radiographie von Wasserzeichen*. Papiergeschichte, Bd. 17, 1967, H. 3/4, S. 25—28.

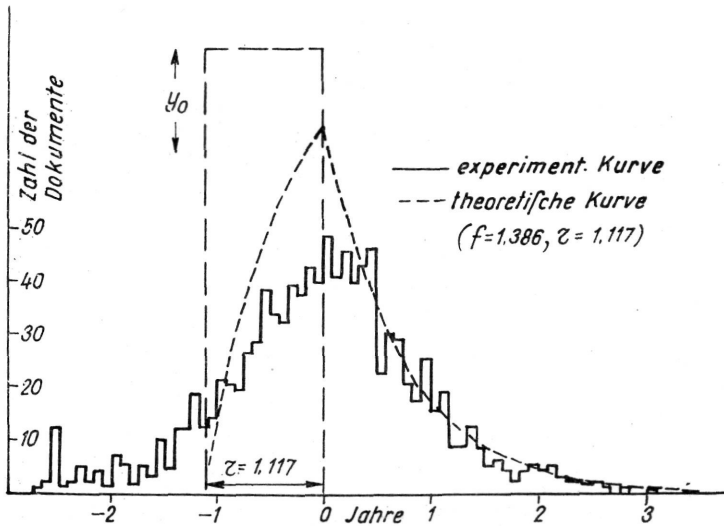
² Gebhard BLÜCHER: *Filigranele braşovene şi tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*. Rev. Bibliotecilor, B. 20, 1967, S. 421—426.

³ Das bisher umfangreichste Studium der Wasserzeichenentwicklung einer Papiermühle, das 1100 berücksichtigte Archivmaterialien umfaßt, betrifft die Arensburger Papiermühle (1604—1650), veröffentlicht in: Theo GERARDY: *Datieren mit Wasserzeichen*. Schaumburger Studien, H. 4, 1964, S. 83, u. f.

⁴ Gebhard BLÜCHER, a. a. O. S. 421.

⁵ Karl Th. WEISS: *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, 1962, S. 105, u. f.

In den Archivmaterialien kommt so ein FP nicht nur während der etwa ein Jahr dauernden Produktionsperiode des betreffenden Papiers, sondern nach Einstellung der Produktion nach 1—2 Jahre in immer kleinerer Zahl vor⁶. Es gibt also in jedem Falle eine Übergangsperiode, in der sowohl die ältere, als auch die neu eingeführte Papiersorte in Dokumentenmaterial auftritt. Mit einer graphischen Kurve können wir zeigen lassen das mittlere zeitliche Vorkommen eines FP, das durch Summierung des Vorkommens von 22 FP Kronstädter Herkunft, die eine ähnliche Entwicklung aufweisen, erhalten wurde. Die Abbildung enthält auch eine theoretische Kurve, die auf Grund eines mathematischen Modell⁷ berechnet wurde.

Dieses Modell erlaubt folgende, für die weiteren Darlegungen wichtige Schlussfolgerungen: Wie zu erwarten, wird das Papier in seiner Gesamtheit nicht sofort nach seiner Herstellung bzw. nach dem Ankauf desselben verbraucht, sondern es werden bestimmte Vorräte davon angelegt, die dann mit der Zeit verwendet werden. Diese Vorräte an Papier, und zwar innerhalb der Papiermühle selbst, im Handel als auch bei den Verbrauchern betragen im Falle des Kronstädter Papiers 72% der Jahresproduktion, wobei etwa gleiche Anteile auf jede der zitierten Durchgangsphasen des Papiers entfallen dürften.

Da bei der Aufstellung der Verhältnisse auf die erwähnten graphischen Kurve in Abb. 1 nur das Papiervorkommen in Dokumenten berücksichtigt wurde, schließt der Autor, daß die beobachtete Differenz zwischen der theoretischen und der tatsächlichen Kurve auf den nichtberücksichtigten, für Drucke notwendigen Papieranteil zurückzuführen ist. Das für Drucke verwendete Papier scheint also aus der Produktionsperiode des betreffenden FP und, zusammen mit der neu eingeführten Papierkarte, noch etwa ein halbes Jahr später verwendet worden zu sein.

Auch die zeitgenössischen Drucke spiegeln diese Verhältnisse wieder. Viele der untersuchten Drucke enthalten mehr als ein FP. Tabelle 1 zeigt die Verteilung der WZ

⁶Theo GERARDY, a. a. O., S. 66.

⁷Gebhard BLÜCHER: *Posibilități de datare cu ajutorul filigranelor, un model matematic* (im Druck in Revista Bibliotecilor).

in der *Evanghelia cu învătătura* (BRV I, 29⁸), ein rumänisch-kyrillischer Kronstädter Druck, der von dem Diakonen CORESI 1580—1581 im Auftrage des Kronstädter Stadtrichters Lukas HIRSCHER gedruckt wurde. Wie aus Tabelle 1 ersichtlich, enthält dieser Druck drei (Kronstädter) Papiersorten, und zwar die zwei aufeinanderfolgenden FP A und B, und in geringer Menge auch ein Papier ohne WZ (O), das wahrscheinlich ganz

Tabelle 1. Papierverteilung in der *Evanghelia cu învătătura* (1580—1581)
(eine Lage des Foliobandes enthält 4 Bogen Papier)

Papiersorte	Nummer der Lage in dem betreffenden Drucke														
	1—25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
A	25 × 4	2	3	1	2	3	3	4	4	4	4	3	2	—	2
B	—	2	1	3	2	1	—	—	—	—	—	1	2	4	2
O	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—

Anmerkung: A und B bedeutet zwei aufeinanderfolgende Formenpaar, O ein Papier ohne WZ (siehe Text).

kurze Zeit, während die Drahtfiguren von den alten auf die neuen Formsiebe überführt wurden, hergestellt wurde. Tabelle 1 zeigt die Verteilung der Wasserzeichen in dem ersten Exemplare der Akademiebibliothek der S.R.R. in Bukarest, doch weisen auch vier weitere, untersuchte Exemplare dieselbe charakteristische Verteilung der Papiersorten in den einzelnen Lagen des Druckes auf. Es ist ersichtlich, daß die ersten 25 Lagen nur Papier der Sorte A, die Lagen 26—30 ein Gemisch von A und B, die Lagen 31—35 Papiersorte A, anfangs gemischt mit Papier ohne WZ (O), und die Lagen 36—39, sowie auch die erste, nicht numerierte Lage in einigen Exemplaren, wieder Sorte A und B gemischt, enthalten.

Wie ist diese Verteilung der Papiersorten zu beurteilen?

Es ist bekannt, daß ein Buch druckbogenweise, Lage auf Lage gedruckt wurde und auch heute noch so gedruckt wird. Dabei wird jeder Druckbogen in der vorher festgelegten, der Auflage entsprechenden, Anzahl von Exemplaren hergestellt. Da für die Drucke große Mengen Papier gebraucht wurde, ist anzunehmen, daß der Buchdrucker diese Quantitäten, zumindest im Falle der großformatigen und umfangreichen kyrillischen Drucke des 16. Jahrhunderts, nicht auf einmal beschaffte. So wäre erklärlich, daß einzelne Buchfragmente unterschiedliches Papier enthalten. Besonders auffallend ist der Sortenwechsel in solchen Drucken, die in Orten hergestellt wurden, die keine Papiermühle in der Nähe hatten, so daß in solchen Fällen einzelne Buchfragmente mit Papier ganz verschiedener Herkunft hergestellt wurde, wie z. B. Honterusdrucke vor 1546, Heltaidrucke vor 1562 usw. In unserem Falle wurde zum Großteil die Papiersorte mit FP A, und später auch eine Papiersorte, die FP A und B gemischt enthält, verwendet. Ein solches Gemisch von älteren und jüngeren WZ ist in einer Übergangsperiode möglich, denn nach dem Schöpfvorgang des Papiers folgen noch eine ganze Reihe von Produktionsphasen, wie Pressen, Trocknen, Leimen, Trocknen, Sortieren, Glätten, Verpacken usw., bei denen Papiere einer begrenzten Schöpfzeitspanne durcheinander geraten können. Im Falle der *Evanghelia cu învătătura* treten also dreimal hintereinander jeweils etwa

⁸ BRV = I. BIANU, N. HODOȘ, D. SIMONESCU: *Bibliografia Românească Veche*, Bukarest, 1909, 1943. 4 Bände. Die erste römische Ziffer bedeutet den Band, die zweite lateinische Zahl die Nummer, unter der das Werk in BRV behandelt wird.

⁹ Karl Th. WEISS, a. a. O., S. 27.

5 Lagen = 20 Papierbogen mit annähernd derselben Mischung von WZ auf, d. h. 20 Druckbogen wurden aus demselben Papiervorrat gedruckt. Aus welcher Menge Papier bestand nun dieser Vorrat? Das Papier wurde im 16. Jahrhundert in folgenden Einheiten gehandelt:⁹

1 Ballen = 5000 Bogen, 1 Ries = 500 Bogen Druckpapier.

Teilt man nun so eine Handelseinheit des Papiers durch die Anzahl der für ein Buchfragment bestimmter Papierzusammensetzung charakteristischen Bogenzahl, so muß die erhaltene Ziffer der Auflage entsprechen, wenn die betreffenden Papierverpackungen verwendet wurden:

$$\frac{5000}{20} = 250 \text{ (bei Ballen)} \text{ und } \frac{500}{20} = 25 \text{ (bei Ries)}$$

Ein Vergleich der Auflagen, die so berechnet wurden, wird sofort zu der Annahme führen, daß nur die Auflage von 250 Exemplaren möglich ist, daß also der betreffende Buchdrucker Papierballen verwendete. Die Auflage von 25 Exemplaren bei Verwendung von einem Ries wäre viel zu klein und unrentabel, und würde auch, in größerem Rahmen gesehen, letzten Endes nicht zu den Gründungen der vielen Papiermühlen geführt haben, deren Existenz ja eben vom Buchdruck abhängig ist.

So erscheint die Formel gerechtfertigt:

$$\text{Auflage} = \frac{5000}{x} \text{ Exemplare}$$

X = Anzahl der Papierbogen aus einem Buchfragment, die gleiche, von andern Fragmenten unterscheidbare WZ-Zusammensetzung aufweisen.

Die Auflage der *Evangelia cu invățătură* muss also etwa 250 Exemplare betragen haben. Die Berechnung ist in diesem Falle verhältnismäßig sicher, weil man hier dreimal hintereinander der Zahl X entsprechende Buchfragmente unterscheiden kann. Es ist ja in andern Fällen oft so, dass nur ein einziges, vom Rest unterscheidbares, Buchfragment auftritt, wobei dasselbe auch aus mehreren Ballen Papier derselben Zusammensetzung hergestellt worden sein kann, so daß die berechnete Auflageziffer evt. in Wirklichkeit ein Mehrfaches betragen haben kann. Die Chance, womöglich mehrere, dem X der Formel entsprechende Fragmente in einem Drucke zu finden, ist naturgemäß bei großformatigen und voluminösen Werken am größten. Nicht umsonst konnte bei der Untersuchung gerade der großformatigen kyrillischen Drucke diese Regelmäßigkeit entdeckt werden. Die andere große Gruppe von Kronstädter Drucken, die nichtkyrillischen Werke, sind aber meist kleinformatig und wenig umfangreich. Aus diesem Grunde sind hier Auflagebestimmungen auch kaum mit einiger Sicherheit durchzuführen. Immerhin lassen sich auch in diesem Falle manchmal Anhaltspunkte für quantitative Erwägungen finden. Tabelle 2 enthält außer den Auflagen der kyrillischen Werke, die relativ sicherer bestimmbar sind, auch die von nichtkyrillischen Drucken, die aber nur mit größter Vorsicht zu beurteilen sind und in den meisten Fällen kaum den Rahmen einer Arbeitshypothese überschreiten dürften.

Wie aus Tabelle 2 ersichtlich, schwanken die für die kyrillische Drucke aus Kronstadt gefundenen Auflagen zwischen 80(?) und 400 Exemplaren. Sind die Ziffern im Einzelnen auch nicht ganz sicher, so zeigt diese Aufstellung im allgemeinen doch eine erstaunliche Regelmässigkeit. Die einzige Angabe von Vorräten an kyrillischen Drucken¹⁰

¹⁰ BOGDÁN István: *A magyarországi papíripar története (1530—1900)*, Budapest, 1963. S. 444.

Tabelle 2. Auflagehöhe und Papierbedarf bei Drucken aus dem 16. Jahrhundert
Kronstädter Herkunft

Nr. aus	Titel	Sprache	Ersch.- Jahr	Format	Blatt- zahl	Ungefähre Auflage (Stück)	Ungefährer Pa- pierbedarf (Ballen)
BRV		<i>Kyryllische Drucke</i>					
IV, 3	Octoih	sl.	1557	2°	166	200	3,3
I, 9	Triod-Penticostar	sl.	1558	2°	364	180	6,5
I, 12	Apostol	r.	(1567)	2°	320	200	6,4
IV, 6	Octoih	sl.	1567	2°	196	200	3,9
I, 13	Tilcul + Molitven.	r.	(1567)	2°	262	180	4,7
I, 15	Sbornic II	sl.	1569	2°	222	200	4,4
I, 16	Psaltire	r.	1570	2°	204	400	4,1
I, 16 ₁	Psaltire	sl.	(1573)	4°	296	333? 400?	4,9? 5,9?
IV, 11	Evangeliiar (Lavr.)	sl.	(1574)	2°	214	300—350	6,4—7,5
I, 17	Octoih I	sl.	1573	2°	216	170	3,7
I, 18	Octoih II	sl.	1575	2°	198	300	5,9
I, 20	Psaltire	sl.	1577	2°	170	300? 80?	5,1? 1,4?
I, 22	Octoih	sl.	1578	2°	204	150—200	3,1—4,1
I, 24	Tetraevangeliiar	sl.	1579	2°	228	150	3,4
I, 23	Tetraevangeliiar	sl.	1579	2°	208	200? 300?	4,2? 6,2?
I, 28	Evanghe. cu invăţăt.	r.	1581	2°	318	250	8,0
I, 32	Liturghier	sl.	1588	4°	105	200? 300?	1,0? 1,5?
IV, 14	Psaltire	sl.—r.	1589	4°	333	170	2,8
RMK		<i>Lateinisch—deutsche Drucke der Honteruspresse</i>					
II, 38	Reformatio Eccl. . .	l.	1547	8°	28	>1400?	1?
II, 39	Kirchenordnung	d.	1547	8°	44	> 900?	1?
II, 40	Agenda . . .	d.	1547	8°	28	>1400?	1?
II, 41	Kathechismus	d.	1548	8°	24	>1700?	1?
II, 42	Odae cum harmonis	l.	1548	8°	80	>1700?	3,5?
II, 45	Kathechismus	gr.	1550	8°	104	1000?	2,5?
II, 64	Insignes . . .	l.	1555	12°	96	500? 1000?	0,8? 1,6?
II, 74	Novum Testamentum	gr.—l.	1557	4°	330	250?	4?
II, 89	Brevis Confessio. . .	l.	1563	4°	46	800? 1250?	2,0? 3,0?
II, 119	Compend. Grammat.	gr.	1569	8°	64	1000? 2000?	1,6? 3,2?
II, 247	Tröstl. Gebete . . .	d.	1594	8°	28	250?	0,2?

Zeichenerklärung: BRV = I. Bianu—N. Hodoş—D. Simonescu: Bibliografia Românească Veche, Bukarest, 1909, 1943. RMK = K. Szabó: Régi Magyar Könyvtár, Budapest, 1885; in dieser Rubrik bedeutet die erste Zahl die Nummer des Bandes, die zweite Zahl die Nummer, unter der der betreffende Druck darin vorkommt. Eingeklammerte Erscheinungsjahre [(.)] beziehen sich auf die neuesten Datierungen undatierten Werke (siehe auch G. BLÜCHER: *Filigranele . . .*, a. a. O.). Abkürzungen: sl = kirchenslavisch, r = rumanisch, l = lateinisch, d = deutsch, gr = griechisch.

erwähnt 50 unverkaufte Exemplare der etwa 1561 gedruckten *Intrebare creştinească* (BRV IV, 4) neben andern Drucken in geringerer Zahl, die sich 1585 im Besitze des Peter SCHIRMER, eines wahrscheinlichen Verwandten des 1565 verstorbenen, ehemaligen Bestellers dieses Druckes, Johannes BENCKNER, befanden. Diese Anzahl von 50 Exemplaren zeigt, daß die Auflage dieses Druckes auf jeden Fall mehr als 50 Exemplare betrug, andererseits ist der Schluß wahrscheinlich, daß dieser ausgeprägt protestantische Druck nicht den vom Besteller erwarteten Anklang fand, im Gegensatz zu den kleinen Vorräten an andern kyrillischen Drucken, die auch in dem Testamente Peter SHIRMERS vorkommen. Diese 1585 nur noch in geringer Anzahl vorhandenen kyrillischen Drucke, die vorher meist in wiederholten Auflagen erschienenen Psalmen- und Evangelienbücher usw., zeigen, daß der Handel damit rentabel gewesen sein muß.

Mit Hilfe der Auflagenhöhe, der Seitenzahl und dem Formate läßt sich leicht die für den betreffenden Druck notwendige Papiermenge berechnen, die in Tabelle 2 bei jedem Drucke angegeben ist. Wie ersichtlich, wurde für die Herstellung eines kyrillischen Druckes 3—6 Ballen Papier benötigt. István BOGDÁN gibt bei einer mittleren Produktion von 40 Ballen Papier pro Jahr für eine Papiermühle des 16. Jahrhunderts einen Verbrauch von $12\% = 5$ Ballen für Drucke an. In der Zeitspanne 1557—1583 ist in Kronstadt, im Gegensatz zu andern Druckorten des 16. Jahrhunderts, eine besonders regelmässige und langdauernde kyrillische Druckertätigkeit, insbesondere des Diakonen CORESI, zu bemerken. Im Gegensatz dazu bringt die vorher sehr aktive lateinisch—deutsche Druckerei nach dem Tode Valentin WAGNERS 1557 nur noch sehr wenige Drucke hervor. Diese Umstände erlauben die weiteren Vergleiche. Nachdem im Mittel jährlich ein kyrillischer Druck erschien, so ist der berechnete Papierverbrauch von 3—6 Ballen pro Druck mit dem jährlichen Verbrauch von 5 Ballen Papier für Drucke¹⁰ vergleichbar und zeigt gute Übereinstimmung. Dieser Vergleich beleuchtet auch die prinzipielle Anwendbarkeit der vorgeschlagenen Methode zur Auflagenbestimmung.

Komplizierter vom Standpunkt des Papierverbrauchs ist die Analyse der lateinisch—deutschen Druckertätigkeit von 1539—1557, die an den Namen des bedeutenden Humanisten Johannes HONTERUS und dessen Schüler und Nachfolger Valentin WAGNER gebunden ist. Diese Drucke sind meist im kleinem Format (in Oktavo) gedruckt, und waren, mit Ausnahme von einigen umfangreicheren Werken, recht dünn. Die 68 Drucke dieser Periode enthalten im Mittel nur 6 Bogen Papier pro Druck gegenüber den etwa 100 Bogen kyrillischer Drucke, im Gegensatz zu diesen wurden aber im Mittel vier Drucke jährlich herausgegeben. Um zu einem mit der kyrillischen Druckertätigkeit später vergleichbaren jährlichen Papierverbrauch von etwa 5 Ballen zu gelangen, müßte bei den

lateinisch—deutschen Drucken eine mittlere Auflage von $\frac{5 \times 5000}{4 \times 6} \approx 1000$ Exempla-

ren angenommen werden. Vergleichen wir diese Ziffer mit den in Tabelle 2 angeführten, unsicheren Auflagen dieser Drucke, so ist eine gute Übereinstimmung zu finden. Die wesentlich höheren Auflagen dieser Drucke gegenüber den kyrillischen Werken ist weiter nicht verwunderlich, da es sich dabei meist um Schulbücher handelt, die HONTERUS für das 1544 neuorganisierte Kronstädter Schulwesen, das »Studium Coronense«,¹¹ druckte. Die nach dem Tode von HONTERUS († 1549) von Valentin WAGNER weitergeführte Druckertätigkeit erreicht ihren Höhepunkt um das Jahr 1555. Auch hier herrschen die pädagogischen Werke vor und sind wahrscheinlich mit der 1555 erfolgten Neuorganisation des Hermannstädter Schulwesens in Verbindung zu bringen, für die WAGNER die Schulbücher geliefert haben muß.

In Bezug auf die Auflagenhöhe ist noch folgende Beobachtung von Interesse: In dem bisher untersuchten Archivmaterial von über 1800 Dokumenten auf Kronstädter Papier und fast allen siebenbürgischen Drucken zeigt das jährliche Papiervorkommen ein eigenartiges Verhalten. Während in der ersten Periode 1546—1557 relativ wenig Kronstädter Papier in Dokumenten vorkommt, verdreifacht sich das Vorkommen nach 1557, ohne daß dieser plötzliche Sprung auf andere Ursachen als den Tod Valentin WAGNERS 1557 und das erste Auftreten des kyrillischen Buchdrucks in Kronstadt zurückzuführen ist. Ist der Tatbestand aber so aufzufassen, daß der Tod WAGNERS mit dem Auftauchen der kyrillischen Drucker in Kronstadt zusammenhängt, dann muß vor 1557 dreimal mehr Papier für lateinisch—deutsche Drucke als nachher für kyrillische Drucke verwendet worden sein. Die unmittelbare Schlußfolgerung daraus wäre, daß HONTERUS und WAGNER

¹¹ Joseph Dück: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Kronstadt, 1845.

in größeren mittleren Auflagen als 1000 Exemplaren druckten, oder daß sehr viel mehr Drucke, als heute noch bekannt, hergestellt wurden. Uns scheint die zweite Auffassung aus folgendem Grunde wahrscheinlicher: Da die meisten Drucke Schulbücher waren, ist anzunehmen, daß diese ziemlich achtlos behandelt wurden und demnach zum größten Teil verloren gingen. »Von Honterus selbstverfaßter und 1543 gedruckter Schulordnung ist nur ein 114 Jahre jüngerer Nachdruck (1657) erhalten. Diese Tatsache zeigt, wie leicht selbst wichtige und für den täglichen Gebrauch unentbehrliche, also sicher zahlreich vorhandene Drucke — auch in der Zeit vor dem großen Brande Kronstadts (1689) — für unsere Tage verloren gehen konnten.«¹²

Das plötzliche Anwachsen des Papiervorkommens in Dokumenten nach 1557 wirft aber auch ein charakteristisches Licht auf das kyrillische Druckgeschäft in Kronstadt. Der Papiermühlenbesitzer Johannes BENCKNER, gleichzeitig langjähriger Stadtrichter, Großkaufmann und reicher Patrizier, gründete 1546 die Papiermühle wegen dem stark angewachsenen Papierverbrauch der Druckerei HONTERUS's. HONTERUS und WAGNER starben aber unerwartet früh, so daß BENCKNER gezwungen war, neue Abnehmer für sein Papier zu suchen. Er fand sie in den zu diesem Zwecke wahrscheinlich von ihm nach Kronstadt gerufenen kyrillischen Druckern, denn bis zu seinem im Jahre 1565 erfolgten Tode nennen alle hier hergestellten kyrillischen Drucke ihn als Auftraggeber. Es ist anzunehmen, daß BENCKNER auch den Vertrieb der kyrillischen Drucke in Siebenbürgen und den rumänischen Fürstentümern als Anhängsel seiner andern Handelsgeschäfte übernahm. Daß BENCKNER bei der Bestellung kyrillischer Werke zumindest auch wirtschaftliche Ziele verfolgte,¹³ zeigt die Tatsache, daß nur einige dieser Werke, und zwar die in rumänischer Sprache gedruckten, protestantische Tendenzen des Stadtrichters aufweisen. Trotzdem muß das kyrillische Druckgeschäft den Ausfall an früher durch WAGNER für Drucke verbrauchtem Papiere nicht wettgemacht haben, und nachdem 1560 in Klausenburg die Gründung einer Papiermühle beschlossen wird, entschließt sich BENCKNER, schwindende Rentabilität befürchtend, die eigene Papiermühle 1561 an Hans ZIPSER, den »andern« Papiermachermeister, zu verkaufen.¹⁴ Bis zu BENCKNERS und auch ZIPSERS Tod 1565 zahlt der letztere etwa die Hälfte des Wertes der Papiermühle in Raten,¹⁵ so daß Benckner auch vom Standpunkt des Papierverbrauchs weiter Interesse am kyrillischen Buchdruck zeigt. Verkaufte aber BENCKNER die Papiermühle, weil deren Wirtschaftlichkeit sank, so ist der Entschluß seiner Tochter Agnes HUTTERIN, die Papiermühle 1567 in ihren vollständigen Besitz zu bringen, auffällig. Wie die weitere Entwicklung der Papiermühle zeigt, scheint die »Frau Agnet« die Geschäfte der Papiermühle selber und mit Geschick geführt zu haben. Auffällig ist aber, dass der kyrillische Druck in Kronstadt jetzt einen zweiten, großen Aufschwung nimmt, daß außer CORESI auch andere Buchdrucker auftreten, wie der »deacul« (Schreiber) Lorinț und der »ieromonah« Lavrentie, und dass die meisten dieser Drucke in ihren Epilogen keine Auftraggeber anführen. Nachdem keiner der genannten Drucker geschichtlich als einflußreiche oder vermögende Gestalten bekannt sind, ist es sehr wahrscheinlich, daß sie in materieller Hinsicht abhängig vom Auftraggeber waren, denn allein der Wert von 5 Ballen Papier, die für einen kyrillischen Druck im Mittel notwendige Papiermenge, betrug etwa 50 fl., ein für das 16. Jahrhundert großer Wert, der dem Jahresgehälte des Schulrektors der

¹² Hermann TONTSCH: *Die Honteruspresse in 400 Jahren*, Kronstadt, 1933. S. 8—9.

¹³ P. P. PANAITESCU: *Inceputurile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965. S. 135.

¹⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt (Brassó) in Siebenbürgen*, Band IV, S. 153.

¹⁵ *Quellen . . .*, a. a. O. Band VI, S. LVI.

Stadt gleichkam. Als regelmäßiger Auftraggeber kommt aber der Papierlieferant, also Agnes HUTTERIN, noch am ehesten in Frage. Tatsächlich stammen die früher erwähnten, im Testamente Peter SCHIRMERS (†1585) angeführten kyrillischen Drucke höchstwahrscheinlich aus dem Nachlasse der 1584 verstorbenen Hutterin. Die Frau Agnet hat also zumindest einen dem Papierverbrauch entsprechenden Anteil an kyrillischen Drucken erhalten,¹⁶ es ist aber wahrscheinlicher, daß der Druck dieser Werke ihrer Initiative entsprang, und daß sie, wie ihr Vater, den Vertrieb selbst leitete. So ließe sich auch die auffällige Regelmäßigkeit in der kyrillischen Druckeraktivität in Kronstadt zwischen 1567—1583 erklären, denn bei der Unsicherheit der zeitverhältnisse zeigt diese Regelmäßigkeit des Vorhandensein finanzkräftiger und handelsfreudiger Gönner. Typisch für diese Auffassung ist auch das plötzliche Aufhören der Druckertätigkeit mit dem Tode der HUTTERIN 1584. Die relativ kleinen Auflagen von etwa 200 Exemplaren und die trotzdem kurz aufeinander folgenden Neuausgaben von Drucken ähnlichen Inhalts sprechen für eine vorsichtige Geschäftsführung, die das Risiko höherer Auflagen vermied. Das kyrillische Druckgeschäft erhielt im Mittel jährlich etwa die gleiche Papiermenge zugeteilt, die wieder auf eine einheitliche Geschäftsführung hindeutet.

Über die Auflagenhöhe im europäischen Raume des 16. Jahrhunderts sind verhältnismäßig wenig Daten bekannt. »Im allgemeinen sind wohl Auflagen von 4—500 Exemplaren in der mittleren Inkunabelzeit üblich geworden«,¹⁷ doch sollen auch schon einzelne Auflagen von über 2000 Exemplaren bei Gebrauchsdrucken (Kalender, Schulbüchern) vorgekommen sein. Die von uns gefundenen Auflagen passen gut in dieses Bild. Die vorgeschlagene Methode zur Bestimmung der Auflageziffer kann sicher auch bei zahlreichen ausländischen Drucken angewendet werden und verspricht neue Gesichtspunkte zur Beurteilung von Problemen der Papier- und Buchdruckgeschichte zu liefern.

¹⁶ PANAITESCU, a. a. O.

¹⁷ Konrad HEBLER: *Handbuch der Inkunabelkunde*, Leipzig, 1925. S. 142—145.

KÖZLEMÉNYEK

Szacsvay Sándor utolsó évei. A *Honnyi Levelek, Tudósítások, 's Egyebek*, a bécsi *Magyar Kurir* melléklapja, 1815. június 2-i számában tudósít a még mindenkinek eleven emlékezetében élő egykori szerkesztő, SZACSVAY Sándor haláláról. „Erdély Ország Május 15-ik napján, 1815. esztendőben. A' Magyar Kurir nemzeti újságoknak, néhai II. József R. Császár uralkodása alatt első kezdője, néhai Szatsvay Sándor azoknak a' nagy lelkű Magyar hazafiaknak nem kevés szomorúságokra, a' kik az ő tüzes hazafi gondolkodásait . . . méltóképpen betsülték, Kolozsvárt ezen folyó esztendő Május 15-dik napján meghalt életének nagy vénségében. Valamint sok tudós embereket, úgy ezen elhunyt kedves hazánkfiát is 14 esztendőből fogva kettős szerentséltenség nyomta egészségében és erejében — Ez előtt 14 esztendővel kapott gutaütése miatt félszogséget és sok nyomoruságot szenvedett, melly miatt sem semmi hivatalt nem viselhetett, sem semmi keresménnyel magát, 's népes familiáját nem segíthette. Ő éltének boldog napjaiba . . . másokon utolsó fillérével is, ha lehetett, segített, 's ugyan ezért, éltének végződéséig, mindennek jó emlékezetében volt. Utolsó esztendeiben sok szükségét szenvedett, kiváltképpen nagy lelkű Mecénásának, néhai Oberster Barcsai Ábrahám Úrnak halála után, alig találtatott egy két jóltevője, 's ha egy nemes Háztól minden napi élelmet, szabad asztalt, 's pénzbeli segítséget nem kapott volna, koplalásra és éhenhalásra kellett volna néki jutni, kevés szerzeménye öt gyermekének tartására, 's nevelésére sem lévén elégséges. A' kik az ő . . . elmés ujságjait olvasták és szerették, sajnálhatták sorsát.”

Tizennygy esztendei nyomorúság, baráti alamizsna s végül kínos vénség — ez lett volna a magyar polémikus publicisztika alapítójának, az újságciikk-műforma magyarországi meghonosítójának a végső sorsa. De az annyi paradox félreértést támasztó, máig sem egybehangzóan értékelt újságíró — talán az első Magyarországon, akit mindig és mindvégig csak a tolla tartott — úgy halt meg, mint a francia népdal katonahőse, aki egy negyedórával halála előtt — még eleven volt. Nagyon is az volt, hiszen „késő vénségében”¹ írta meg újságírói hitvallását egy előterjesztés kapcsán, amelyet az erdélyi főkor-mányszék a HOCHMEISTER Márton nyomdász kiadásában megjelenő *Siebenbürger Zeitung* tárgyában kért tőle. És arról is tudunk, hogy — talán az első eseten s annak sikerén kedvet kapva — valóban szinte élete utolsó napjaiban, véleményt akart mondani az éppen megindult DÖBBENTEI-féle folyóiratról, az *Erdélyi Múzeum*ról is.

De mielőtt ismert újságírói végrendeletét megkísérelnénk új szempontokból meg-

¹ In hohem Alter — ezt mondja másik egykorú nekrológja is: *Gemeinnützige Blätter*. 1815. 47. sz. 376. l. A *Siebenbürger Zeitung*ra vonatkozó előterjesztésének teljes szövegét ketten is közölték: JAKAB Elek: *A censura története Erdélyben*. Figyelő. 1881. 161—182, 254—273, 333—356. l. és TÖRÖK István: *Az erdélyi hírlapirodalom történetéhez*. Erdélyi Múzeum 1896. 16. köt. 189-194. l. Ld. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első szizada*. Budapest, 1941. 28. l. SZACSVAY életrajza: JAKAB Elek: *Szacsvay Sándor*. Figyelő 1881—1882. XI—XII. köt. 161—174., 252—267., 321—346., 25—43. l.

világítani a magyar sajtótörténet s benne SZACSVAY jelentőségének egyik értékesíthető fényjelzőjeként, vessünk össze néhány tényt a nagyon gyéren ismert adatokból, amelyek SZACSVAY szerkesztői évei után következő életét illetik.

A *Magyar Kurirtól* történt erőszakos elmozdítása után SZACSVAY semmiképpen sem szándékozott feladni ügyét és részvételét a kormozgalmakban, amelyek a magyar társadalmi és politikai viszonyok kényszere, de a külföldi kapcsolatok hatása alatt is a felvilágosodástól majd a jozefinizmustól a forradalom felé haladtak. Amikor látta, hogy a lap megtartásáért eredménytelen marad a küzdelem, azért folyamodott a királyhoz, hogy állapítsák meg legalább, miszerint a cenzúrávétségen kívül más nem terheli, azért, hogy valami állást kaphasson Erdélyben. Enélkül az elbocsátás, mint ilyenkor lenni szokott, súlyosabb gyanúra adván okot, nem boldogulhat többé más pályán sem, nemcsak azon, amelyről leszorították. Az erdélyi kancellária le is írt a kolozsvári guberniumhoz, hogy valamely hivatal üresedése esetén SZACSVAY „a folyamodásból ki nem záratik.”²

Ennek ellenére erdélyi alkalmazására soha sor nem került, valószínűleg azért, mert nemesi származása ellenére, mint életrajzírója írja, az erdélyi urak nem szerették. „A középosztályhoz csatlakozván, annak rokonszenveiben kárptólást talált.” Középosztály alatt itt nyilvánvalóan a birtoktalan vagy kisvagyonú nemesi-honorációr réteg értődik, az, amely a ferenci nyomás alatt tovább őrzi a szebb évek és szebb remények emléket: írók, papok, tanítók, akiknek elégedetlen megnyilatkozásaiból esokorra valót lehet idézni 1794 és az új század eleje között.³ Már a *Magyar Kurirt*, sőt még előbb a SZACSVAY szerkesztette *Magyar Hírmondó*-évfolyamokat sem nagyon szerették a felsőbb osztályok, kiknek elbizakodott korlátoltságát SZACSVAY sokszor sértegette.⁴ És ezt a kritikus szembenállást a rendi vezetőkkel — akik közben a Habsburg-trón teljes hűségére tértek vissza kiváltságaik megtartása fejében — SZACSVAY tovább fokozta, a magyarországinál sok tekintetben még korlátoltabb és elfogultabb erdélyi vezető emberek rovására. Bosszantó pasquillusokkal sértegette őket.⁵ „... bizonyos levén az, hogy Szacsvai csípős és kíméletlen tollával sértegetvén nemcsak a papságot, hanem az erdélyi nagy urakat is, könnyen megértheti már, hogy Szacsvai Sándor minden éles esze és tudományos műveltsége mellett is miért vont légyen magára annyi ellenséget, és miért halt el azon méltányos dieséret és koszorú nélkül, melyet valójában megérdemlett volna.”⁶

Annak, hogy SZACSVAY nem tört meg és nem hódolt be, legfőbb bizonyítéka azonban a szabadkőművességgel való kapcsolata és késői barátsága az ugyancsak Erdélybe és ugyancsak politikai kompromittáltsága okából visszavonult BARCSAY Ábráhámmal.

Míg az irodalomban eddig általános volt a felfogás, hogy SZACSVAY igen korán belépett valamely szabadkőműves páholyba,⁷ addig ma már nyugodtan állíthatjuk, hogy sem a *Magyar Kurir* indulása előtt, sem annak fennállása idején nem lehetett szabadkőműves. Teljesen megalapozatlan a JAKAB által családi hagyományból vett feltevés, hogy GROSSINGER József, bécsi protektora, az állítólagos kabinettitkár, vezette volna be a páholytestvérek közé. Már csak a pártfogó személye is kizárja ezt: az exjezsuita GROSSINGEREKben éppenúgy nem bíztak volna soha a szabadkőművesek, mint valószínűleg az is lehetetlen lett volna, hogy egy jezsuita klastromba egy szabadkőművest befogad.

² JAKAB: *Szacsvay*. I. h.

³ TOLNAI Gábor: *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése*. A MTA. Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. 1951. I. köt. 319—355. l.

⁴ DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurir és a cenzúra 1787—1792*. Magy. Könyvszle. 1967. I. sz. 12—39. l.

⁵ JAKAB, *i. h.*

⁶ KEMÉNY József: *Adatok Szacsvai (sic) Sándorról*. Új Magyar Múzeum 1856. I. köt. 281—283. l.

⁷ JAKAB, *i. h.*

janak. Egyébként József testvére, a másik GROSSINGER határozottan cáfolja is azt, mintha bármely páhollyal valaha is kapcsolatba került volna.⁸

Viszont az is tény, hogy éppen 1793-ban, tehát akkor, amikor a *Magyar Kurirt* elhagyta és talán GROSSINGERrel való kapcsolata is megszakadt, SZACSVAY neve már felmerül „mint új név” a „Zur gekrönten Hoffnung” nevű bécsi páholyban. A páholy megelőző névsorai nem tartalmazzák nevét. A névsorban egyébként foglalkozásként „Privatgelehrter” van feltüntetve neve mellett: ez is amellel látszik bizonyítani, hogy neve a lajstromba akkor került — de kevéssel később —, amikor a *Magyar Kurirt* már elhagyta.⁹

Mindez csak annyit jelent, hogy SZACSVAY 1793-ban, bármily veszélyessé vált is számára a helyzet, nem szándékozott a közélettől visszavonulni. Sőt, eredeti szándéka szerint Bécsben maradt volna, talán a szabadkőműves lista számára adott foglalkozás-megjelölésnek megfelelően, mint magántudós. Ennél többet azonban nem állíthatunk.

Viszont, megint csak végtelen következtetések nélkül, figyelemre méltó BARCSAY Ábrahámmal való kapcsolata. A koronás reményről (vagy teljesült reményről) elnevezett páholy tagjai közé tartozott a testőrírók egy része. És az utóbbiak egyike, BARCSAY, éppen kevéssel előbb, a török háborúkban való vitéz részvételéért nyerte el az ezredesi rangot. Viszont 1794-ben váratlanul nyugdíjazták, s ekkor vonult vissza maros-solymosi birtokára, Erdélybe, előkelő felesége, gróf BETHLEN Zsuzsanna mellé. Nem lehetetlen, hogy éppen magas családi kapcsolata miatt maradt csak suttogó híresztelés, hogy visszavonulása bukás volt, amelynek oka „felségsértés”. Az 1794-ben ellene folyt vizsgálat a Martinovics-mozgalommal hozta kapcsolatba.¹⁰

BARCSAY volt SZACSVAY mecénása viszontagságos utolsó életszakaszában — így olvastuk a *Magyar Kurir* megemlékezésében. BARCSAY adakozó, jótékony lelkületét életírói szeretik emlegetni. „Utolsó szükségre és éhenhalásra jutott bányászcsaládokat nyomorukból kiségitette.”¹¹ A *Magyar Kurir* 1806-ban így búcsúztatja: „szükölködő szegények tápláló dajkájok, az özvegyeknek és árváknak édes atyjok . . .”

De csak jó szívét jellemzi-e a következő: „Egyszer, midőn Hunyad megyében utazott, francia hadi foglyokat talált s látta, hogy az egyiknek inge nincsen. Levetette a magáét, odaadta, maga felső köntösébe takarózva ment haza.” És azt is mondják róla, hogy — noha verset 1794 után már nem írt — „hegyes, néha keserű nyilait” lövellte, „melyek neki annyi ellenséget csináltak”.¹²

Nem bizonyos, de feltehető, hogy a pasquillus-író, politikai celszövényvel megbuktatott újságíró SZACSVAY mint ilyen talált különösen jóindulatú védelemre az ugyan-csak keserűen kritizáló volt összeesküvő BARCSAYnál. Jobb idők kivárását remélő, elveit és reményeit fel nem adó felvilágosult-forradalmár sok volt a két hazában, és köztük a rangban egymástól messze álló, de elveikben találkozó egyéniségek nem veszítették el a közös kapcsolatot.

SZACSVAY további élete folyásában — a közéleti érvényesülés végleg megghiúsulván — azt tette, amit a toleranciáért, a babona és a papi túltengés ellen folytatott harcában mestere, VOLTAIRE tanácsolt: kertészkedett. Házat építtetett (tehát, legalábbis kezdetben,

⁸ *A Magyar Kurir és a cenzúra*, i. h.

⁹ Vö. JANCÓS Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*. Cluj, 1936. 115. l. JANCÓS felteszi, hogy SZACSVAY már a névjegyzékbe való besorolás előtt is szabadkőműves lehetett.

¹⁰ BARCSAYRÓL I. ZOMBORY Izidor János: *Barcsay Ábrahám élete és költészete*. Budapest, 1895. *Barcsay Ábrahám költeményei*. Budapest (1933). (Magyar irodalmi ritkaságok 25.) 6—15. l. SZIRA Béla: *Barcsay Ábrahám*. 1746—1806.

¹¹ ZOMBORY, i. m. 37. l.

¹² Uo. 37. l.

nem volt szegény), nagy gyümölcsöst állított s erről egész Kolozsvár példát vett. Gyümölcs-termesztési sikerei hozzá vonzották „a kolozsvári két protestáns főtanoda kitünőbb székely tanulóit”, akiket pomológiai oktatott.¹³ Állítólag innen eredt bizalmas barátsága a később Amerikába került BÖLÖNI FARKAS Sándorral. Gyászbeszédét is az egyik híres iskola tanára, SZILÁGYI Ferenc mondta, amikor (egy szelütött, támogatásra szoruló nyomorgó esetében meglepő) nagy részvéttel temették el.

De, mint a francia népdal hősnének vagy az élete estéjére jutott TOLDI Miklósnak, SZACSVAYnak is megadatott, hogy eredeti mesterségében egy utolsó fegyvertényvel tegyen koszorút életmunkájára: egy látszólag egyszerű adminisztratív ügygel összefüggésben, egy hivatalos véleményezés keretében kifejtse újságírói hitvallását.

Az ügy eredete 1810-re nyúlik vissza.

HOCHMEISTER Márton, Nagyszében politikai hírlapjának, a *Siebenbürger Zeitung*-nak a kiadója felírt a császárnak (hiszen annak dicsőített elődje, József, biztatta őt annak idején Erdélyben járván újság indítására), hogy a cenzúra túlzott szigorúsága miatt előfizetőinek száma 5–600-ról 100-ra apadt. „A bécsi legfőbb rendőri hivatal feje” (SEDLNITZKY?) 1810. május 27-én azt válaszolta, hogy a szerkesztő a hibás: emelje az újság tartalmát és belbecsét.¹⁴ 1811. július 12-én azután ugyancsak Bécsből írt le az erdélyi kancellária a főkormányzókhoz: „ő felsége akarhatja az, hogy a cs. kir. tartományokban levő újságok ezentúl mind alakjukra, mind tartalmokra úgy szerkesztessenek, hogy azok a műveltebb osztályokat is olvasáshoz édesgessék” — ennek megfelelően jelentést vár a nagyszébeni újság megjavítására tett intézkedésekről. A gubernium, mint hasonló esetben minden más hatóság cselekednék, véleményeket kért többektől. Nem méltatjuk most a beérkezett válaszokat, pedig érdekes tény, hogy fő újtásként a negyedrétes forma bevezetésén kívül (Magyarországon ez csak az 1830-as években terjed majd el!) a lengyeli Intelligenzblatt követését ajánlják, mégpedig abban is, hogy a szöveg bilingvis legyen, a német mellett magyar is. Hanem az a fontos, hogy végső fokon az újlátszik ismét fel-fedezett helybeli szakértőtől, SZACSVAYtól kértek tanácsot.

Lehet, hogy az újságok javításának a gondolata METTERNICH újfajta sajtópolitikájából eredt: „egyetlen fényosság se maradjon felhasználatlanul”.¹⁵ A NAPÓLEON ellen koalícióban tömörült hatalmak a sajtóban (különösen a német lapokban, melyek vezető szövegét GÖRRES vitte a *Rheinischer Merkur*-ban) szövetségest kerestek, nagyobb szabadságot ígértek s adtak is neki a rettegett zsarnok elleni közvélemény szításának gondolatával.

Akár tudott SZACSVAY a „Kein Lichtstrahl”-ról, akár nem — a felkéréstől szárnyakat kap, talán már újra saját lapot lát maga előtt — és mindenestől a régi, értelmes, tájékozott szerkesztő és ugyancsak a régi jakobinus-voltairianus hangján válaszol a gubernium felhívására.

SZACSVAY válasza 1812. február 4-ről keltezve másfél sűrű ívre terjedt s nem rekedt meg formai szempotokban, mint a többi szakemberé. Sértett, de soha meg nem rendült önrzert húzódik meg az alázatos indítás mögött: „méltóztatott engemet, hazámnak még eleven porát . . . oly szerencsésé tenni, hogy együgyű vélekedésemet adhatom.”

Három témára csoportosítja mondanivalóját:

1. Mik voltak eddig a szebeni levelek?
2. Milyeneknek kellene lenniök?
3. Hogy javíttathatnak meg?

¹³ JAKAB: *Szacsvay*, i. h.

¹⁴ JAKAB: *A censura története*. . . I. h.

¹⁵ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar censura. 1800—1830*. Budapest, 1938. 21. l. DEZSÉNYI Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban*. Budapest, 1947. 19. l.

Az első és a harmadik kérdés elintézésül SZACSVAY formai, anyaggyűjtési, szerkesztési javításokat javasol. Ezek sem érdektelenek s a kor sajtóviszonyainak jellemzésénél az eddiginél nagyobb figyelmet kell hogy kapjanak. Visszaemlékezik, hogy a török háború idején rendszeresen olvasta a hetenként kétszer megjelenő nagyszebeni német lapot, de nem tudta felhasználni szerkesztői munkájában, mert a Nagyszeben szomszédjában játszódó események hírért HOCHMEISTER lapja — a *Magyar Kurir*ből vette át s azok 6 hetes késéssel érkeztek vissza Bécsbe. „Szeben a civilizált emberiségnek csaknem határszélén feküdvén . . . legszükségesebb hogy Török- Muszka- Oláh- és Moldva-országban és Bukovinában legyenek jó tudósítói.” Természetes, hogy a *Siebenbürger Zeitung* sem mellőzheti híradásaiban a nagy birodalmakat, Német-, Francia-, Angol- és Spanyolországot. De tőle elsősorban nem ezt várják. „A pallérozottabb világbeli külső újság levelekből csináljon rövid kivonatot. Mexikóról keveset írjon, geographiát, algebrát ne tanítson. Ez nem az ő kötelessége s untatja az olvasót.” Az erdélyi híreknek minél pontosabb közlése első és fő kötelessége. Tartson legalább 10 tanult és okos tudósítót, papok, doktorok, postamesterek legyenek ezek, akik fáradságukért ingyen példányt kapnak. Az ő idejében Bécsben nem kellett fizetni postadíjat az ilyen ingyen példányok után s hasonlóképpen „a Magyar Kurirnak Bécsben” feliratú levelek is portómentesen érkeztek.

Utalást találunk végül arra, hogy a magyarországi vagy erdélyi újságnak külföldön is lehet piacot találni: a *Magyar Kurir*ből annak idején 5 példány járt a strassburgi postára — a *Siebenbürger Zeitung*ból százát is megvennének külföldi hírlapszerkesztők, mert azt német nyelve jóvoltából könnyebben megértik.

De a SZACSVAY-féle véleményező beadvány lényege a második kérdésre — milyeneknek kellene lennie az újságnak — adott válasz.

SZACSVAY, sok baján okulva — de talán régi incselkedő kedvének engedve is — negatív tanácsok fátyolába bújtatja pozitív gondolatait. Három tilalmat állít az újság elé ne írjon semmit Isten ellen, ne írjon semmit az uralkodó fejedelem ellen, ne írjon semmit az uralkodó vallás és erkölcs ellen.

De lássuk, hogyan fejti ki három negatív tanácsát.

1. *Semmit Isten ellen* — Hiszen ezt a cenzúra sem engedné. Csakhogy ez a jó újságírónak nem elég — értsd, az újságíró ne csak alkalmazkodó jó fiú legyen, nemcsak ne bántsa Istent, hanem védje is. Persze, a védelem a *Magyar Kurir* módján történjék. Istent eszerint a *babona ellen* s végső fokon *saját papjai ellen* kell védeni. „ . . . a vad népet megszelidítő Krisztus tudománya elleni visszaéléseket szelíd módon és hangon kell közönségesse tenni, hogy az apróbb külső tisztviselőcskék is az effélék meggátolására ébredjenek.” Elmondja példának, hogy Válaszút nevű helységben egy varázsló él, aki magát *Nézőnek* hívatja, s pénzért jósol, lopott portékát kerít meg, ördögöt űz. Nagy állású emberek is járnak hozzá tanácsért. „Más példát is mondok — folytatja — néhány év előtt a nem egyesült görög vallású oláh templomban szemem láttára űzték az ördögöt, egy asszonyból.” (Nem kell külön mondani, hogy SZACSVAY nemcsak a nem egyesült papokról tesz fel hasonló visszaéléseket.) Ezek a dolgok a „keresztény vallással és józan okossággal való visszaélések.” A voltairianus-jozefinista SZACSVAYnál a keresztény vallás mértéke a józan okosság: az újságírónak, aki a vallás ellen nem akar írni, az a tiszte, hogy a józan okosság nevében leplezze le a vallással űzött visszaélést.

2. *Semmit se írjon az uralkodó fejedelem ellen.* Aki írna, folytatja a volt szerkesztő, fogságot érdemlene, de (és itt is a *de* a fontos) ez nem elég: egy okos újságíró a fejedelem és a kormány bölcs intézkedését közönségesse teszi, megírja, ami a nép jóléte, a kereskedelem és a gazdaság fejlesztésére a fejedelem kezdeményezésére történik. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy a bölcs fejedelmi irányítás a terézianus és jozefinus kor természeti és ipari újításait propagálja: selyemhernyótenyésztés, juhnyájak, svájci tehenészet. Egy kisbirtokos székely földjén 100 köből krumpli termett — igen ám, mert a fejedelem

küldte a palántákat. Az eperfaszaporítás régi fejedelmi intézkedés eredménye Erdélyben (vajon melyik fejedelemé — I. FERENCÉ bizonyosan nem!). Naiv kérdéssel szövi bele SZACSVAY a fejedelem irányította jólét tényezői közé — névvel ugyan nem nevezve — saját kolozsvári kertjét: „Csak Kolozsvár városából 16 év alatt több ment ki 60 ezer jó féle gyümölcsfa oltványnál. Itt még a nagyobb rangú asszonyok is szaporítják a nemes gyümölcsfákat, hát még a gavallérok.”

„Az efféle hasznos szorgalmatosság műveit máshol az újságokból olvassák” — végzi második tanácsát SZACSVAY.

3. *Az uralkodó vallás és jó erkölcsök ellen semmit.* Itt mondja meg legvilágosabban, mit ért vallás és jó erkölcs alatt — és mi a babona meg a papi visszaélés. „Ha egy ex-jezsuita Ausztriában a parasztok közt pénzért ördögöt űzött s azért a fejedelem évi fizetését elvonta . . . nem az uralkodó vallás és jó erkölcs ellen vét, sőt annak tisztaságát oltalmazza.”

SZACSVAY negatív tanácsai, íme, mindmegannyi pozitív célkitűzés a felvilágosult újságíró elé. Harc a babona és a papi ruha alá bújó család ellen, harc a gazdaság és kereskedelem virágzásáért, a nép jólétéért — ez vezesse az újságíró lapja tartalmának összeállításában. Visszatekintve saját tízéves újságíróskodására, SZACSVAY ezekben foglalja össze röviden és a nála megszokott gunyoros, paradoxonokat és könnyen átlátható példalózást kedvelő hangon, hogy mit tehet az újságíró.

De ezzel nem éri be. Utóvégre az ördögűzés ellen és a selyemtenyésztés mellett szóló példákat minden újságban közölték SZACSVAY idején. Azonban ő utat mutat arra is, hogy nem elég példákat felsorolni, nem elég színesen és a józan gondolkodás nevében tudósítani. Az újságírónak állást is kell foglalnia. És ha az igazat nem mondhatja ki nyíltan — ne csak hallgasson, mint ezt az egykorú sajtóetika tanácsolja,¹⁶ hanem keressen módot, keressen formát a kritika, a politizálás számára is. „Ha az Esopus számára, fái és vadállata beszélhetnek és sok igazságot elmondhattak az embereknek — ha a Leopoldus márvány a körmöci arannyal csak a múlt század végén (!!) az Elysiumból beszélhetek, a szebeni újságíró is szólítsa meg a legkisebbik gombostűt, az igazat mond, ha már ő fél tőle vagy szegyenli az igazat nyilván kimondani.”

Ezekkel a szavakkal végzi SZACSVAY hosszú beadványát. Nem kell külön megmondani, ki volt az elysiummal példalózó múlt századi újságíró . . . Szacsvey saját példáját állítja a leendő új szebeni szerkesztő elé, ugyanakkor magát igazolja, a maga munkáját és módszerét látja igazolva a gyávaság és a cenzúra által tehetetlenné vált, lehanyaglott I. FERENC korabeli sajtóval szemben. Az újságírónak nem elég csak igazat írni: az ő erkölcsi mértéke nem csak a való, az ő igazsága nemcsak valóság, de igazságosság is, amelyet nyíltan vagy burkoltan, saját szavaival vagy mást idézve, de hirdetnie kell. Az egykori magyar sajtó művelői többségükben magas etikai színvonalon álltak — ez kétségtelen. De az aktív agitáció újságírói igényét és kötelezettségét SZACSVAY ismerte fel. Voltak nála talán jobb tudósítók, de ő volt az első publicista. Eszméire nemcsak analógiákat keresett az eseményekben, de meg is fogalmazta, ki is mondta azokat. Ha a földön nem lehetett, a paradicsomba tette át a színhelyet. Hosszú idő telt el még utána, míg a magyar újságírók az elysiumi beszélgetések mintájára szintén jórészt nyugatról átvett új formában újra alkalmassá vált az igazságnak nemcsak regisztrálására, de hirdetésére is. SZACSVAY elysiumi beszélgetései a magyar vezércikk előfutárai.

A szebeni lap ügyében adott véleménye, legalábbis annak záró része világosan mutatja, hogy ennek maga is tudatában volt. És élete alkonyán, szélütötten és „félszegen” is, kitartott mindvégig írói és politikai ideáljai mellett.

DEZSÉNYI BÉLA

¹⁶ KÓKAY György: *Az újságírói hivatásról a felvilágosodás korában.* Magy. Könyvszle. 1963 1—2. sz. 86—92. l.

Reformkori kritikai irodalmunkhoz. Annak a jegyzetanyagnak az egybegyűjtése során, amellyel EÖTVÖS Józsefnek SZALAY Lászlóhoz intézett leveleit láttam el,¹ valóság-gal a felfedező örömét éreztem, amikor SZEMERE 1833. évi *Muzarion*-jában EÖTVÖS *Apotheosis*-ának második megjelenési helye előtt rábukkantam egy *Csél* címet viselő két-felvonásos vígjátékra.² Ezt az írást szinte szükségszerűen kellett az azonossággal gyanúsítanom EÖTVÖS amaz elveszettnek tartott vígjátékával, amelyről éppen nem dicsekvés kíséretében emlékezik meg KAZINCZYHOZ írt levelében és amelyről más források is tudták, hogy a kézírata SZEMERE Pál kezéhez jutott.³

Ennek a véleményemnek már nyilvánosan is kifejezést adtam,⁴ amikor szinte ösztönszerűen mégis aggodalmam támadt, különösen mert a KAZINCZY-levél túlságosan határozottan árulja el EÖTVÖS idegenkedését a darab publikálásától. Ezért történt, hogy a közrebocsátást kísérő megjegyzéseim címét és szövegét kérdőjelekkel tüzeltem tele és a közrebocsátást indokaként biztonsággal már csak arra hivatkoztam, hogy a BAJZA körének ismert bonyodalmaihoz kapcsolódó adalékról van szó.⁵

A *Csél* megjelenése után — szinte csak órákkal az EÖTVÖS—SZALAY levélgyűjtemény imprimálása előtt — a történetesen éppen SZEMERE Pállal foglalkozó OLVÁNYI Ambrus szíves volt figyelmeztetni, hogy SZVORÉNYI József a darabot SZEMERE művei sorában mint KOTZEBUE-fordítást regisztrálja. A figyelmeztetés nyomán még volt annyi időm, hogy a SZVORÉNYI megállapítását⁶ és annak forrását, BAJZÁNAK a *Muzarion*-ra vonatkozó recenzióját⁷ megnézzem. A recenzió azonban a mű eredeti címét és leközhelyét nem tartalmazza és — sajnos — egy teljesnek látszó, hirtelenében előkerített KOTZEBUE-sorozat átnézésével egyelőre magam sem tudtam a *Csél* állítólagos eredetijének nyomára jutni, minek következtében a megállapított adatok közlése mellett a levelek magyarázatai körében kénytelen voltam a szerző és fordító kilétének tisztázását későbbre hagyni.⁸

Nem sokkal a levelek végleges imprimálása után KOTZEBUE: *Herr Gottlieb Merks der Egoist und Kritikus* című vígjátékát megtaláltam, abban a *Csél* eredetijét félreérthetetlenül felismerve.⁹ SZEMERE nem vette magának ezúttal azt a fáradságot, hogy az eredeti mű szereplőit magyar nevekkal ruházza fel, hanem a legnagyobb részüket egyszerűen foglalkozásuk nevén szerepelteti. Az öngyilkossági kísérlet céljára szolgáló canális, hol a mosónők szoktak dolgozni, sem változik át a magyar változatban Dumává.

BAJZA sem a *Csél*, sem a B. E. J. jelzéssel megjelent *Apotheosis* tekintetében nem árulja el, hogy felismerte volna azoknak az ő köre ellen irányuló tendenciáját. SZEMERE eljárásának deceptivitását kifogásolja, ami nemcsak a fordított művek eredetének elhallgatásában, hanem abban is megnyilatkozik, hogy sok a másodközlés a terjedelmes kötetben, amelyet az olvasó egészében a magyar irodalom új termékének tarthat. Igazságos akar maradni, amikor a fordítás jóságát megdicséri, és abban is igazat kell neki adnunk, hogy a magyar színházak repertoárjának gazdagítását — ami bizonyára dícsé-

¹ NIZSALOVSZKY Endre—LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*. Budapest, 1967. Irodalomtörténeti Füzetek 55.

² *Muzarion*. Új folyam. 1. füzet. 1833. 99—146. l.

³ VÖ. FERENCZI Zoltán: *Eötvös József*. 1813—1871. 1903. 24. l. SÓTÉR István: *Eötvös József*. 1950. 18. l. 2. kiad. 1967. 21. l.

⁴ *Eötvös József életművének ismeretlen elemei*. MTA I. Oszt. Közl. 23. évf. 1966. 12. l.

⁵ *Csél (avagy A kritikus?) Eötvös József (?) vígjátéka*. Irod. tört. Közl. 1966. 431. és 433. l.

⁶ SZVORÉNYI József: *Szemere Pál Munkái*. 1890. I. r. 285. l.

⁷ *Kritikai Lapok*. 1834. IV. füzet 15. és 31. l.

⁸ Az 1. jegyzetben i. m. 52. l.

⁹ *Dramatische Werke von August von Kotzebue*. 49. Bändchen. Neueste Auflage. Wien, 1828.

retes törekves — KOTZEBUENál maradvány is lehetett volna jobb művek fordításával szolgálni. Igazságtalan viszont SZEMERE felelőssé tétele a darab végén található „szegény és semmit jelentő strófákért”, amelyeket a „Kritika kell ma” szósornak SZEMERÉTől származó permutációjához hasonlít. A strófákat ugyanis SZEMERE eredeti szövegükben vette át. Hozzájuk az eredetiben — a nagyobb mulatság kedvéért — még hangjegyek is tartoznak.¹⁰

A *Csél*hez fűzött kételkedő megjegyzéseim során azt írtam, hogy a feltevésem cáfolata akkor lepne meg a leginkább, ha az derülne ki, hogy a *Muzarion* szerkesztésekor SZEMERE tarsolyában az Eötvöستől hozzá kerültön kívül volt egy másik: a kritikusokat kifigurázó drámai mű is, és ezt részesítette az Eötvöستől származóval szemben előnyben.

Nos! Úgy látszik, csakugyan ez történt. Mégis a *Csél* közléséhez Eötvösnek alighanem volt annyi köze, hogy a kéziratával ő adta SZEMERÉnek az ötletet, hogy az *Apotheosis* mellé valamit beilleszsen, s amikor Eötvös — a Kazinczy-levél alapján feltehetően — a maga darabjának közzétételéhez nem járult hozzá, az ötletet *Herr Gottlieb Merks* megcsúfoltatásának történetével valósította meg.

II.

KOTZEBUE drámai műveinek az a füzete, amelyben a *Csél* eredetijét megtaláltam, még egy kis vígjátékot tartalmaz annak bizonyosságul, hogy SZEMERE kezében ez a kiadás volt. BAJZA ugyanis a *Muzarion* bírálata közben mellesleg azt is felrója SZEMERÉnek, hogy a *Das zugemauerte Fenster* c. darabot — ez olvasható még az említett füzetben — ugyancsak az eredeti megjelölése nélkül közölte az *Aurora*jában.¹¹

A fordítanivaló kiválogatására vonatkozó kifogás erre a darabra semmivel sem illik kevésbé, mint a *Csél*re. A *Berakott ablak* szereplői, akik ezúttal jó magyar neveket (három Maglódit, kettő Péterit) kapnak, mind egy szálíg földreszállt angyalok. A vagyontalan invalidus kapitány leányának: Máriának és az ugyancsak vagyontalan kőműves fiának: a nyomdász Tamásnak a szerelmi boldogságát az biztosítja, hogy a kapitány a szobájából a kertre kíván kilátást kapni és evégből a kőművessel az egykor befalazott ablakot kibontatja. A kőműves azután a falban megtalálja a kapitány apja által háborús időkben odarejtett ládát, természetesen aranyakkal telten. A kőműves mint kincstaláló, a kapitány mint megbízója, az utóbbi testvére mint háztulajdonos közt most nem támad vita afelől, hogy a kincs tulajdona kit, esetleg kiket milyen arányban illeti meg, hanem az olvasó az érdekelték teljes egyetértésében gyönyörködhetik, akik a kincs egészét a fiatal szerelmesek boldogságának megalapozására rendelik.

A naiv kis történet talán a SZEMERE érdeklődését sem keltette volna fel, ha történetesen nem *Gottlieb Merks* megcsúfoltatásával együtt került volna a kezébe.

III.

A *Muzarion* BAJZA-féle kritikájának van még egy részlete, amely az Eötvös-levelek szempontjából figyelmet érdemel.

BAJZA következetes, amikor a *Muzarion* XXI. része után található B. E. J. jelzést¹² éppen úgy nem oldja fel, mint ahogy az *Apotheosis* azonos jelzését sem leplezte le.

¹⁰ I. m. 72. l.

¹¹ *Kritikai Lapok*, i. h. 31. l. j. *Aurora*. Hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy Károly, folytatják többen. Pest, 1834. 65—103. l.

¹² *Muzarion*. Új folyam. 1. füzet. 1833. 317. l.

Sőt éppen a szerző inkognitójának tiszteletbentartását használja fel a kritizálásra a következő megjegyzésben:

„A XXI. rész *Bel- és külvilág* cím alatt jeanpauli mind mélységű mind typosú gondolatföredékeket közöl, 's ha e' föredékek eredetiek (mert SZEMERE' redaktiójánál soha sem lehet tudni, mi eredeti, mi fordítás) írójoknak nem lehet nem örvidenünk. A' magyar literatúrában meglepő eredetiséget és sajátságot hordoznak magokon 's szerzőjöknek az a' ritka szerencse juta, hogy gondolatait kellemmel, könnyen és világosan tudja kifejezni.”¹³

Ha meggondoljuk, hogy a céltudatosan franciásan hangzó nevet használó német írónak, Jean PAULnak (Johann Paul Friedrich RICHTERnek) éppen BAJZA körében milyen nagy tekintélye és hatása volt, tudjuk csak felmérni az EÖTVÖST ért elismerő szavak értékét, amit csak fokoz a SZEMERE elleni csipkelődés a fordítási gyanúval.

A bírálatnak ez után következő része azonban annál inkább a szerzőre sújt le.

A XXII. rész *Fény és melegség* címet viselő másfél oldala az Sz. L. jelzés alatt rejtőző SZALAY Lászlótól származik.¹⁴

EÖTVÖS 1836. március 29-én kelt levele SZALAYnak egy panaszokkal terhes levelére válasz. SZALAY keserűségének okát abban véltem megtalálni, hogy valamelyik irodalmi kísérlete talált kedvezőtlen fogadtatásra és ez vette el a kedvét attól is, hogy a PALOCSAY Tivadar verseinek magyarra fordításában részt vegyen.¹⁵

Ezt a feltevésemet BAJZA bírálatának a *Fény és melegségre* vonatkozó része igazolni látszik, amit az alábbi szemelvényekkel kívánok érzékeltetni:

„A XXII. részt, bíráló úgy hiszi, a' Hegel' philosophiájának valamely rebellis tanítványa írhatta, bosszúságában arra, mi mysticus mestereiről reá ragadt . . . Bíráló e' mámsorszülte beszédeket nem értheti . . . Ha (írójuk) kevély volna mindenkitől értetni, ügyekezék mégis valakitől értetni, mert ha senki sem értheti, mint ezt itt, nem tudom mi czélja van azzal hogy ír . . . Nincs valami fájóbb az ép kebelnek, mint az elme' illetén vonaglásai . . .”¹⁶

Tekintsünk el ezúttal a *Fény és melegség* idézésétől és ne firtassuk, mennyiben volt igazságos BAJZÁTól ily nagy értékkülönbség felállítása EÖTVÖS és SZALAY közt.

Bizonyos, hogy ebben EÖTVÖSnek nem tellett öröme, viszont nagyon is valószínű, hogy SZALAYnak az idézett és a nem kevésbé kíméletlen többi megjegyzések oly keserűséget okoztak, amelyen két év múltán — mikor a PALOCSAY-versek ügye napirendre került — még mindig nem tudta magát túltenni.

Meg kell jegyezni, hogy a most kiemelten kívül ismereteselek más BAJZA-féle hasonló jellegű megnyilatkozások,¹⁷ amelyeknek szintén szerepük volt EÖTVÖS 1852. januári levelében a *Kritikai Lapokra* vonatkozó epés megjegyzése provokálásában.¹⁸

NIZSALOVSKY ENDRE

¹³ *Kritikai Lapok*, i. h. 43. l.

¹⁴ I. h. 318—319. l.

¹⁵ Az 1. jegyzetben i. m. 52., 82., 84. ll.

¹⁶ *Kritikai Lapok*, i. h. 43—44. l.

¹⁷ SÓTÉR István: *Eötvös József*. 1966. 2. kiad. 18. l.

¹⁸ „ . . . pezderkednek hatalmasan mint a' Critikai lapok csak hogy még gorombában és több sületlenséggel.” Az 1. jegyzetben i. m. 185. l.

A külföldi lapok Magyarországon. (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között).

Talán soha nem fűzte Magyarországot oly sok és oly szoros szál Európa szellemi életéhez, mint a reformkorban. A fiatal Európa eszméi titokzatos táviróhálózaton száguldották be az országokat, a békés utazó pokolgépet: lázító könyvet és újságokat vitt a táskájában. A reakció megtette a maga erőfeszítéseit, a szabad szellemű sajtótermékek azonban terjedtek hazánkban is, hogy hogyan, arról a Departementum Revisionis Librorum anyaga is szolgáltat néhány adatot.¹

A külföldi lapok legalisan a posta közvetítésével kerültek az országba. A kancellária állapította meg, hogy melyek az „üdvös irányú” lapok, ezek jegyzékét időről időre elküldték a könyvvizsgálóknak.² A nyomtatott jegyzék feltünteti az előfizetési árat is, országok szerinti csoportosításban. A jegyzéket szükségnek megfelelően kiegészítették az új, szintén épületes elveket valló folyóiratokkal. Pl. 1845. márc. 13-án: „Svájtzban Eidgenössische Zeitung és Staats Zeitung der Katolischen Schweiz — cím alatt kiadott politikai hírlapok üdvös irányok s a józan elvek terjesztésében közremunkálkodó czélzatuk miatt a Cs. K. tartományokban minden megszorítás nélkül megengedtetvük — másolatban kellő tudomás végett azzal tétetik ezen osztályba által, hogy a postaigazgatóságok ez iránt már értesítettek.”³ Érkezett természetesen értesítés ellenkező döntésről is: a merészebb hírokat pengető lapok gyorsan indexre kerültek. Így 1845-ben a *Der Erzähler von St Gallen* c. politikai lap „megváltoztatván addig követett üdvös irányát, azon lapok sorából, melyekre a cs. k. postahivatalok előfizetéseket elfogadhatnak, kitöröltetett. Miről is e kir. helytartótanács oly meghagyással értesítettik, hogy az említett lapoknak kiváltképp kávéházakban s más nyilvános helyekeni megtiltása iránt tüstént intézkedjék. Költ Bécsben börtelő hó 20-n 1845.”⁴

A jegyzékbe fel nem vett lapok járatásához a Helytartótanács külön engedélye kellett. 1845 októberében HRABOVSZKY Zsigmond Vas megyei aljegyző kéréssel fordul a Helytartótanácsához.⁵ „A Démocratie pacifique című francia hírlapot tartani, s magam számára járatni kívánván, annak kieszközléséért ezenel alázatosan esedezem...” A kérés meglehetősen merész. A *Démocratie pacifique*, az egyik legnépszerűbb francia napilap utópista-kommunista elveket vallott,⁶ s HRABOVSZKY csak abban reménykedhetett, hogy külön tájékozódás nélkül megadják neki az engedélyt. Nem így történt. A Központi Könyvvizsgáló Hivatal nem foglalt állást. „A Démocratie pacifique című francia hírlapnak nyoma sem a tiltott, sem az engedélyezett külföldi hírlapok és folyóiratok a cs. k. udv. könyvbírálati főhivatal által szerkezett lajstromaiban elő nem fordulván, de tartalma és irányára nézve is e helyütt különben teljesen ismeretlen lévén, — nincs e készszolgálatú könyvbírálati Főhivatal olly helyzetben: hogy a kérdéses újság járathatásának meg- vagy nem engedhetősége felől határozott véleményt nyilváníthasson.”⁷ A kérelem keltétől számítva éppen egy évig tartott, amíg a kancellária döntése megszületett. „Hrabovszky Zsigmondnak Démocratie pacifique című francia hírlap járathatását tárgyazó kérelme, azon oknál fogva, minthogy a kérdéses lap politikai s köztársulati tekintetben egyiránt igen veszedelmes elveket követve bármilly kivételesen

¹ OL C 60 Departementum Revisionis Librorum 11. kf 1845/48.

² Az 1845-ben kiadott jegyzék jelzete: C 60 D. r. l. 1845. 11., 17. Ezt a jegyzéket két évig használták, 1847-ben adták ki a következőt (C 60 D. r. l. 1847. 11.), majd 1848-ban (C 60 D. r. l. 1848. 11., 44.)

³ U. o. 1845. 11., 47.

⁴ U. o. 1845. 11., 56.

⁵ U. o. 1856. 11., 133.

⁶ Röviden bemutatja: HATIN: *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, Paris 1861. 8. vol. 604.

⁷ Olyannyira nem ismerik ezt a népszerű lapot, hogy az egyik iraton a címét *Démocratie politique*-nak írják.

engedélyezendő tarthatásra egyáltalában nem alkalmas, teljesíthető semmikép sem lévén, f. é. bőjtmás hava 3-án 9254 k sz. a. e tárgyban kelt felterjesztésének csatolványai olly utasítás mellett küldetnek vissza: miszerint folyamodóval kérelme megtagadását tudatván, az említett hírlapnak ezennel meghatározott szigorú eltiltásáról a központi könyvbíró Főhivatalt maga alkalmaztatása végett értesítse.”

Nagyobb szerencsével járt RÁBA Antal pápai birtokos, aki 1846-ban az angol *Punch*, a francia *National*, *Siècle* vagy *Constitution*[n]el[l] járatásához kér engedélyt.⁸ A Helytartótanács felszólítására a veszprémi Főispán, Szolgaegyházi MARICH István Dávid ír jellemzést a kérvényezőről. „... két évig tartott külföldi utazása, leginkább pedig Schweitzban tartózkodása után, 1846 elején Pápara visszatérvén, sem azelőtt sem azolta a Veszprém megyei köztanácskozásokban ha bár a Gyűlések első napjain megjelent is, soha fel nem lépett, s így közéletének nyilvános jelét eddig nem adá . . . bár külsejére nézve is különöz, és a szabadelvű külföldi nézeteknek magán életben is hódol, jelleme mind azáltal tiszta, becsületes, lovagias . . .” A válasz kedvező, de csak a *Siècle*-re vagy a *Constitution*re vonatkozik az engedély. A köztársasági eszmékkel rokonszenvező *National* szóba sem kerülhet,⁹ a dinasztikus-ellenzéki, Thiers-párti lapok¹⁰ közül választhat a pápai birtokos „kizárólag saját magános használatára”.

Valószínű azonban, hogy a többség, távol az egymás magánügyeiben is jólétesült nemesi kúriák világától, nem várt a kancellária engedélyére, hanem maga gondoskodott arról, hogy kedvenc lapját olvashassa. S a hatóság — mi más tehetne — beletörődik, a kancellária is csak botrányos esetekben követel erélyes intézkedést. Pl. 1846-ban: „Ő felségének legmagasabb elhatározata, mellynél fogva »Le charivari« czímű francia gúnyos hírlapnak ezentúl bármely módon leendő behozatását, az újabb időkben minden korlátokat áthágó rágalmazási iránya miatt szorososan s végkép eltiltani méltóztatott, e kir. helytartótanácsnak tudomására olly utasítással juttatik, hogy a legfelsőbb akarat teljesítésére szolgáló intézkedéseket az illető helyeken azonnal tegye meg. Kelt Bécsben Pünkösöd hó 14-én 1846.”¹¹

Egy másik botrányból az is kiderül, hogy a tiltott lapokhoz minden különösebb nehézség nélkül hozzá lehetett jutni a kávéházakban. Bizonyára kémjelentés hívta fel a kancellária figyelmét a tiltott lapok beáramlására s arra, hogy a lapok a kávéházakban közkézen forognak:

„Legfelsőbb tudomásra jutván, hogy a cs. kir. birodalomban megtiltott s Kuranda által szerkesztett külföldi Die Gränzböten czímű hírlap Magyarországon majdnem 300 előfizetővel s ezek közt Pesten 50-el bír, és hogy nevezetesen ezen lapok 26-ik füzetje, mellyben Ő Felsége istenben nyugvó édes atyjának emelt emlékszóbor iránt egy vakmerő czikk közöltetett, Pesten a legtöbb kávéházakban nyolcz napnál tovább közkézen forgott és el nem vétetett: hogy továbbá Vargha által szerkesztett „Hetilap” hasábjain újabb időkben megjelent, különösen pedig Kossuth Lajos tollából folyó vezércikknek, e lap előtérvének ellenére politikai tárgyakat elemeznek, Ő Felsége legmagasabb parancsánál fogva a kir. htartótanácsnak ezennel meghagyatik: miszerint az érintett tények iránt legszigorúbb vizsgálatot rendelvén, ennek eredményét feljelentse. . .”¹²

A Központi Könyvvizsgáló Hivatal jelentése a KOSSUTH-cikkekről hallgat, a kávésokat azonban bűnösnek találja. A beszámolóból az is kiderül, hogy az engedélyezett

⁸ U. o. 1848. 11., 28.

⁹ HATIN, i. m. 8. vol. 594—598.

¹⁰ HATIN, i. m. 8. vol. 586—590.

¹¹ U. o. 1846. 11., 71.

* A *Charivari* eddig sem szerepelt az előfizethető lapok listáján, ami vitriolos stílusát tekintve nem is esoda. (HATIN, i. m. 8. vol. 610.)

¹² U. o. 1846. 11., 54.

és tilalmazott újságok listájától függetlenül nyugodtan jöhetett az országba bármilyen postai küldemény. A lapsempészés a kávésok anyagi érdeke volt: „... az olvasó közönység leginkább azon kávéházakba tódul, melyekben tiltott újságok s folyóiratok tartanak, mi ingerül szolgál az illető kávésoknak ilyenek tartására...” Az egyetlen lehetséges megoldás a Könyvvizsgáló Hivatal szerint a szigorú pénzbüntetés. „... miután a városi rendelvényeknek csak pénzbeli büntetés adhatna kellő súlyt, egyszersmind elrendelteni kéri, hogy a kávéházak úgy Budapesten, mint az egész országban e tekintetben is különös rendőrségi felügyelés alá helyeztessenek...” Miután pedig ezen hírlapok és folyóiratok különösen télen rendszeren posta útján szoktak beküldetni, ezen készszolgálatú könyvbíráló főhivatal a Főméltóságú magyar királyi Helytartó Tanácshoz olly mély alázatosságú másodrendű kérelemmel járulni bátorkodik, hogy a császári királyi Posta hivatalokat kegyesen oda utasítani méltóztassék, miszerint minden a fenn említett jegyzékben nem foglalt hírlapoknak nem csak Pestre, de a honnak akármely más vidékére szándéklott beküldését gátolják.” Ez a kérelem annál is inkább indokolt, mert a pesti könyvvizsgáló szerint „a pozsonyi kávéházakban is találtak a tiltott lapok közül a *Novellen Zeitung*, *Leipziger Allgemeine* és a *Charivari* nevű lapok”.¹³

A pesti könyvvizsgáló ugyanolyan jólétesült a pozsonyi ügyben, mint a kancellária a pesti kávéházak ügyében. A tájékozottság gyanús: Úgy tűnik, hogy a hatóságok nagyon jól tudták: a külföldi újságok beáramlása ellen csak szélmalomharcot lehet vívni. A cenzúra, a kancellária nap mint nap láthatta rendeleteinek hiábavalóságát, s addig, amíg nagyon hangos nem lett a botrány, szemet húnyt. Ha pedig egy-egy betiltott lap túlságosan nagy port vert fel, közbeszólt — anélkül, hogy intézkedéseinek hatékonyságáról meg lett volna győződve.

KOVÁCS MAGDA

Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei. APPONYI Sándor *Hungarica*-gyűjteményének keletkezéséről alig tudunk valamit.

HÓMAN Bálint, mint a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke visszaemlékezésében a következőket állítja:

„Érdeklődése kezdetben általános irányú, de alig 14 esztendőskorában a magyar vonatkozású külföldi irodalom felé fordul és Laskai Osvát híres művének megszerzése (1858) óta gyűjtése határozott irányt vesz. Édesapja, Rudolf gróf, felismerve fia tudós hajlamát, s a maga választotta élethivatáshoz való tántoríthatatlan ragaszkodását, örömmel segíti elő törekvéseit és a magyar bibliográfia kidolgozására buzdítja. A nagyműveltségű diplomata húszéves fiához írt levelében kora szakértőit megszegyenítő szabatossággal definiálta a bibliofília fogalmát, midőn a főúri könyvbarát feladatát a teljességre törekvő speciális irányú gyűjtésben és e speciális kör bibliográfiai feldolgozásában jelölte meg.”¹⁴

DÉZSI Lajos, APPONYI közeli munkatársa, a *Hungarica* szerkesztője megismétli HÓMAN állítását akadémiai emlékbeszédében: „14 éves volt, mikor Londonban a Tottenham Courton Westall antikvárius boltjában Laskói Osvát *Biga Salutis* (Hagenau 1498) c. művét megvásárolta 2 shillingért... Londonban Silvain Van de Weyer belga követ volt vezetője és tanácsadója is. Ez a mentor elvitte magával Apponyit a könyvárverésekre, felhívta figyelmét a ritka értékes nyomtatványokra, sőt ilyenekkel meg is ajándékozta.”¹⁵

Lényegében mind a ketten ugyanazt állítják: 1. APPONYI Sándort apja beszélte rá

¹³ U. o. 1847. 11., 14.

¹⁴ HÓMAN Bálint: *Gróf Apponyi Sándor*. Magy. Könyvszle. 1924. 1—4. 1.

¹⁵ DÉZSI Lajos: *Gróf Apponyi Sándor tiszt. tag emlékezete*. Budapest, 1927. 4—5. 1.

20 éves korában bibliofil gyűjtemény létrehozására, 2. a londoni belga követ volt tanácsadója a vásárlásoknál, 3. az első könyv, amit vásárolt, LASKAI Osvát könyve volt.

Az OSZK Kézirattárába került családi levelezés sajnálatos módon nem tartalmaz olyan leveleket, amelyek a Hungarica-gyűjtemény megalapítására és fejlesztésére elvi állásfoglalást revelálnának. A HÓMAN által idézett ilyen jellegű apai levél ott ma nem található. Más forrásokhoz kell fordulnunk. Ilyenek: 1. APPONYI saját vallomásai; 2. az 1850–60-as években, a könyvtár keletkezése idején Londonban élt magyarok emlékezései, levelei, cikkei; 3. az akkori magyarbarát angolok dokumentumai. Mind a három kézenfekvő feltételezés eredménnyel járt.

APPONYI maga itt-ott betoldott bibliográfiai jegyzeteihez képest szokatlan lírai hangot üt meg az egyik munkánál. Első könyveként nem LASKAI Osvátot jelöli meg, hanem egy ZRINYI halála évében megjelent angol nyelvű ZRINYI-életrajzot. Ennek teljes címe: *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, the most Prudent and Resolved Champion of Christendom.* (App. 2082.)³

Ez a szerzeménye ma már unikum. Megvolt PIVÁNY Jenő 1944. január 18-án porrá égett angol Hungarica-gyűjteményében Budapesten. Egyetlen részletes felhasználása eddig D. Mervyn JONES közelmúltban megjelent angol nyelvű ZRINYI-méltatásában található.⁴ APPONYI ezt a könyvet saját állítása szerint 1857–58-ban, tehát 13–14 éves korában vette Monckton MILNES antikváriusánál.

Monckton MILNES a Kossuth-emigráció egyik legjelentősebb angol propagandistája volt. 1849 tavaszán és nyarán egyik fő szervezője az angol parlamentben a magyar szabadságharc megsegítését és a független magyar kormány elismerését követelő akciónak.⁵ 1851-ben a KOSSUTH-emigráció megbízásából Magyarországra akart utazni, de SCHWARZENBERG herceg személyes közbenjárására vízumát letiltották. Monckton MILNES magyar érdeklődése szinte gyermekkoráig nyúlik vissza. Cambridge-i diák korában legjobb barátja volt Arthur HALLAMnek, a magyarbarát történész fiának; KEATS jóbarátja, George BROWN rábízta a költő hagyatékát és életrajzát. Ezt két kötetben éppen 1848-ban adta ki Monckton MILNES, a második kötet élén a Géza fejedelmet hőseként szerepeltető Nagy Ottó-drámájával.⁶ Monckton MILNES az ötvenes években palotájában villásreggelin látta vendégül a brit főváros politikai és szellemi nevezetességeit. PULSZKY Ferenchez intézett meghívói az OSZK kézirattárában található.⁷ Monckton MILNES, aki ugyan a kontinentális köztársasági és szabadságmozgalmak közismert híve volt, tartotta a kapcsolatot a politikai és diplomáciai élet minden árnyalatának képviselőivel. 1853-ban alapította Van der WEYER belga nagykövettel a Philobiblon Society-t, amelynek ő maga lett az elnöke.⁸ Így kerülhetett ismeretségbe az aulikus magyar főúr, az osztrák nagykövet APPONYI Rudolf gróf szép könyvek iránt érdeklődő diák-fia, Sándor, a londoni közélet közkedvelt irodalmár politikusával, Monckton MILNES-szel. Közös antikváriusuk neve és címe: George BUMSTEAD, High Holborn. Itt vásárolta APPONYI Sándor saját vallomása szerint első magyar tárgyú régi könyvét.

³ APPONYI: *Hungarica*. . . IV. 106.

⁴ JONES, D. Mervyn: *Five Hungarian Writers*. Oxford, 1966. 59–60. l.

⁵ GÁL István: *Meredith és Magyarország*. Filológ. Közl. 1962. 159. l.

⁶ UAZ.: *Keats magyar vonatkozású drámája*. Uo. 1965. 74–75., 89–90. l.

⁷ *Anglo-Hungarian Documents, 1848–1850*. No. 1340, 1421, 1422. South Eastern Affairs (ed. by E. Horváth) 1938–1940. 50., 76. l.

⁸ REID, T. Wemyss: *The life, letters, and friendships of Richard Monckton Milnes, first Lord Houghton*. London, 1891. I–II. k. — GÁL István: *Arnold és Swinburne magyar tárgyú szonettjei*. Filológ. Közl. 1967. 86–87. l. Dictionary of National Biography. London, 1909. XIII. 465–468. l.

A magyar emigráció nagy barátja, Monckton MILNES után egy Kossuth-emigráns emlékirataihoz, RÓNAY Jácint művéhez kell fordulnunk, hogy a következő bizonyítékra leljünk. RÓNAY Jácint 1850-től 1866-ig élt Londonban, a természettudományok iránti érdeklődése révén a Brit Akadémia tagja lett, hazatérése után a Magyar Tudományos Akadémia másodtitkárának választotta, ARANY János mellé, EÖTVÖS József pedig minisztériumába hívta meg tanácsosnak. RÓNAY az ERZSÉBET királynő magyar tanáráként és RUDOLF trónörökös történetoktatójaként nyert honoráriumát 8 kötetes emlékiratának mindössze 10 példányban való fényűző kinyomatására fordította.⁹ Ennek a 10 példánynak a fele Bécsbe került. A naplószerűen fogalmazott emlékiratoknak van egy érdekes fejezete. Ebben a tudós bencés, a népjellemek első magyar elemzője, SZÉCHENYI Blickének sajtó alá rendezője, a londoni antikváriumokban magyar anyag után való kutakodásának egyik jelentős eseményét írja le. Ezt annak idején újságeikként egy győri újságnak küldte, mint alkalmi levelezője; naplójában azonban egy ránk fontos záradékkal szerepel itt csaknem ugyanaz a szöveg:¹⁰

„London, nov. 23. 1864. Régi és kedves foglalkozásom könyvek után járni, azért valahányszor körülményeim engedik, felkeresem a londoni antiquáriusokat, s *kutatom főleg azt mi hazánkra vonatkozik*. Ide zárom . . . legújabb találmányom jegyzékét:

I. Count Taaffe's Letters. Siege of Vienna, Campaigne against the Turks in Hungary. 1684.

II. Relation of the Imperial expedition in Hungarian and the siege and defence of the city of Buda. 1685.

III. Conquest of Buda. 1686.

IV. Confederate Princes against the Turks and Hungarian Rebels. Siege and taking of Newheusel. Flight and seizure of the grand Rebel Count Teekely. 1685.

V. Siege and taking of Newheusel. 1685.

VI. A Journal of the siege and taking of Buda. 1687.

VII. Siege and taking of Belgrad. 1688.

VIII. Observations upon the warre of Hungary. 1689.

IX. Recopitulation Historica de los Reyes, Guerras, Tumultos y Rebelliones de Hungaria Colonia. 1687.

X. Histoire de la Guerre de Hongrie pendant les Campagnes de 1716, 1717, 1718. A Vienne. 1788.

XI. Respublica et Status Regni Hungariae. 1634.

XII. Hungaria, 1685. De Sirmio 1698, Du superioribus Hungariae conversionibus. Bártfa 1698.

XIII. De superioribus Hungariae conversionibus. Pasevvalcko-Pomeranus. 1698.

XIV. Jacobi Tollii Epistolae itinerariae Amstelaedami 1700.

XV. Jani Pannonii Poematum sui seculi facile Principis, in Quinque Ecclesiarum olim Antistitis Poemata. Traiecti. 1784.

XVI. Hungaria semper libera, suique juris nunquam vel principi vel genti externa obnoxia. Vindobona 1764.

Alkalmilag tán fogok még e téren szolgálni, s egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy *szép könyvtárt lehetne összeállítani azon munkákból, melyek idegen nyelven hazánkra vonatkozólag íratlak.*”

Naplójában ehhez még egy fontos megjegyzést fűz hozzá: „*Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek, s csak az Antiquarius nevét jegyzem fel: Quarits. Piccadilly.*”

Az utóbbi tehát APPONYI második ismert antikváriusa.

Ebből a jegyzékből az I., a II., a VI., a VII. és a VIII. számú tételeket sikerült azonosítanom az OSZK App. 1124, App. 1203, App. 1311, App. 1359 és App. 1396 sz.

⁹ PÓR Antal *több életrajza róla.*

¹⁰ RÓNAY Jácint: *Napló-töredék.* Pozsony, 1885. III. 349–350. I. és Győri Közl. 1864. dec. 1. 2. 1.

köteteivel. Minthogy RÓNAY felsorolása bibliográfiai szempontból nem tökéletes, esetleg még más tételek azonosságát is meg lehet állapítani.

Már most mi történetelt 1858 és 1864 között? A két időpont közötti hézag megoldásában segítségemre jött az MTA Kézirattárából 1967 nyarán kezembe került ARANY-kézirat.¹¹ Thomas WATTS, a British Museum könyvtárosa, anyagának első elrendezője és magyar gyűjteményének megalapítója, 1856-ban tartotta a londoni filológiai társaságban a magyar nyelv tökéletes ismeretéről tanuskodó tanulmányának felolvasását. Ez magyar irodalomtörténetének első fejezete. WATTS a kelet-európai irodalmak iránt különösen érdeklődött, a magyaron kívül oroszul és csehül is tudott, és a kor nagy lexikonjában éppen ezekben az években közölte a magyar történet és irodalom nagyjairól szóló arcképsorozatot. Úgyszólván minden hozzáférhető művében, még welsch irodalomtörténetében is célzásokat tesz tájékozottságára a magyar irodalom és történelem felől. Egyik munkájában az első angol újságok Magyarországgal foglalkozó adatait tisztázza, egy másikban pedig az angol MEZZOFANTI-vitában PULSZKY Ferenc és WESSELÉNYI Polyxéna tanúvallomását fogadja el döntőnek. RÓNAY Jácintot a British Museum több magyar vonatkozású kincsére figyelmeztette, aki az ő tájékoztatása alapján ismertette azokat a hazai közönséggel. Nevéhez fűződik a British Museum Corviná-jának és magyar őnyomatványoknak a felfedezése. A WATTS tervei alapján megszerkesztett és berendezett nagy olvasóterem 1856-ban nyílt meg,¹² akkoriban, amikor a kisdíák Apponyi régi magyar könyvek iránt kezdett érdeklődni. WATTS egy akkor megjelent munkája meg is van, éspedig sk. ajánlásával, az OSZK állományában mint az Apponyi-könyvtár újabb részlegének darabja. Kell-e hozzá sok képzőelérő, hogy a magyar történelem, nyelv és irodalom, a magyar kódexek, őnyomatványok és régi magyar könyvek, valamint az angol nyelvű Hungarica iránt ilyen sokoldalú érdeklődéssel és eredményes gyakorlattal rendelkező nagy angol könyvtárost mint a fiatal APPONYI Sándor útmutatóját és tanácsadóját állítsuk be?

HÓMAN feltételezése a főúri apával szemben, hogy ti. ő irányította volna fia figyelmét valódi gyűjtőkörére, nehezen állhatja meg helyét. Lehet, hogy APPONYI Rudolf általában a szép könyvek értékére hívta fel apjától kapott zsebpénzét inkább spontán módon régi könyvekre költő fiát, de APPONYI Sándor saját vallomása szerint Monckton MILNES antikvárius volt az első, aki neki régi magyar tárgyú könyvet eladott. Dézsi állítása a londoni belga követ inspiráló szerepéről sincs igazolva általános bibliofil érdeklődésével; tőle a magyar fiatalember inkább csak a régi könyvek lehetőleg korhű, reprezentatív kötésbe való bekötésének ötletét kaphatta, minthogy a belga diplomata a szép könyvkötések kedveléséről volt nevezetes.

Monckton MILNES, WATTS és RÓNAY Jácint írott bizonyágtétele és egész tevékenysége további adatok előkerüléséig elég bizonyíték arra, hogy APPONYI Sándor az ő ösztönzésükre és az ő segítségükkel kezdte meg a magyar vonatkozású régi külföldi könyvek gyűjtését.

Paradox helyzet, hogy az aulikus osztrák nagykövet könyvbarát fia a Kossuth-emigráció angol barátainak és egyik kiváló magyar tagjának közreműködésével lett a magyar könyvtárügy leginkább patrióta gyűjteményének megalapítójává.

GÁL ISTVÁN

¹¹ GÁL István: *Arany János nekrológja Thomas Wattsról*. Irodalomtört. Közl. 1967. 633—637. l.

¹² Dictionary of National Biography. London, 1909. XX. 984—985. l.

Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában. MADÁCH Imre 1860. márc. 26-án fejezte be *Az ember tragédiáját*. Mint ismeretes, a mű kéziratát először ARANY János nézte és javította át. Jó időbe telt, míg ARANY az író felkérésére, majd sürgetésére belemélyedt annak tanulmányozásába és javításába. Csak 1861 aug. 25-én írta TOMPÁNAK, hogy felfedezett egy igazi talentumot. „Kár, hogy verselni nem jól tud, nyelve sem ment hibáktól”. De ARANY már felismerte a mű értékét, s ezután szívesen foglalkozott vele, gyorsan végezte a javításokat. Ugyanez év szept. 12-én már melegen köszönti MADÁCHOT azért a gyönyörért, melyet neki műve okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van. Október végén bemutatta a Kisfaludy Társaságban, 1862. jan. 16-ára pedig készen volt az első kiadás, amely 1861-es évszámmal jelent meg. Ami változtatás, simítás tehát az eredeti kézírathoz mérten ebben van, az túlnyomó részben ARANY János munkája.

A nagy mű azonban nem nyert végleges alakot ARANYNAK ezekkel a javításaival sem. Az első kiadáson jelentős változtatások történtek. Hibák is csúsztak be, amelyeket a következő kiadásban el kellett tüntetni. ARANY maga is tett észrevételeket újból, s ajánlott módosításokat, MADÁCH is több változtatást kívánt. De az első kiadást átnézte Szász Károly is, s részletes megjegyzésekben mondta el észrevételeit. Így az 1863-ban megjelent „második, tetemesen javított kiadás” főleg ezeknek a megjegyzéseknek a felhasználásával készült.

Évtizedekkel ezelőtt került a kezembe *Az ember tragédiája* első kiadásának az a példánya, amelyre MADÁCH Imre sajátkezűleg jegyezte be a javításokat, illetve változtatásokat.¹ MORVAY Győző tanulmánya,² VOINOVICH Géza munkája³ és MADÁCH bejegyzései ismeretében most már teljesen világosan látjuk az eredeti kézíratos szöveg elkészülte óta eszközölt változtatásokat.⁴ MADÁCH Imrének ebben a kötetben levő bejegyzéseit az alábbiakban egybevettem a mű eredeti, kézírati példányától a szöveg végleges megállapításáig történt változtatásokkal.

MADÁCH fekete ceruzával történt bejegyzései ebben a kötetben a következők:

A kötet címlapján a neve alá odajegyezte: „a Kisf. társ. tagja.” — (1862. jan. 30-án választották a Kisfaludy Társaság tagjává. A kötetben levő javítások Szász Károly megjegyzéseinek mérlegelése után történtek.)

*Első szín*⁵

1. sor: „... istenemnek,” szót így javította: „... istenünknek,” — Az „istenemnek” alakot ARANY már a kéziratban is kifogásolta, de az első kiadásban mégis úgy maradt. — Szász Károly szerint is jobb volna: istenünknek, mert az angyalok kara énekl. Most már elfogadta MADÁCH is.
10. sor: „... béfejezve áll,” helyébe: „... béfejezve már,” Szász Károly megjegyzése erre ez volt: „áll helyett jobb volna: — már; a rímért.” — Véglegesen így.
49. sor: „Jösz te...” szavakat MADÁCH egybekapcsolta Szász Károly ajánlatára. De véglegesen az eredeti szöveg maradt.
149. sor: „... nekem elég,” helyett „... elég nekem.” — Szász Károly ajánlatára. — Véglegesen így.

¹ Apósom, néhai dr. BAGOSSY Károly (1882—1940) pü. tanácsos útján kerültem kapcsolatba KLEIN Dezső műgyűjtővel, aki gazdag anyagából a harmincas évek vége felé készségesen bocsátotta rendelkezésemre *Az ember tragédiája* első kiadásának MADÁCH javításaival ellátott példányát.

² *Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz.* Nagybánya, 1897.

³ *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp. 1914, 1922.²

⁴ HALÁSZ GÁBOR MADÁCH Imre *Összes művei*-hez fűzött jegyzetei között nem jelzi ennek, a MADÁCH javításaival ellátott első kiadásnak ismeretét. (2. köt. Bp. [1942.] Révai.)

⁵ A sorok jelzése WALDAFFEL József *Az ember tragédiája* 1955. évi kiadásának a számozása szerint.

Második szín

213. sor: „Mely a lankadt szűt védve befogadja.” — Szász Károly ezt a változtatást ajánlotta: „Mely védve árnyalja a lankadt szívet.” Az eredeti neki „különösnek tetszik”, inkább az egy anapestust tenné tehát bele. MADÁCH először bele is javította ezt. Azután kihúzta, s beírta így, ahogyan meg is maradt: „Melly lankadástól óvja szívöket.” Csak a „Melly” szót írták át utóbb „Mely”-re.
244. sor: „S mint...” helyébe MADÁCH ezt javította: „Mint...” Így is maradt.
245. sor: „Egy percre csillog, aztán visszahull.” Szász Károly azt kifogásolta benne, hogy az előző sor végén levő többes számú alany után egyes számban van az állítmány. MADÁCH így adta meg a végleges szöveget: „Egy perczre felcsillogva visszahullnak.”
269. sor: „A vén tagadás kísért.” — A kéziratnak erre a fél sorára ARANY azt a megjegyzést tette: „A metrum jajgat. Tagadás lehetne, mert az első syllabus hangsúlyos, de a *vén tagadás* bajosabb. De talán nehéz igazítani, hogy meg ne rontsuk a praecisiót.” — Az első kiadásban tehát ez maradt. — Szász Károly a *vén* helyett a *régi*-t ajánlotta, „vagy, ha mérték nem üt, az *ős*”-t. — Madách így is javította és ez maradt meg.

Harmadik szín

365. sor: „Hiú báb, most daczot hánysz tiszta égnek.” — A kézira ARANY azt a megjegyzést tette: „Daczolni valamivel. Inkább vesszen a rím.” — De mégis ez maradt az első kiadásban. — Szász Károly szerint „magyartalan is, nem is világos.” — MADÁCH most már ki is javította úgy, ahogyan megmaradt: „Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek”.
366. sor: „... villámok ha...” Ezt a két szót kihúzta MADÁCH, de azután ugyanezt írta be.
372. sor: „Hisz az a lét, ha érdemes leszen.” Az utolsó három szót MADÁCH kihúzta, s helyébe ezt írta: „*ki tudja, érdemes*.” De később a javítást törölte. Maradt tehát véglegesen az első szöveg.
373. sor: „Fáradtságára, csak munkám gyümölcse.” E helyett az előző sor folytatásaként beszúrta: „Lesz tán terhére, mely majd véle jár. S ha az csupán munkám gyümölcse lesz.” — Szász Károly az „érdemes leszen fáradtságára” kifejezésre azt írta: „magyartalan s díztelen.” — MADÁCH a két sor helyett a véglegesen megmaradt egy sorral alakította: „Terhére, csak fáradtságom gyümölcse.”
379. sor: „Lehulla is, habár szabad levék” Először így javította: „Lehullt is, ...”, aztán így: „Le is hullt rólam, bár szabad levék.” És ez maradt.
381. sor: „Mit dőre tervvel ember alkotand.” ARANY ide vonatkozólag már a kézira azt a megjegyzést tette: „nem tudom, magáról szól-e Ádám, vagy másról. Ha az első, akkor visszás, hogy önbizalma daczára tervét dőrének mondja, ha a leendő nemzedékről — anachronismus tudnia, hogy dőre tervek is lesznek. Olyannak kell képzelnie ivadékát, mint maga.” — A sor az első kiadásban mégis így maradt. — Szász Károly a 378–384. sorról azt mondja: „Teljességgel nem értem. Nyelvtanilag is nehéz, de azon mégis áttörök valahogy, logikailag homályosabb.” MADÁCH azután az egész sort kihúzta, s helyébe illesztette: „Tapogatózva amit tervezék.” Így maradt.
383. sor: „S felküzdtem volna lelkem erejével.” — MADÁCH így változtatta meg véglegesen: „Még bírta volna azt saját erőm.”
384. sor: „De nem menekvém a súlyos bilinestől!” Ezt a megmaradt szöveggé javította: „S te nem mentél meg...”
522. sor: „... szintén...” helyébe „... szinte...”-t írt.

Negyedik szín

A magyarázat első sorában „Háraó” nyomdahibát „Pháraó”-ra javította.

586. sor: „Nines földindulás, nincs víz, mely ledöntse:” — A „víz” helyébe „vész”-t írt.
608. sor: „Kie nő...” nyomdahibát kijavította: „Ki e nő...”
614. sor: „... lepkekint...” szót így javította „... lepkeként...”
629. sor: „Ha most halnál meg, a mint meglelél.” Az utolsó három szóra Szász Károly

azt jegyezte meg: „nem világos; így tán jobb volna: a mint rám találtál.” MADÁCH e szerint javította. Utóbb azonban a „rám találtál” helyébe „fél lelél”-t írt. Így maradt.

652. sor: „... — és ne irigyeld” kifejezés javítva: „... — óh ne irigyeld”. A későbbi kiadásokban „óh” helyett „oh” szerepel. Az „irigyeld” helyett pedig némelyikbe „irigyeld” — helytelenül.
- 656—7. sor: „Törekvésünkre gúny e nyugalom, Vagy hívságára száználmas mosoly.” — Szász Károly erre megjegyezte: „Törekvésünkre... mosoly — érthetetlen így; tán azt teszi: törekvésünk izgatottságára gúny e nyugalom, vagy annak (törekv.) hiú voltára száználmas mosoly az...?” — MADÁCH először erre próbálta javítani: „Törekvésünknél nyugalma gúny.” Végül ezt gondolta helyébe: „E nyugalom, vagy büszke terveink Hívságunkra száználmas mosoly.” — Majd — az előzőket törölve — újabb javítással bejegyezte: „Törekvésünkre... Vagy hívságukra...” Utóbb ezt „hívságunkra” módosították.

Ötödik szín

824. sor: „... közzénk...” szóból az egyik z-t kihúzta. A végleges szövegben azonban megmaradt.
- 849—50. sor: „Nem hall az ember semmi izgató hírt, Mint hogyha sergünk ellent sem találna.” — Szász Károly azt jegyezte meg: „*mint hogy ha* igen dísztelen, *mintha* helyett.” Madách megváltoztatta a végleges szöveg szerint: az első sor végéről a „hírt” átvitte a 2. sor elejére, s *mint hogy ha* helyébe *mintha*-t tett: *Hírt, mintha sergünk...*
858. sor: után következő magyarázat 3. sorában „szakaszonként” szót „szakaszonkint”-ra igazította.
868. sor: „... fel állatot,” A nyomdahibából kimaradt névelőt beszúrta: „... fel az állatot,”
956. sor: „Hogy elriaszsa e káprázatot” végére a hiányzó vesszőt odajegyezte.
1025. sor: Középen az „s” kötőszót kihúzta, s helyére gondolatjel tett.

Hatodik szín

1106. sor: „Vágyol gyönyört...” A kéziratban így volt. Ott ARANY megjegyezte: „— gyönyörre vágyosz (még jobb, ha nem izes).” MADÁCH azonban az I. kiadásban meghagyta az eredeti szöveget, mire Szász Károly így reagált: „jobb volna *gyönyörre vágyni*.” — MADÁCH ARANY ajánlata szerint javította, és ez maradt meg.
1141. sor: „... jöj...” helyébe „jőj”-t javított.
1159. sor: „Fejemről is lehullt már a füzér.” A kéziratban is így volt, de az állítmány jelen időben. Szász Károly azt kérde: „*Fejemről — a füzér miért?*” — a nehezen érthetőségre célozva. Az író újra szövegezte a sort: „Füzérem is lesiklott ládd fejemről.” — És így is maradt.
162. sor: „Szemedbe tartom, hogyha ott leled.” ARANY azt jegyezte meg erre: „Sejtem az értelmét, de fátyolozott gondolatnak is homályos.” — MADÁCH először így javított rajta: „Szemed betartom...” Aztán: „Szemed befogtam im, ha...” Később ennyi változtatás történt rajta: „Szemed befogom...”
1164. sor: „S dicséretet...” helyébe ezt írta: „S csak egy jó szót...” Ez maradt a végleges szöveg.
1205. és 1213. sor elé bejegyezte a nyomdahibából kimaradt *Chuvia* szót.
1214. sor: „... hősök...” szót „... hősök...”-re javította.
1367. sor: „... kények;” szót „... kéjek;”-re javította. Szász Károly is felhívta rá a figyelmét.

Hetedik szín

- A bevezető 2. sorban „patotája” javítva „palotája”-ra.
1459. sor: „... fajtád...” helyébe „... fajod...” kifejezést tette.
1493. sor: „... pusztalábas...” Szász Károly megkérdőjelezte: „Pusztalábas? meztilábas?” MADÁCH „meztilábas”-ra javította. A végleges szövegben

- „meztelábas” lett. ARANY az eredeti szövegre a következő megjegyzést tette: „*Meztelábas*. . . nem megy, lehetne *pőre lábas*.”
1496. sor: „Keresztyén-. . .” szót MADÁCH „Keresztyény-. . .”-re másította. Az első maradt meg.
1561. sor: „. . . Anastásiust?” — „. . . Atanásiust”-ra helyesbítette.
1592. sor: az I. kiadásban ezt a még hiányzó sort írta be: „Mely istenít, vagy gúnyával megöl.”
1601. sor: „Mely szézel szór. A vész, mely összehoz,” — A kéziratban ez volt: „Mely megszakaszt, száz érdeket növel —” MADÁCH most így változtatta meg: „Mely szerte szór, száz érdeket nevel.” — A végleges szövegben az utolsó szót később „növel”-re változtatták.
1602. sor: az I. kiadásban még nincs benne: „A vész, mely öszvehoz, mártirt teremt.” — Később annyi változtatás történt rajta, hogy az „öszvehoz”-ból „összehoz” lett.
1603. sor: „. . . ád. . .” szót „. . . ad. . .”-ra javította.

Nyolcadik szín

1881. sor: „. . . a tűz. . .” helyébe „. . . e tűz. . .”-t írt.
1882. sor: „. . . szép időt melenget.” — Szász Károly erre azt jegyezte meg: „nem értem: mire vonatkozik a *szép időt melenget*.” MADÁCH két szót kicserélt benne, s így adta meg a végleges szöveget: „. . . jó régen melenget.”
1895. sor: „Meglesz, miként parancsolod, uram. —” Szász Károly megjegyzése: „Jobban rendezve volna így: Meglesz, uram, mikép parancsolod.” MADÁCH javításával így alakult a végleges szöveg: „Meglesz, uram, amint parancsolod.” — (*Amint* helyett MADÁCH először *miként*-et írt.)
1938. sor: „Bár hódol is a nőnek istenül,” Erre Szász Károly: „*istenül hódol* szokatlan, helytelen, s nem is világos kifejezés azon értelemben, hogy a nőnek, mint istennek hódol. . .” — MADÁCH kihúzta az egész sort, és a helyébe ezt tette: „Bár istenség gyanánt imádja a nőt,” Így maradt.
2063. sor előtt „A harmadik udvaronc” címszóban kihúzta a névelőt, de aztán a kihúzást törölte. Végül névelő nélkül maradt.

Kilencedik szín

2233. sor: „Mennyország. . .” szót „Mennország. . .”-ra javította.
- 2264—65. sor: „Tán azt sem tudta Caesar kedvese,
Hogy kedvesét isméri a világ. —” Szász Károly megjegyzése a két sorra: „Nem értem.” — MADÁCH kihúzta mind a két sort, s helyébe írta:
„S Caesarnak, hogyha volt szerelmese,
Ez őt talán csupán úgy ismeré
Mint jó fiút s nem volt sejtelve sem,
Hogy kedvesétől megrendül a föld.” — Az I. kiadás két sorából az író tehát négy sort készített. A negyedikben azonban még változtatott, módosította: „Hogy kedvesétől retteg a világ.” Majd ezt is kihúzta, s helyébe tette: „Hogy tőle retteg s megrendül a föld.” Végző formája: „Hogy retteg tőle s megrendül a föld.” A *Caesar* szóból a későbbi kiadásokban *Caesar* lett.
2205. sor: „. . . megbékélt. . .” helyébe „. . . kibékélt. . .” kifejezést tett. Szász Károly ajánlotta: *megbékélt* helyett jobb volna *kibékült*. — A végleges szöveg MADÁCH javítása szerint.
2356. sor: „. . . hitványt. . .” szóban a végző t-t, mint sajtóhibát, törölte.

Tizedik szín

2356. sor: „Ha megfigyelnek, még botrányt okozsz.” Szász Károly azt írta róla: „*megfigyelnek* helyett *észrevesznek* kell.” MADÁCH kijavította és így maradt.
- 2400—01. sor: „. . . Gúnytárgyúl leendnénk
Így venni a dolgot. . .” — Szász Károly szerint „magyartalan, de nem is világos kifejezés.” MADÁCH egy új sor közepre toldásával változtatta meg, s így lett a végleges szöveg:
„. . . Gúnytárgyúl leszünk

Ily ünnepélyes színben nézve e

Hétköznapos ügyet. — . . .”

2472. sor: „. . . csin. . .” szót „. . . csiny. . .”-re javította. A végleges szövegben is az utóbbi maradt.
- 2477—79. sor: „Ily dőreséggel küzdünk szüntelen,
A meglevő hatalmak védelte
S kegyeletöknek szentséges nevében.” — Ez volt a kéziratban is. Szász Károly szerint „oly erőltetett, hogy nem bírom világosan, a megértésig elemezni.” MADÁCH próbálta javítani:
„Ily semmisséggel küzdünk szüntelen
A meglevő hatalmak védeltet
Vívó kegyelet szentséges nevében.” Majd újra szövegezte a véglegesen megmaradt, következő három sor szerint:
„Ily dőreség áll látod szüntelen
Utunkba, szentséges kegyeletül
Védő a már megalakult hatalmat. —”

Tizenegyedik szín

- 2572—73. sor: „Beléolvadt akármí jalkiáltás
Akármínő rekedt hang, míg fölér.” Az előtte lévővel együtt erre a három sorra Szász Károly megjegyezte: „. . . másképp rendezni multhatatlan, hogy érthető legyen. Tán így:
„Magosban szépen zeng, mint templom ének,
Bármily rekedt hang, jajszó olvad is
Belé a míg fölér. . .” — MADÁCH az előző sor érintetlenül hagyásával az idézett két sort először megváltoztatta:
„Bármily rekedt hang, jajszó és sóhaj
Elolvad benne, ameddig felér.” Majd az utolsó sort szövegezte meg:
„Dallamba olvad össze, míg fölér.” — Ez maradt a végleges szöveg.
2608. sor: „Mit feljegyez, csak a múltnak dala.” — Szász Károly azt a megjegyzést tette rá: „Csak úgy értem, ha így cseréljük: *a múltnak csak dala*. — Tudni illik a mi a múltban nem szép, nem dalszerű, az nem hallszik fel, az elvész.” — MADÁCH kijavította, s ez megmaradt Szász Károly ajánlata szerint.
2687. sor: „Melyért az is már, a ki fölidézi.” — Szász Károly megjegyezte: „nem fölidézi, hanem fölhozza.” MADÁCH az utolsó szót ki is cserélte: *fölhozá*. — Így maradt.
- 2715—16. sor: „En semmi rosszat nem teszek veled,
Leültetem csak lássa, ki az úr.” — A megelőző sorral együtt erre a három sorra mondta Szász Károly: „Mit akar a második munkás? — nem értem.” MADÁCH újra szövegezte:
„Nem vétek néki, mellém ültetem,
Lássuk ki az úr, és ki tud mulatni.” — Ez maradt a végleges szöveg.
2741. sor: „Hatalom, s így dicsőség mind övé.” — Először úgy javította, hogy a sor elejére névelőt tett, a sor többi része változatlan maradt. Aztán az *így* szót kihúzta, s lett belőle: „A hatalom s dicsőség mind övé.”
2743. sor: „Ha, mint nadály, jólétünk szopja ki?” — Először annyit javított rajta, hogy a sor végén lévő igekötőt kihúzta, s helyébe ezt írta: *már*. Majd megpróbálta a sort újra írni: „Ha már úgy is nadályul él belőlünk, szopja, szívja vérünk.” Azután ezt írta helyébe: „Ha már úgy is nadályként szívja vérünk.” A végleges szöveg: „Ha már úgy is nadályként szívja vérünk.”
2858. sor: „Emelkedettség nincs már a világon.” A sor végét javította: „. . . *nincsen már sehol*.”
- 2877—78. sor: „Míg egykor a hazáért lelkesedve
Nagyobb s nemesb szinkör nyiland előttünk.” — Szász Károly a két sorra megjegyezte: „Szeretném, ha kimaradna e két sor, mi az előzményekhez épen nem illik.” MADÁCH azonban nem törölte, hanem először így próbálta megváltoztatni:
„Míg egykoron majdan magasb, nemesb
Küzdtert nyitand erélyünk meg magának.” — Aztán ezt a változtatást kihúzta. Az első sort meghagyta szó szerinti az első fogalmazásban. A második sor helyébe tette: „Nemesb küzdtert nyitand meg majd erélyünk.” —

Végül ebből szövegezte a megmaradt sort: „Nemesebb küzdtért foglal majd erélyünk.”

Tizenkettedik szín

3183. sor után a magyarázó szövegben „mindkettőjüket” szóban levő sajtóhibát kijavította: „mindkettőjüket.”
3210. sor: „A művet ő teremti istenül.” — Szász Károly erre megjegyezte: „istenül: a művet teremti istenül? — vagy ő istenül teremti a művet? Homályos.” — MADÁCH az „istenül” szó helyébe a következőt tette: „mint egy isten.” Így maradt.
3279. sor: „Bűvös darabját birjon megszerezni.” — Szász Károly jegyezte: „nem birjon, hanem birja.” MADÁCH kijavította.
3328. sorra „Im e kard,” után a következő sor: „Az nem volt gyilkos, a ki ezzel ölt.” — Szász Károly azt írta erről a másfél sorról: „E kard... Előttem nem világos, mire céloz. Párhajra? vagy törvény pallosára? hogy a ki ezzel ő, nem nézik gyilkosnak? Világosabbat kérek!” — MADÁCH a következő sort toldotta be: „Kizárólag csak embargyilkoló szer,” A következő sort módosította: „És nem volt bűnös, a ki ezzel ölt.” Így is maradt.
3393. sor közepén *mi* szót *mint*-re javította.
3399. sor: „Menten minden hatástól, szenvedéstől.” — Az ezt megelőző hét sorral együtt lévő szövegre Szász Károly azt jegyezte meg: „Szép, de kissé nehézkes; az egész gondolatot értem, minden részletét nem. Az a szörny érzés is lesz, lény is; a menten minden hatástól, szenvedéstől azért nem világos, mert úgy van construálva a mondat, mintha az egyén jellege kívánná, hogy *ment* legyen, holott ellenkezőleg.” MADÁCH erre a jelzett sort változtatta meg: „Elzárva külhatástól, szenvedéstől,” Így is maradt.
3480. sor: „Rosz alkotása sem e hajlamot,” — MADÁCH figyelmen kívül hagyva Szász Károlynak az előző és a következő sorra vonatkozó megjegyzését, csak ezt a sort szövegezte újra, úgy, ahogyan megmaradt: „Alakzata sem e rosz hajlamot,”
3510. sor: „Oh mennyi ismerő mindenfelé,” — Szász Károly megjegyezte: „ismerő helyett legyen ismerős.” — MADÁCH kijavította.

Tizenharmadik szín

A bevezető magyarázat 4. sorában a *lassanként* szót *lassankint*-ra javította.

- 3614—15. sor: „A nagyság és erő, míg nem marad
Egyéb számunkra, mint a mathesis.” — Szász Károly azt jegyezte meg: „ha *nagyság, erő* elvész, hogy marad meg a *mathesis*.” — MADÁCH erre kihúzta ezt a két sort s a következőket írta helyébe:
„Az ami nagyszerű, ami erős,
Míg nem marad egyéb számunkra, mint
A mathesis rideg alakjai. — —” Aztán keresztülhúzta mind a három sort. A 3614. sort meghagyta változatlanul, a következőt pedig így alakította át: „Számunkra más, mint a rideg mathesis.”

Tizennegyedik szín

3736. sor: „Csak egy-egy foka tesz zajt, vízbe bukva,” Szász Károly azt írta rá: „zajt *tenni*, nem magyarul van.” — MADÁCH a *tesz* szó helyébe írta: *ver*.
3762. és a következő öt sor helyén az I. kiadásban ez a négy sor található:
„Ha nagy lelkedre, a mint hívod azt,
Hiú vagy, mely lüktette kebledet
Míg szíveredben ifjú vér keringe,
Halottas ágyadnál ne kérd hogy állj.—” Ezekre a sorokra se ARANY János, se Szász Károly jegyzeteiben nincs megjegyzés. MADÁCH az első kiadásban mégis keresztülhúzta, s helyére először a következő hat sort jegyezte:
„Ah az, aki hiú nagy szellemére,
Amint nevezni szeretitek az
Erőt, mely lüktet ifjú véretekkel,
És kebletek eszményekért dagasztja:
Ne vágyják állni egykor mint tanú
Saját halotti ágyánál. — Ez óra” — Ezt a hat sort még átdolgozta,

és így nyerte az eredeti négy sor helyett a szöveg végleges alakját:

„Ah, ah, hiú ha vagy, nagy szellemedre,
Amint nevezni már úgy kedveled
Azon erőt, mely a vért lükteti
És ifjú keblet eszményért dagaszt:
Ne kívánj állni végre mint tanú

Saját halotti ágyadnál. Ez óra” A szakasz 2. sorát először így kezdte:
„Amint nevezni kedveled. . .”, de végül mégis a fentiek szerint változtatta meg.”

3769. sor: „Csodálatos átvizsgálása ez” — A sorvégi *ez* helyébe *ám* szót írt.
3772. sor: „Aztán ki tudja, mellyik a való” A sor végét megváltoztatta: „. . . mellyik volt való.” A későbbi kiadásokban *mellyik* helyett *melyik* van.
3773. sor: „A végső hörgés kisszerű jaja.” — A *hörgés* helyébe *küzdés*-t írt.
3774. sor: „Nagy gúnycacaj *kitűzött czéljaidra*.” — A sor utolsó két szava helyébe tette: „*éltünk küzdelmire*.” Ezek a javítások a későbbi kiadásokban megmaradtak.
- 3823—3848—49. sor: „. . . Okoskodásod
A jóllakásé, . . .” — Szász Károly azt a megjegyzést tette: „. . . nem világos előttem, hogy miért, mennyiben?” — MADÁCH kijavította: „A jóllakotté, . . .” Ez maradt meg.
- 3874—78. sor: „. . . — s veszélyesebb még
Keblünkre mint a durva babona,
Mert tudósan, számokkal öli meg
A szellemet, mit a bárgyú nem érez,
De mindkettő egyenlően nem ismer.” — Ezekre a sorokra Szász Károly megjegyzése: „mindkettő — ki az a mindkettő? A bárgyú, egy, ki a másik? A szellem? de hisz *azt* nem érzi a bárgyú. Ádám ezen egész mondókáját sehogy sem értem.” — MADÁCH változtatott is rajta:
„. . . A durva vakság,
A babona, melyet megvethetünk,
Csak a bárgyút árnyékolhatja be,
Ki úgysem sejti azt a szellemet,
Melyet tanod hideg számokkal öl meg,
Hogy fel nem ismeri testvére sem.” — Ezeket a sorokat azonban szintén áthúzta. Utóbb odajegyezte az eredeti szöveghez: ez kell. A későbbi kiadásokba azonban már más szöveg van, olyan, amelyet az író az I. kiadásban nem írt. A végleges szöveg tehát későbbi változtatás.
3905. sor végén a *szivesen* szót kijavította így: *szivesen*.
Tizenötödik szín
3922. sor közepén a *melly* szót kijavította: *mely*-re.
3925. sor: „Mutatni a nemlét borzalmaít? —” Szász Károly jegyzete szerint: „Miért. . . borzalmaít? Homályos.” — MADÁCH annyit változtatott rajta, hogy *Mutatni* helyébe tette: *Hogy lássuk*. — És így maradt.
4006. sor: „Fiad bűnben, trón biborán fogamzott.” Ezt a sort is átalakította: „Fiad Édenben is bűnnel fogamzott,” — Ez maradt a végleges szöveg.

Ennyi MADÁCH sajátkezű javítása az I. kiadásban. Az eredeti szöveg átjavításának oroszlanrésze ARANY Jánosé volt, aki részint a kéziratban, részint az első nyomdai szedésben, vagy külön feljegyzésekben jelölte meg az általa óhajtott változtatásokat. ARANY nagyon óvatos volt ezek ajánlásában. Szász Károly határozottabban tette meg észrevételeit a már kinyomtatott szövegre. Talán ez az erősebb hang is okozta, hogy MADÁCH — kevés kivétellel — figyelembe vette ezeket a megjegyzéseket, amelyek alapján a legtöbbszőr megváltoztatta a kifogásolt szöveget. Az írónak az I. kiadásban eszközölt változtatásai így túlnyomó részben Szász Károly útmutatása szerint történtek. Inkább tartalmi, kifejezésbeli, mint a versmérték kedvéért végzett javítások. Kétségtelen, hogy gondolatai sok helyen ezáltal világosabb kifejezést nyertek, bár a versmérték alig javult. ARANY a nyelv szépségére vagy helyességére fektette a nagyobb súlyt, s MADÁCH ezekkel a változtatásaival ARANY kedvére cselekedett. A későbbi kiadásokban az I.-nek így átjavított szövegtől már alig van eltérés.

MADÁCH két tanácsadóján, ARANY Jánoson és SZÁSZ Károlyon túlmenően is sokat javított az I. kiadás nyomtatott szövegén. De a javítások közben is befolyásolták őt. ARANY jegyzetei megjelentek a kritikai kiadás XIII. kötetében (1966, Akadémiai Kiadó, 284—337. l.), a SZÁSZ Károlyét megtaláljuk *Madách Imre levelei* II. kötetében (a 180. sz. levél, 1943, Madách Színház kiadása, 150—156. l.). A szöveg kéziratbeli állapotát is fel-tüntető kiadás kettő van: a TOLNAI Vilmosé (*Az ember tragédiája*. Első kritikai szöveg-kiadás, 1923, A Napkelet könyvtára 1.), elég sok sajtóhibával, javított kiadása ugyanott egy év múlva jelent meg, és a 5. sz. jegyzetben már idézett WALDAPFEL-féle edíció.

KOZOCSA SÁNDOR

Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért vívott harcokban részt vevő internacionalisták zömét a magyar hadifoglyok alkották. Közülük az utókor szemében egyre inkább kimagaslik LIGETI Károly alakja. LIGETI vörös csapatparancsnok volt, de mint a legelső szibériai magyar nyelvű forradalmi lap szerkesztője, mint az omszki fogolytábori pártszervezet elnöke, mint az omszki városi tanács tagja, mint jeles szónok, újságíró és költő is széles körben ismertté tette nevét. Mártírhálála, amelyet a kivégzés előtt a börtönben írt *Végrendeletem* című verse sokak előtt emlékeztetessé tett, olyan nagy figyelmet keltett bajtársai körében, hogy Omszkban felállítandó emlékművére — az omszki *Vörös Ujság*ban közreadott jelentések szerint — még más városokban élő és más nemzetiségű katonák és pártmunkások is adakoztak; 8 hónap alatt csaknem fél-millió rubelt gyűjtöttek össze.

A súlyosan sebesült, megkínzott LIGETI Károlyt ellenforradalmárok végezték ki Omszkban 1919. június 2-án. *Végrendeletem* című verse csak a város visszafoglalása után jelenhetett meg. Az omszki *Vörös Ujság* valószínűleg mindjárt megindulása után, tehát már 1920. január hó végén közreadta a verset. A lap első számai nem maradtak fenn; 1920 januárjában Omszkban nagyon sok áldozatot szedett a tifusz, és a járvány terjedésének megállítására végett bizonyára nemcsak a halottak és betegek, hanem a velük érintkező személyek holmiját is el kellett égetni, az újságokat is.¹ A vers mégis fennmaradt, mert közreadták Irkuckban is, a *Forradalom* című lap 1920. február 28-i számában; ezt a lapszámot a Szovjetunióban megőrizték; mikrofilm másolata megtalálható a budapesti Párttörténeti Intézet Archivumában (F 966/18/[234] 334. sz.).

A *Végrendeletem* természetesen már megjelenésekor nagy figyelmet keltett. Az omszki *Vörös Ujság* 1920. május 30-i számában a költő halála évfordulója alkalmából megjelent cikk úgy említi, mint „lánggal, hévvel teli verset, egyik legszebb virágát a magyar forradalmi költészetnek”. Cikkét az író a mártírhálált halt költőhöz intézett fogadalomtétellel zárja: „A Végrendeletet, melyet ránk hagytál, megőrizzük és megvalósítjuk. Mi meglátjuk a vörös Budapestet!”

A szibériai magyar forradalmi sajtóban megjelent verset — kis helyen elrejthető lapkivágat formájában — a visszatérő hadifoglyok közül többen is hazahozták, bizonyára már 1920-ban. Magyarországon — a fehér terror időszaka volt ez — a vers természetesen nem jelenhetett meg nyomtatásban, másolatok útján is csak nagyon szűk körben terjedhetett. Egykorú följegyzéseim szerint SZÜR Gyula nevű hadifogoly hozta haza és ajándé-

¹ A *Krasznoe Znamja* 1920. ápr. 7-i (85.) számában megjelent közlemény szerint „Omszkban 1920. jan. 31-én 19596 tifuzsesetet jegyeztek fel.” Vö. MATVEJEV I. V.: *Magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom megeremtéséért és megszüldéséért vívott harcban Szibériában (1917 február — 1921)*. Századok. 1959. 350. l.

kozta LIGETI Károly szüleinek azt a lapkivágatot, amelyen a *Végrendeletemet* — 1920-ban vagy 1921-ben — először olvastam. Lemásoltam magamnak és abban az óbudai — LIGETI Károly szülei lakásának közelében levő — árvaházban, ahol akkor éltem, több társammal megmutattam. Másolatom kéziratát — LIGETI Károly kéziratban levő verseiről készített másolataimmal együtt — az akkori idők viszontagságai és veszélyei között is sikerült megőriznem és 1954-ben átadhattam GYÖRKEI Jenőnek, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának. A megrendítő hatású verset 1957-ben közreadták egyszerre három helyen is: a LIGETI Károly *Válogatott Írásai* című kötetben, a Nagy Októberi Forradalom 40. évfordulója alkalmából nagy példányszámban kifüggesztett, nagy képes plakáton és a *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban* című gyűjteményben. A vers így vált ismeretessé nemcsak Magyarországon (számos antológia, dokumentumgyűjtemény átvette, tovább terjesztette), hanem a Szovjetunióban is. Sajnos, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa nem a hozzá juttatott kéziratot adta közre, hanem ennek KUCZKA Péter által készített „javított” változatát. Az átdolgozó az eredeti versből csak 3 sort hagyott meg a maga eredetiségében, a többi 17 sor mindegyikén változtatott valamit: a kötetlen sorszótagszámú verset — amely inkább a hangsúly-ritmus, mint az időmérték elve szerint tagolódik — átírta kötött szótagszámú, nagyon szabályos jambikus verssé. E művelet során néhány verssor nyelvi szempontból hibássá, értelmetlenné vált, sok helyen összetört az eredeti versben kifejezett érzelemnek szárnyat adó hangsúly-ritmus, és a vers tartalmi szempontból is eltorzult.² A vers KUCZKA-féle változatát adta közre a *Népszabadság* is 1960. dec. 8-i számában — de itt a szövegrontás még szövegcsontkítással is párosult: az ötödik versszak egészen lemaradt (mert ez LIGETI Károly *Válogatott Írásainak* kötetében a lap hátoldalán foglal helyet és így — bizonyára a sietség miatt — elkerülte a közreadással megbízott munkatárs figyelmét). Sajnos, a magyar Rádió is csak ezt az eltorzított változatát ismeri a versnek. Ezt találjuk I. MATVEJEV: *Az örök barátság forrásánál* c. műben is (Bp. 1961. 86—87. l.). LIGETI költeménye az eredeti szöveghez hű kiadásban csak a következő helyeken lelhető föl: *Élet és Irodalom*. 1958. márc. 28. 6. l.; *A szabadság vértanúí.* Bp. 1960. 17. l.; *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1963—1964. Bp. 1966. 288—289. l.; *A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban*. Dokumentum-gyűjtemény. Bp. 1967. 465. l. mellé helyezett fénykép az eredeti lappéldányról; *Kortárs*. 1967. 11. sz. 1805. l.

Meg kell jegyeznünk, hogy az 1963 előtt megjelent „szövegű” kiadásokban is van egy szónyi csonkaság: „legyen áldott” — „legyen százszor áldott” helyett. Itt a „százszor” szó azért hiányzik, mert a másolás forrásául szolgáló omszki újságban sem szerepelt ez a szó? Vagy egyszerűen másolási hiba történt, és ez az egy szó így maradt le? Ezt a kérdést — mivel az omszki újságkivágat nem maradt fenn — nem lehet eldönteni. A kézírásos másolat mindenestre már befejezte pályafutását. Mivel az irkutszki *Forradalom* 1920. febr. 28-i számában már megtaláltuk a verset, ezt az egykorú nyomtatott szöveget kell ezután irányadónak tekintenünk a szövegközlésekben. Ez szerepel már az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvében* és a *Kortársban* is. Tehát: a *Végrendeletemet* 7. sorának vége így hangzik: „legyen százszor áldott” — nem: „legyen áldott”, de nem is „százszor legyen áldott”.

Akik LIGETI Károly életét regényszerűen dolgozták fel, a *Végrendeletemnek* eredeti szövegét akarták művükbe beilleszteni, de azon egy-két helyen „javítottak”: FÖLDES Péter: *Százezer*. Bp. 1957. 260. l.; POGONYI Antal: *Végrendelet*. Bp. 1966. 247—248. l.

A *Végrendeletemnek* — a KUCZKA-féle változaton kívül — van egy KOVÁCS Béla-

² Lásd erre nézve: TERBE Lajos: *Megjegyzések Ligeti Károly meghamisított verséhez*. *Élet és Irodalom*. 1958. márc. 28. 6. l.

féle változata is. Ez úgy jött létre, hogy G. BRAUNNAK, a kárpát-ukrajnai magyar nyelvű napilap munkatársának orosz nyelven LIGETI Károlyról írt cikkét szőröstől-bőröstől — a *Végrendeletem* oroszra fordított szövegével együtt — lefordították magyarra. KOVÁCS Béla tehát a magyarból oroszra fordított verset — bizonyára azért, mert nem tudott a magyar eredetinek létezéséről — lefordította (visszafordította) magyarra. Fordítása a *Vers a cellafalon* című cikkben jelent meg a *Szovjet Híradó* 1966. július 3-i számában (18. l.):

Amíg a tűz nem huny ki szívünkben,
Előre, bátrak, vörös magyarok!
Győzelmünknel ott leszek majd én is,
Én is, kire sírverem acsarog.

Drága ára van a szabadságnak:
Kint, verítéket, vért is követel.
Hála minden elhullt bajnokának,
A gyávákat az élet sópri el.

Tirátok vár a vörös Budapest.
Virág fogad majd, ölelő emberek.
Hátranéztek a csodás keletre,
S az egész világ újjong veletek.

Én itt maradok névtelen síromban,
De olthatatlan tűzű lelkemet
Utánatok küldöm, hogy a harmezón
Gyűjtő fényénél csatát nyerjeteK.

Ez a szöveg azért érdekes számunkra, mert tanúskodik arról, hogy a KUCZKA-féle szöveget mennyire hűségesen fordították le oroszra.

LIGETI *Végrendelete* a Szovjetunióban különös figyelemben és megbecsülésben részesül. A vers születése (és LIGETI halála) 40. évfordulója alkalmából elég terjedelmű közleményt adott ki róla a szovjet hírugynökség (TASZSZ) ily címmel: *Magyar hazafi költeménye* (Sztjyihotvorenie vengerszkogo patriota). Ezt sok szovjet lap átvette, így a *Vecsernyij RosztoV* című lap 1959. március 25-i száma is. A költő forradalmi tevékenységét és utolsó költeménye keletkezésének körülményeit ismertető közlemény élén a vers első szakaszát olvashatjuk.

Hogy a *Végrendeletem* mennyire népszerű a Szovjetunióban, azt azt is tanúsítja, hogy fölvtették a *Revoljucionnaja poezija v Szibiri 1905—1917* című forradalmi versantológiába, amely Novoszibirszkben 1960-ban jelent meg. Ebbe a gyűjteménybe csak eredeti orosz verseket vettek föl — az egyetlen kivétel: LIGETI Károly 3 verse; és csak 1917-nél nem későbbi keletű verseket vettek föl — az egyetlen kivétel a *Mojo zavescsanije (Végrendeletem)*, amely — alatta ott áll az évszám — 1919-ben íródott.

LIGETI Károly szovjetunióbeli népszerűségének egy másik jele: Mihail TYIHOIROV írt egy regényt *General Lukacs* címmel, amely a *Szibirszkie Ogni* című novoszibirszki irodalmi folyóirat 1961. évi 7. és 8. számában és 1962-ben Omszokban önálló kötetben jelent meg; ez a regény — amint a címe is mutatja — ZALKA Mátéről szól, de LIGETI forradalmi tevékenységét is elég részletesen ismerteti — és közreadja a *Végrendeletemet* (a folyóiratban: 8. szám 100. l.; a könyvben: 294. l.).

A *Végrendeletemet* legelőször A. RESETNYIKOV fordította le oroszra; a fordítás a *Vecsernyij Novoszibirszk* című napilap 1958. nov. 28-i számában jelent meg LIGETI 3 más versének fordításával együtt; ugyanez megjelent a *Szibirszkie Ogni* c. folyóirat 1959. évi 1. számában is (158. l.).

Az eredeti szöveghez hű fordítást adott közre a *Molodoj Szibirjak* című omszki lap 1958. dec. 24-i és az *Omszkaja Pravda* című lap az 1960. dec. 8-i számában. Ezt a fordítást

GORSZKI Vilmos ma is Omszkban élő volt magyar hadifogoly segítségével Nyikolaj KOLMOGOROV készítette.

A KUCZKA-féle változat fordítását találjuk a *Vengerszkie internacionalisztü v Velikoj Oktjabrszkoj szocialiszticeszkoj revoljucii* cím alatt 1959-ben Moszkvában megjelent dokumentumgyűjteményben (173—174. l.), mely a hasonló című magyar kiadvány orosz nyelvű párja. Ez a fordítás, mely Alekszandr GOLEMA műve, megjelent egy másik kiadványban is: A. KLADT — V. KONDRATYEV: *Bratja po aruzsiju. Vengerszkie internacionalisztü v borbe za vlaszti szovetov v Roszszii 1917—1922*. Moszkva. 1960. (110. l.)

A magyar költő forradalmi verse iránt az érdeklődés — most a forradalom 50. évfordulójának légkörében — a Szovjetunióban tovább fokozódik. A sokmillió példányban megjelenő moszkvai *Pravda* 1968. március 1-i számában 6 hasábos cikk jelent meg Alekszandr DUNAJEVSZKIJTŐL ily címmel: *Egy végrendelet története. Hogyan vált ismertté a magyar internacionalista költeménye*. A cikk jól megvilágítja a *Végrendeletem* keletkezésének körülményeit és — többek között — részletesen ismerteti, hogy a Szibériában megjelent vers hogyan jutott el e sorok írójához 1922 táján; a moszkvai író elmondja azt is, hogyan és hol akadt rá a verset közreadó régi magyar nyelvű lapszám egy példányára — és megállapítja, hogy a vers itt megtalált nyomtatott szövege teljesen megegyezik azzal a másolattal, amelyet róla én gyermekkoromban készítettem, melynek alapján a vers Magyarországon kiadásra került. Cikke végén DUNAJEVSZKIJ közreadja az egész verset a hiteles szöveg alapján A. Golema új fordításában. Ez az új fordítás megjelent a *Druzsba Narodov* 1968. évi 4. számában is, a 211. lapon, A. DUNAJEVSZKIJ *Podlinnaja isztorija Karoja Ligeti* c. cikkében és a *Moszkovszkij Avtozavodec* 1968. jun. 26-i számában.

Nem kicsinyeljük le az eddigi eredményeket, de bizonyosra vesszük, hogy orosz nyelven a híres költemény pályafutása igazán majd csak akkor fog megkezdődni, amikor lefordítására egy nagynevű, kiváló orosz költő vállalkozik.

Hisszük, hogy az általunk itt közölték világossá teszik, hogy LIGETI *Végrendeletem* című versének egyes kiadásait miért nem lehet szövegűhűnek tekinteni, és hogy a hiteles szöveget hol lehet megtalálni. Ez az ismeret különösen fontos egy olyan mű esetében, amely nemcsak szépirói alkotás, hanem történelmi dokumentum is, és így előreláthatóan még sok lapban, gyűjteményben, antológiában fog kiadásra kerülni.

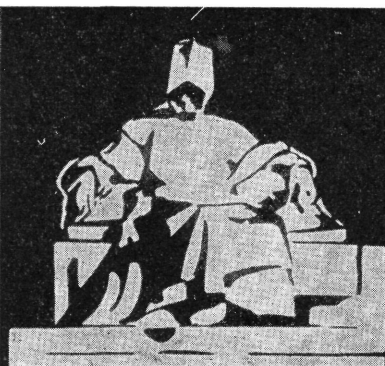
TERBE LAJOS

A Névtelen Jegyző című folvóiratról. „Őri László, majd Rózsahegy György szerkesztésében, 1932-ben megjelenő haladó szellemű irodalmi folyóirat. Munkatársai közé tartozott a korszak több jelentős írógyénisége, így Fenyő László, Gelléri Andor Endre, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő és Weöres Sándor is.” — ennyit jegyzett fel róla az *Irodalmi Lexikon*.

A *Névtelen Jegyző* a két világháború közötti korszak egyik fontos irodalmi kísérlete volt, s mivel rövid ideig élt, és ma már alig akad belőle példány, nyugodtan „az elsüllyedt irodalom” körébe sorolhatjuk.

1932. májusában jelent meg első száma, az impresszumadatok szerint főszerkesztő: RÓZSAHEGYI György, felelős szerkesztő: ŐRI László és felelős kiadó: PAP Miklós volt. Szerkesztői pedig: BETHLEN [BOLDIZSÁR] Iván, HEGEDŰS Géza, RÓNAI Mihály András, SZABÓ Zoltán.

Az első szám „Fiúk!” kezdetű bevezető sorait KARINTHY Frigyes írta, s e cím mely megszólítás is egyben, nem véletlen, a lapalapítók legidősebbje akkor húsz éve

NÉVTELEN JEGYZŐ

1932 MAJUSI SZÁM

Bethlen Iván
Fenyő László
Hegedűs Géza
Illyés Gyula
Karinthy Frigyes
Karpáti Aurél
Rónai Mihály András
Rónai Pál
Rozsahegyi György
Szabó Zoltán
Szily György
Tábori Pál és
Tersánszky J. Jenő
írásai
Ekhó — Holmi

ARA

80

FILLÉR

volt. „Pénzetek nincs, hirdetési ügynökötök sincsen. Micsodátok van hát, az Istenért, kérdezné bármelyik szerkesztő úr, olyan arccal, mintha teleknélküli házépítésről beszélne valaki...” S ha már nem is érthetünk egyet teljesen a bevezetőnek a békeszerződést említő soraival, az mindenesetre igaz, hogy ötszáz esztendő után „elismerten” szabad lett az ország, megszűnt a monarchia. „Új honalapítók vagytok a szellem birodalmában... Névtelenek vagytok — de a szemetek, fületek nyitva van s kezetekben ott az íróvessző. Mint annak, aki a honfoglalás történetét megírta. Nevezzétek el ezt a lapot »Névtelen Jegyző«-nek.”

A főszerkesztő, *Rózsashegyi György* (jelenleg a Royal Szálló igazgatója) *Névtelen Jegyző* című cikkében szintén a fiatalokhoz szól, utalva arra, hogy a régi irodalomban fiatal író is lehetett író, neves író, elég Petőfire hivatkozni, de ma — nem, ma a közönség „a nevet és nem a tehetséget ünnepli”, jó lenne a magyar irodalom névtelen jegyzőit is szóhoz juttatni...

Az akkor húszéves HEGEDŰS Géza — akinek első regénye öt évvel később jelenik meg — *Az ördög* című rövid elbeszélésében már elárulja a későbbi tehetséges író.

Ebben az első számban aránylag sok a vers, ILLYÉS Gyula, FENYŐ László, RÓNAI Mihály András, BETHLEN [BOLDIZSÁR] Iván, SZABÓ Zoltán, TERSÁNSZKY JÓZSI Jenő, RÓNAI Pál (fordítás) tollából. Hárman közülük — ILLYÉS, FENYŐ László és RÓNAI Mihály András — azonos címmel — *Fiatal költő* — írtak verset a lap számára.

Van egy töltőtollad
és papír előtted
s hiheted egy ország
figyeli jobbkezed. —

Így hangzik ILLYÉS versének első szakasza. Érdekes RÓNAI Mihály Andrásé is. FENYŐ László így látta a harmincas évek fiatal költőjét:

Tíz éve, hogy első versemet kiadta
az ősz szerkesztő, aki már halott,
mint a láz, mely abból az első
nyomdafesték szagából felcsapott.
Tíz éve annak — s azóta mi lettem?
se több, se kevesebb:
tíz évvel keservesebb
fiatal költő.

Úgy hangzik e szó.

akárha mondanád: rühös kutya,
koldus, futóbolond, tisztátalan —
mint ki a vízlepett hínárt
akarná az egekig gyújtani:
olyan lidércesen reménytelen
gyújtogatásod az embereken,
fiatal költő.

Az maradsz, míg élsz.

Mert oly különös hazában élünk
s oly különös időt számlálunk,
hogy ki húsz évvel öreg voltál;
negyvenre fiatal lehetsz,
fiatal költő, az lehetsz
és semmi több, ha meggebedsz.

Megemlítendő *A tardi helyzet* későbbi szerzőjének, az ekkor húszéves SZABÓ Zoltán-nak két verse is, *Az asszonyélet balladája* és *A Csöndes farsangi szomorúság*.

TÁBORI Pál fordításában szép lírai írást olvashatunk Manfred HAUSSMANN tollából *A vándor, akét Lampioonnak hívtak* címmel. A teljes szabadság és a végtelen természet áll itt szemben az otthonnal és a céllal, erről vall a vándor, s ebből az ellentmondásból nincs kiút.

A *Névtelen Jegyző* igényességéről tanúskodnak a kritikai írások, így például KÁRPÁTI Aurélnak GULÁCSY Lajos festőművészről írt cikke, a *Holmi* gyűjtőcím alatt közölt irodalmi hírek, a könyvismertetések.

A *Holmi* rovatban a lap üdvözli a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, „... fájdalom, bizony körülbelül ők az egyetlen útjelző a mai magyar egyetemi polgárság kívül-belül ágaskodó ezer tilalomfája közt”. Élesen elítéli a Vajda János Társaság zeneakadémiai Ady-estjén történteket, „... elő akarták adni többek között Ady Endre két versét: a Mai próféta átka címűt s az immár klasszikus „A Gare de l'Est-en”-t. Csak akarták. Mert a rendőrség nem találta előadhatónak őket. Se magyarul, se franciául Eddig — hiszen nem vagyunk politikai lap s e költeményeket úgyis betéve tudja minden valamire való nadrágos magyar ember — hagyján. Ám a betiltás másnapján az Esti Kurir körkérdezt intézett írónkhoz ez ügyben. Persze nem akadt magyar író, aki a magyar irodalom méltósága nevében ne tiltakozott volna ellene. Nem, magyar író ilyen nem akadt. De megkérdezték eziránt Berzeviczy Albertet, a Magyar Tudományos Akadémia s a Kisfaludy Társaság elnökét is — aki pedig többek szerint még csak nemis tartozik szigorúan a megszokott Pekár Gyulák botor rohamesapatához. S ő meg is felelt eképpen: *A szóbanforgó költeményt nem ismerem*, így ebben a kérdésben véleményét nem nyilváníthatok.”

A könyvismertetések SZABÓ Zoltán, RÓNAI Mihály András, HEGEDÜS Géza és RÓZSAHEGYI György tollából származnak.

A lap második, júniusi száma „hangosat kiáltani” akar, tiltakozni, *Irodalom a mérlegen* című vezető cikkének tanúsága szerint: „... a csöndes, csöndes Magyarország ma síkabb, laposabb és harctalanabb, mint lehetett Szarajevo előtt... És 1932-ig kellett várni, hogy egy fiatal folyóirat — óvatosságból a második számában — hangosat kiáltson: ti, mindnyájan magyar »kultúrdignitáriusok«, kritikuskok és esztétikusok, fizetünk!”... Elítéli az irodalom és irodalomtörténet megalkuvásait, hazugságait, PÉTERFI meghamisítását, ARANY értékeinek elszikkasztását; ostromozza a kilencszázharmincas évek „egész elaludt szellemi Magyarországot” „... egyedül leszünk másarcú és újsírású magyarok az elhíttett és hazug csöndességben új kritikánkkal, fiatal esztétikánkkal... frissen és idegen fiatal szemmel mondunk ítéletet Akadémiáról, Nyugatról, Új Időkről és az egész klikkekbe dermedt magyar szellemiségről...”

Az „Anonymus contemplator” álnéven írt (valószínűleg HEGEDÜS Géza rejtőzött e név mögött) *Elsikkasztott irodalomtörténet* című cikk a következő igényeket támasztja az irodalomtörténetírással kapcsolatban: nemzetközi viszonylatban nézni a magyar irodalom fejlődését, megteremteni az „aesthetica militans”-t, mely a magasabb ideálokat hirdetné, hogy „az ember maga irányíthassa haladását a magasabb életforma felé”.

PAP Miklós tollából szellemes, grand-guignol-szerű elbeszélést olvashatunk e számban *Ulicska tanár úr halála* címmel. Ulicska a Dunába akar ugrani, mert hiába érez írói tehetséget magában, írásait sehol nem közlik, s csapás csapás után éri. Mégsem lesz öngyilkos; megelőzte valaki. Felveszi annak a parton hagyott ruháit s két évre Fekete János néven bevonul leülni a büntetést. Kiszabadulása napján tudja meg: felesége trafikot kapott, négy lányát üldözik a kérők, állástalan orvos-fia nem győz válogatni a sok kínálózó főorvosi állás között, s mindez minek köszönhető? — halála után felfedezték, műveit kiadták, sugárutat neveztek el róla.

Ebben a számban SZABÓ Zoltán, BRÓDY Lili, VÁNDOR Lajos, NAGY Károly, BETHLEN azaz BOLDIZSÁR Iván tollából olvasunk verseket. VÁNDOR *Fej vagy írás*

című verse elgondolkoztatja az olvasót s tematikájában összecsendül fent idézett elbeszéléssel, az öngyilkosjelölt feldobja az utolsó egypengőst: Duna vagy kötél a választék. Erős intellektualitással telített szabadvers, mely tömör körképben indokolja az élet eldobását: anarchia, a nacionalizmus tombolása, fegyverkezés a Népszövetség égése alatt, pazarlás és éhhalál: fejetlenség, tehát, ha fej: a Dunába ugrik. Ha írás: felakasztja magát, mert az írás azt mondja: ne lopj, ne csalj, ne öl. De az egypengős beleesik a kanálisba: „Nem akasztotta fel magát, mert nem volt pénze kötélre és nem tágítva / elhatározásától, nem ugrott a Dunába, minthogy nem tudott utoljára / megvacsorázni. / Így hát éhenhalt szegény, mint minden ember, akinek elvei vannak, és ragaszkodik azokhoz.” Fanyar, satirikus hangja Erich KÄSTNERre emlékeztet. 1945-ben, munkaszolgálatban halt meg.

Az *Ekhó* rovatban a lap szerkesztői írtak könyvismertetéseket, a *Holmi* irodalmi, művészeti híreket közöl, bírálva a számtalan visszás, reakciós, művésztelen megnyilvánulást, például a Pen budapesti gyűlésével kapcsolatban, amikor PEKÁRÉK kikeltek a „hazaáruló, destruktív” HATVANY Lajos ellen, aki teára hívta a külföldi írókat — MARINETTI, TOLLER és mások — „és nem esett itt szó nemzetgyalázásról és senki sem árult hazát, csak teát ittak és szendvicseket ettek és beszélgettek . . .” Egy másik rövid írás az egyre jobban „divatozó” turániságon élcelődik.

A lap harmadik-negyedik, 1932. július—augusztusi összevont száma hirtelen jelentős színvonalbeli ugrást mutat: mint kettős szám, terjedelmesebb, tartalmilag is gazdagabb.

A szerzői névsor is bővül, olyan írókkal, mint GELLÉRI ANDOR Endre, SZABÓ Lőrinc, WEÖRES Sándor.

Az előző számoknak a korabeli magyar irodalom helyzetét elemző rövid cikkeit e számban már egy komoly igényes tanulmány követi „Anonymus Pugnans” szignoval (BOLDIZSÁR Iván emlékezete szerint SZABÓ Zoltán), „Herceg, hátha megjön a tél is!” címmel. A cikk a „két Akadémia” szerepét — a Magyar Tudományos Akadémia az egyik, s a Nyugat, melyet „forradalomnak akart néhány fiatalember”, a másik — bírálja az új, fiatal írók szemzőgéből. Az Akadémiáról szólva ADYT idézi: „Föl, föl, fiúk, hódítóan szállnak / A ti bátor, új dalaitok. / Ti már ne is üzenjete / Szegény, öreg Költőcske Mihálynak.” Röviden jellemzi az irodalmi társaságokat is, elaggott társaságnak neveze őket, de elismeri, hogy kereteik közt vannak írók még, akik élnek és hatnak. A *Nyugatról* nagy múltját méltatva szól, de így összegezi: „. . . megvan mint a magyar literatura legnagyobb szerűbb volt jelenségeinek egyike, mint az apák műve, amit a fiú folytatni nem tud és nem is akar.”

A *Névtelen Jegyző* harmadik számának kiemelkedő darabja az akkor huszonöt éves GELLÉRI ANDOR Endre lenyűgöző erejű allegorikus írása, az *Óriult rózsá*. Elbeszélést olvashatunk BETHLEN—BOLDIZSÁR Ivántól *Arasznyi gyászjától a falon* címmel. Szép HAUSMANN *Lampion álmodik . . .* című elbeszélése a csavargóról. REINHOLD Alfréd három rövid, filozofikus mesével szerepel ebben a számban. Névénél — éppen azért, mert aligha ismert — érdemes egy pillanatra elidőzni. REINHOLD a Belvárosi Takarékpénztár kistisztviselője volt, haladó szellemű, rendkívül aktív ember, aki maga köré gyűjtötte a baloldali érzelmű fiatalokat s nekik MARXRól, LENINRól mesélt, míg a harmincas évek vége felé kommunista szervezkedés miatt le nem bukott. A magyar hatóságok megelégedtek azzal, hogy kiutasították az országból; Angliába került. Egy fontos irodalomtörténeti adalék fűződik nevéhez, ő vállalta a RADNÓTI Miklós és TAMÁSI György szerkesztésében megjelent 1928 című irodalmi folyóirat főszerkesztői tisztjét és a fiatalok patronálását.

Igen gazdag ennek a számnak a vers-anyaga. SZABÓ Lőrinc *Politika* című versét egészében érdemes idézni:

„Mily gyönyörű a szenvedés,
a lemondás milyen hatalmas!”
— Meg fogod unni s leszel aljas,
a mi erényünk itt kevés.

Mit, szépség? Háború jön újra,
háború mindig: tenni kell!
Egy perc és áruló leszel,
vagy az se, csak egy buta hulla.

Már itt a szörnyeteg. Utálod?
Vele, vagy ellene! Magányod
barlangját kard kutatja át.

Lemondás? Nincs! Az üldöző
nem mond le rólad! s a jövő
azé lesz, aki bestiább.

A korszak divatjának megfelelően több „jazz”-vers is szerepel, így SZABÓ Zoltán *Jazz-zene hárfán*, vagy a JAZZ NÉVAI László tollából, s a sodró ritmusú, *Jazzhymnus* VÁNDOR Lajostól, melynek befejező sorai így hangzanak:

Rikolt ereimben
a vágy zokogása,
buja nagy ritmussal
teljeset várva:
az Élet után.

WEÖRES Sándor *Macska* című versével szerepel.

A harmadik szám utolsó lapjain a film és a színház korabeli problémáiról olvashatunk egy-egy cikket, továbbá könyvismertetéseket és kis aktuális irodalmi híreket.

Érdekes a RÓZSA Miklós által írt *Parainézis a névtelen jegyzőnek* című cikk — nem véletlen a „parainézis” szó —, mely magas erkölcsi követelményeket állít a névtelen fiatal írók elé: legyenek hűséges regisztrálói az igazságnak, álljanak ki, mondják el véleményüket megalkuvás nélkül, tegyenek hitet progresszív meggyőződésük mellett „az erkölcsi közömbösség rosszabb még az erkölcstelenségnél is.

A lap utolsó, ötödik száma 1932 októberében jelent meg. S bár rövid életet élt a folyóirat, hagyományai máris voltak: ez utolsó számban ismét az egyik ifjú szerkesztő, BOLDIZSÁR Iván írt vezető elvi cikket Anonymus urbanus álnéven, *A nagyváros diktál, modellt áll, költőket nevel* címmel.¹ A szerző a háború utáni korszak, s különösen a harmincas évek elejének irodalmi-művészeti helyzetét elemzi: az irodalom „közönségválságát” és „anyagválságát”, s a nagyváros helyét, szerepét az irodalom formálásában. Nem véletlenül választotta a „névtelen” mellé az „urbanus” jelzőt. Amint azt a *Holmi* rovat is hangsúlyozza, a „A Névtelen Jegyző ez ötödik száma nagyvárosi szám . . . ebben a számban a nagyváros irodalomban megnyilatkozó hangjának akarunk kifejezést adni. Ez a számunk közli a *Nagyváros hangja* című matiné versanyagát, amelyben néhány külföldi nagyvárosi költőt mutatunk be. Carl Sandburg és Arturo Giovannitti verseinek fordítását Tábori Pál, Ivan Goll-t Vajda János készítette.”

¹ Az álnevek feloldását BOLDIZSÁR Iván volt szíves szóban közölni 1967 októberében:

Anonymus contemplator — HEGEDŰS Géza
Anonymus pugnans — SZABÓ Zoltán
Anonymus urbanus — BOLDIZSÁR Iván

Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a lapnak összesen öt száma jelent meg.

A svéd származású amerikai, haladó szemléletű Sandburg *Chicago* című, kötetlen formájú verse erős színekkel, tárgyilagos bíráló szellemben, a nép iránti szeretettől áthatva ábrázolja a nagyváros életét („henceg és nevet, hogy csuklója alatt ott van az ér és bordái alatt ott van a szív — a nép ere és szive . . .”). Gondolatébresztő GIOVANITTI *A Lépegető* című szimbolisztikus szabadverse: szüntelen hallani a szűk börtönfalak közti lépéseket — a kulcs, a szabadság egyetlen, lázas keresését, de ez „Örület, őrjöngés, kínhalál és kétségbeesés gondolata, pokolszülte gondolat, mert a természet gondolata mindez, ami természetes; lehetetlen is, amíg börtönök vannak a világon; kenyér, munka, boldogság, béke, szerelem.” Ivan GOLL — az első világháború idején az expresszionista-pacifista irodalmi irányzatot képviselő német költő „Az utolsó romantikus” című verssel szerepel. Hatásos DÁN György *Szavalókórusa a Nagyvárosi Misztériumból*.

Ebbe a kategóriába tartozik SZABÓ Zoltán *Uccai áhítat* és TÁBORI Pál *Városi holdfény* (Berlini jassz melázik) című verse, továbbá PÜNKÖSTI Andor „Nagyváros” című prózai írása a *Műhely* matinéjáról. „A *Műhely* új és etikus színpadot keres, de a színpadon keresztül keresi az új és etikus életet. Megszólaltatja a gyűlölet hangját, hogy felébressze a szeretetet. Ha ezt a célját eléri, ha ez a terve megvalósul, akkor becsülettel megoldotta súlyos és nehéz feladatát, mert feltárta és szuggérálta az emberi sorsok közösségét, megteremtette a hangyák között az egymásrautaltság kollektív érzését és kijelölte az utat a megváltás felé. Ha ez a terve sikerül, akkor a *Műhely* művészi munkája szociális tétté válik.”

A művészet és a szociális tett szoros kapcsolata, e kapcsolat egymásrautaltsága árad a lapból, így BOLDIZSÁR Iván erőteljesen megírt *Harminchárom* című elbeszéléséből, — de ez utolsó számot összegezésnek is felfoghatjuk: a *Névtelen Jegyző* egészéből.

FIGYELŐ

Márai László hatvan éves. *I. A könyvtáros és tudományszervező.* A portré nem könnyű műfaj a festészetben sem, az irodalomban sem különben, még ha a szavak kezesebbek is, mint az ecset és a színek. A primitívek úgy könnyítettek feladatukon, hogy odafestették a háttérbe az alakjukat jellemző tárgyakat, épületeket, eseményeket. Korunk arcképfírónak nehezebb a feladatuk: itt összefonódó erővonalak felvetítéséről van szó, mint a mi esetünkben. MÁTRAI László már elért tudományos és publicisztikai sikerek — két ízben Baumgarten-díj és egy alkalommal a Rádió Nagydíja az év legjobb tudományos előadássorozataért — birtokában, harminc-egynéhány évesen döntő fontosságú területeken, egy a történelmünk diktálta társadalmi forradalom előestéjén állt munkába. Egy új rend igényelte tanító munka várt rá, tudományszervező munka is várt rá ismét harci területekké vált régi tudományok területén, végül a tudományos kutatásra alkalmasabbá kellett formálnia egy régi intézményt. Hogy ezek mellett hogy jutott még ideje és ereje alkotó munkára, nyilván örökre titok marad. MÁTRAI László, 1931-ben a budapesti egyetemen esztétikából, filozófiából és magyar irodalomtörténetből szerzett diplomával a tarsolyában, 1933-ban lett a budapesti Egyetemi Könyvtár ösztöndíjas gyakornoka, 1945 februárjában a budapesti Nemzeti Bizottság őt bízta meg ennek a háborúban megtépzott legrégebb nagy tudományos könyvtárnak üzembe helyezésével és újjászervezésével. 1945 októberében kinevezték az Egyetemi Könyvtár főigazgatójává. 1948-ban az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, majd 1962-ben rendes tagjává választotta. Tudományszervezési feladatokkal két ízben is megbízta az Akadémia: 1954—55-ben az Akadémia II. Osztályának titkári tisztét látta el, 1960 óta újra titkára a II. Osztálynak. Ugyanebben az évben vállalta el a TIT által megindított *Világosság* c. valláskritikai és vallástörténeti folyóirat főszerkesztői tisztjét. Nyolc év alatt ez az új típusú lap nagy és hálás olvasótáborot gyűjtött maga köré.

Könyvtárosi inaséveit a budapesti egyetem Filozófiai Intézetének könyvtárában járta ki. A távolabbi szemlélő — eltűnődve MÁTRAI László filozófiai és filozófiatörténeti, esztétikai és irodalomtörténeti esszéinek, tanulmányainak és könyveinek tekintélyes számán — úgy vélheti: alkalmasabb könyvkörnyezetet keresve sem választhatott volna ki a maga számára. Főigazgatói kineveztetése után azonban a többszáz éves könyvtár újjászervezése várt reá. Előbb még egyéb is. A romeltakarítás éveiben nagy könyvtáraink vezetőiből ad hoc igazgatói tanács alakult. Ennek a csekély hatalmú testületnek kellett megvédenie régi könyvtáraink állományát azoktól, akik a fasiszta és klerikális irodalom elleni harc címén pótolhatatlan történelmi dokumentumokat veszélyeztettek. Második feladata volt ennek az ideiglenes igazgató tanácsnak: valamiképpen megindítani a nemzetközi könyveserét. Ha másként nem, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság segítségével. Így jött létre az Egyetemi Könyvtár rendbehozott olvasótermében a háború 6 éve alatt megjelent angol könyvek, kézikönyvek válogatott gyűjteményének kiállítása. Ezt követte a Svájcban ugyanez években megjelent könyvek kiállítása. Mindezekben az akciókban MÁTRAI László tevékenyen részt vállalt.

Az igazi feladat: a könyvtári munkafolyamatok korszerűsítése és az olvasók által használt munkaeszközök (katalógusok) felújítása csak most következett el. Az épület — Budapesten az első könyvtári célra létesült épület — bővítéséről sajnos nem lehetett szó, pedig már nagyon régen kinőtte „kamaszkorát”. Időrendben a belső reformok elsője volt a régi nagy formájú kézzel írt katalógusok mellé írógéppel írt, sokszorosított nemzetközi alakú cédulákon készült új katalógusok (betűrendes, tizedes osztályozású szak-katalógus és tárgyszó-katalógus) kiépítése futószalag bevezetésével. 1948-ban az új szerzemények feldolgozásával együtt indult meg a rekatalógizálás is. Párhuzamosan ezzel indult meg a könyvtárba áramló folyóirat-tömeg számonkénti nyilvántartása. Tapasztalt könyvtárosok tudják, mit jelent egy régi anyaggal dolgozó nagy könyvtárban a rekatalógizálás és vele kapcsolatban az avult raktári rend helyébe új rend bevezetése. Ilyen nagyigényű belső reformokat csak nagyműveltségű szakképzett gárdával lehet elvégezni. Biztosítéka volt ennek a munkatársak élén DOMANOVSKY Ákos főigazgató-helyettes. MÁTRAI László vigyázott arra, hogy bevált régi munkatársai közül senkit ne bocsássanak el. Mint a Pedagógus Szakszervezet tudományos szakosztályának 1945 óta elnöke, sikeres harcot indított a tudományos státusz megvalósításáért.

Egy pillanatra visszatérve a belső reformokra: a megifjodott könyvtárnak büszkesége a tárgyszókatalógus. Hamar felismerték a kétféle kutatói igény jelentkezését. Az elmélyültebb, a minden tudománynak más tudománnyal való kapcsolatát feltáró szakkatalógus iránti igényt és a gyors tájékoztatást szolgáló tárgyszókatalógus hasznosságát. Utóbbi használatának aránya az ETO-éhoz viszonyítva 8 : 1-hez. Ez tehát a közönség és a tájékoztató szolgálat legkezeesebb szerszáma.

Mint minden nagy könyvtárnak, az Egyeteminek is sok a házon kívüli teendője. Az Eötvösi Loránd Tudományegyetem 93 tanszéki könyvtárát patronálják a Könyvtár dolgozó, ami tanácsadást, tanítást és ellenőrzést jelent egyben. És ugyancsak készséggel vállalt házon kívüli feladat a könyvtárosok nemzetközi fórumán rájuk háruló teendő, amelyeken MÁTRAI László, vagy DOMANOVSKY Ákos képviseli a könyvtárat.

Mire e MÁTRAI Lászlót köszöntő sorok napvilágot látnak, a sajtó alól már kikerül az Egyetemi Könyvtár Évkönyvének IV. kötete MÁTRAI László *Hegel és az ateizmus c. tanulmányával*. Ezek az évkönyvek gazdag tartalmukkal az igazgató és munkatársai gyümölcsöző együttműködését igazolják.

Azt kívánjuk MÁTRAI Lászlónak: jól szerződjön az Idővel, hogy tervei szerint teljesebbséggé ki életműve.

KÖHALMI BÉLA

II. A filozófus Mátrai László. A MÁTRAI Lászlóról megrajzolt portré nem lenne teljes a filozófus MÁTRAI ábrázolása nélkül. Sőt, MÁTRAI László, a könyvtárvezető képéhez is a tudós, a filozófus portréja ad tájékoztatósi alapokat. MÁTRAI László a magyar filozófiai élet kiemelkedő személyisége. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy MÁTRAI a magyar filozófiai élet egészséges fejlődésének egyik legfőbb inspirátora, szervezője és irányítója. MÁTRAI László filozófiai tevékenysége a filozófiai élet minden szféráját átfogja, a filozófiai kutatásoktól az oktatásig, a filozófia népszerűsítéséig, a filozófia ismeretterjesztésig. MÁTRAI László, a filozófia elmélyült kutatója igen sokat tett, s másokat is tettekre készítetett a filozófia tömeghatása érdekében, sikeres művelőjeként a filozófiai esszé műfajának, amely kitűnő lehetőséget teremt a legelvontabb filozófiai gondolatok népszerű megfogalmazásához. MÁTRAI László a filozófiai élet irányításában nagy részt vállal a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának élén, annak titkáráként, — hosszú ideig töltötte be az akadémia Filozófiai Bizottsága elnöki tisztét. MÁTRAI László, a filozófus egész filozófiai életművével amellet tanúskodik, hogy kapcsolatokat kell teremteni a

filozófia és más szaktudományok közt. Tudományszervezési, tudománypolitikai tevékenységével, mint pl. a Pszichológiai Bizottság elnöke, a filozófia és a szaktudományok szövetségének megtestesítője. MÁTRAI László a magyar filozófia kiemelkedő reprezentánsa a nemzetközi filozófiai életben. Mint az Institut International de Philosophie magyar tagja, évtizedes tevékenységet fejtett ki a marxista-leninista filozófia fejlődéséért és a polgári filozófiával való vitában a marxizmus előretöréséért.

Filozófiai kutatómunkájának eredményeképpen MÁTRAI akadémikus közel négy évtizede kezdte publikálni műveit. A fiatal MÁTRAI László már az 1930-as évek elején megjelent első műveiben a humanizmus igényeit juttatja kifejezésre. A fasiszalódó és fasiszta viszonyok sötét embertelensége háttéréből erőteljes kontrasztként csillan fel a humanista MÁTRAI László hangja. Az irracionálisba süllyedő filozófia kátyujával szemben már ekkor a racionalista tudós hangja szólal meg MÁTRAI László esztétikai, pszichológiai, logikai munkáiban. *A jelenkori esztétika fő irányjai*-ban, a *Modern gondolkodás*-ban, az *Élmény és mű*-ben stb. Az antifasiszta, forradalmi demokrata MÁTRAI László humanizmusától, racionalizmusától egyenes út vezet a marxizmus-leninizmus filozófiájával való azonosulásáig a felszabadulás utáni években. Ennek az útnak, MÁTRAI László filozófiai fejlődésének legjellegzetesebb terméke és mutatója, jelzője az 1947-ben megjelent *Haladás és fejlődés*.

MÁTRAI László filozófiai munkásságán végighúzódik alapvető módszertani hitvallásként, vezérelvként a történetiség elve érvényesítésére való törekvése, a történeti és logikai egységének érvényrejuttatása kutatásaiban. E törekvés különösen erőteljesen megszabja filozófiatörténeti tevékenységének alapvonásait, s főként a magyar filozófia története kutatásában teljeseedik ki ez az igény. MÁTRAI László az egyetemes filozófiatörténet fontos szakaszait kutatja (HOLBACH, KOPERNIKUS-tanulmányai, a renaissance-filozófia kutatása útjelzői e munkának). Kiemelkedő szerepet vállalt a magyar filozófia története kutatásában, e kutatások korszerű színvonalra emeléséhez ma is irányadóak programadó tanulmányai (főként a *Haladó filozófiai hagyományaink kutatásáról* c., a *Társadalmi Szemlében* 1954-ben megjelent munkája), valamint ezen elvek érvényesítése, s ennek nyomán született művei (*Gondolat és szabadság* c. könyve, valamint a *Régi magyar filozófusok*. XV—XVIII. sz.). MÁTRAI László úttörője a magyar filozófiatörténet tudományos kutatásának, s e kutatás elismertetésének.

Egyetemes filozófiatörténeti, s magyar filozófiatörténeti kutatásaiból nőtt ki — a már korábban is jelzett racionalista gondolat jegyében — a valláskritikai, vallástörténeti kutatásokhoz kapcsolódó munkáinak egész sora, amelyekről számos nemzetközi tanácskozáson is számot adott.

FUKÁSZ GYÖRGY

Denisz'ev, Vitalij Nikolaevics, a szovjet könyvtártudomány és bibliográfia kimagasló alakja 73 éves korában meghalt. Nevét a magyar szakkörökben is jól ismerik és munkásságát sokra értékelik. Egyik főművét, a számos kiadást megért *Rabota maszszovoj biblioteki*-t sok nyelvre, köztük magyarra is lefordították. Az 1949. évben megjelent magyar kiadás egybeesett népkönyvtári hálózatunk kifejlesztésével és ez a körülmény a munka magyar jelentőségét csak fokozta. 1955-ben a *Kommunist* c. hetilap 13. számában megjelent *Nazrevsie voproszú bibliograficeszkov rabotü* c. cikkében termékenyítő gondolatokat vetett fel a bibliográfia égető kérdéseiről. Vitaindító cikkét a Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 37. számában nyomban közzétette. Így a magyar olvasók első kézből kaptak alapos áttekintést a szovjet bibliográfia állásáról és ösztönzést saját tennivalóikhoz. DENISZ'EV gazdag munkásságának javarésze a Könyvtártudományi és Bibliográfiai Intézethez kapcsolódik, de ugyanakkor előadásokat is tartott a könyvtári állomány gya-

rapításáról. A könyvtártudomány széles területének szinte minden részén sikeresen munkálkodott. Főszerkesztője volt a könyvtárosok folyóiratának, a *Bibliotekar*-nak. Utolsó éveiben betegséggel küzdve még mindig hivatásának szánta erejét; a közelmúltban jelent meg két bibliográfiai tankönyve.

A távozó nagy könyvtáros alakja előtt a magyar könyvtárosok tisztelettel hajolnak meg. Eredményekben gazdag alkotó életének emlékét munkái őrzik!

PUSZTAI JÁNOSNÉ

Gebhard Blücher (1934—1968). A *Magyar Könyvszemle* szerkesztősége e számban olvasható tanulmányának hasáblevontatát akarta számára elküldeni, mikor a *Karpaten Rundschau* október 11-i számában halálának hírért olvastuk. Munkáját és eredményeit még csak kevesen és csak alig néhány éve ismerhették. Ez év tavaszán az Országos Széchényi Könyvtárban láthattuk dolgozni, majd néhány hét múlva találkozhattunk vele munkahelyén, a brassói városi kórház izotóp-laboratóriumában. Lelke és műszaki vezetője volt annak a brassói kutatócsoportnak — melynek tagjai történészek és orvosok: Tiberiu COLBAN, dr. GÖDRI János, dr. Arnold HUTTMANN és Gernot NUSSBÄCHER — akik a világon harmadikként a régi papírgyártás történetét a vízjeleknek rádióaktív izotópok segítségével való vizsgálatával kutatja. Gebhard BLÜCHER az általa alkalmazott kvantitatív módszer segítségével világviszonylatban is egyedülálló eredményekhez jutott a brassói, szebeni és kolozsvári archivális iratanyag meghatározásában. Pályája távozásával megszakadt: a szüntelen lázas munkától nem kímélt szervezetét egy influenza megtörte. Halála előtt alig két héttel még azt ígérte, hogy rövidesen közölni fogja a bukaresti *Revista Bibliotecilor*-ban és a *Magyar Könyvszemlé*-ben a kolozsvári HELTAI-műhelyre vonatkozó kutatásainak eredményét. Még olvashattuk *Forscher über Kronstädter Frühdrucke* című utolsó cikkét is (*Neuer Weg* 1968. szept. 4. és 11.). Válaszunkat már nem juttathattuk el. Váratlan halála, mely a hazai könyvtörténet művelőit mélyen megdöbbentette, egyaránt nagy vesztesége a román és magyar tudományosságnak. Gebhard BLÜCHER kutatói módszerét, munkásságának eredményeit nagyra becsüljük; egyéniségét emlékezetünkben kegyelettel megőrizzük!

HOLL BÉLA

A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye. Néhány hónappal ezelőtt vetettük fel a *Magyar Könyvszemlé*-ben az úgynevezett szóbeli történelem (vagy beszélő történelem, mert ezidőszert az angolszász dokumentációs irodalomban már elterjedt „oral history”-nak megfelelő magyar műszó még nincs) problémáit, módszereit, és megkíséreltük vázolni jelentőségét a társadalomtudományi dokumentáció területén. Azt kell tartanunk, hogy ez az első olyan dokumentációs eljárás, amely a számosnál számosabb módszerrel dolgozó, idegesen naprakész természettudományos és technikai adatfeltárással szemben kizárólag a társadalomtudományi, főleg a történelmi diszciplínák különleges thesaurusának alapvető táplálója. Az első sajátosságosan történettudományi érdekű információkészlet, amit az is mutat, hogy természettudományi vonalon nem alkalmazható, ha csak nem már lezárt kutatási vagy kísérleti folyamatok részleteinek felderítésére és rögzítésére — tehát alapjában véve inkább tudománytörténeti feladatokra. Az „oral history” a történelem laboratóriuma és kísérleti telepe.

Az első próbálkozás nálunk ilyen visszaemlékező szóbeli anyag rögzítésére és ren-

dezett közreadására egy szerény megjelenésű könyvecske. VEZÉR Erzsébet állította össze, a tekintélyes ADY-kutató és ADY-kiadó.¹

Azt mondtuk, hogy a szóbeli történetrögzítésnél szóbeli tehát szoros értelemben vett, közvetlen beszélgetésből magnetofonra került anyag kiadásáról van szó. Nos, ez csak a közölt anyag egyik — bár nagyobbik — részére érvényes. VEZÉR Erzsébet a hozzá legközelebb álló irodalomtörténeti témakörből, ADY, a *Nyugat* és JÓZSEF Attila körüli adatgyűjtésből teszi közzé érdekes szemelvényeit, s így nem zár ki közülük frott visszaemlékezéseket, sőt egy sor ADY-levellet sem, amely a Petőfi Irodalmi Múzeum dokumentációs csoportjának tudatos gyűjtőtevékenysége eredményeként foglal helyet a legújabb magyar irodalom újfajta forrásai között. Hat beszélgetés írók, költők, tudósok egyéniségén keresztül ad szót a századelő szellemi mozgalmainak kritikus fordulóról, három költő (ADY, BABITS, JÓZSEF Attila) élet-, jellem- és gondolatfejlődésének ismeretlen rugóiról, egy korszakalkotó színház- és egy folyóirat alapítás háttéréről. Egy irodalmi esszétörredék, egy szemelvényes naplórészlet, egy sor kiadatlan ADY-level egészíti ki, mint elengedhetetlen tartozék, az interjúk szövetét. Hogy hány eddig ismeretlen összefüggésre derül így új világosság, azt az irodalomtörténészek feladata lesz részletesen bemutatni — a dokumentalista és a bibliográfus csak azzal véli érthetővé tenni a munka horderejét, hogy nem sajnálta megszámlolni: a névmutató 306 névre terjed ki, az ismeretlenekről vagy a kevésbé ismertekről a lapok megfelelő helyén jegyzetben tájékoztat a műsajtó alá rendezője.

Sajtó alá rendező — kissé szerény meghatározása is a végzett munkának. Hiszen világos, meg is mondja az előszó, hogy a magnetofonra vett emlékezéseket szükségszerűen alá kellett vetni valamelyes stiláris átrendezésnek (amelyet egyébként — a dokumentációs interjú-műfaj kialakult tisztességes szokásjoga szerint — a kiadó minden alkalommal a szerzővel is megbeszélt). Ez, a válogatás és a jegyzetelés együttesen méltán kívánja, hogy egységes tudományos teljesítményként bíráljuk ezt az újfajta forráskiadványt, amelynek jelentőségét, műfaji különlegességét (ami a remélhető sorozatos folytatás során már nem is lesz különleges) a sajtó alá rendező így jellemzi: „A magnetofon nemcsak azért felbecsülhetetlen találmány, mert megőrzi az író hangját, hanem azért is (— sőt, szerintünk főleg azért —), mert olyan vallomásokat kényszeríthet ki belőle, amelyeket soha sem írt volna le, felszínre hozhat és megőrizhet emlékeket, melyek egyébként a semmibe foszlottak volna.”

Mint ezen a helyen már egyszer jeleztük, a semmibe olvadni induló emlékezéseket valóban „kényszerrel” kell kivenni az emlékezőkből. Nagyon helyes, hogy az interjúkat könyvünk az eredeti párbeszéd formájukban hozza, ahol ugyan csak egy-egy rövid kérdést tesz fel a magnó mellett álló munkatárs, de ezek döntöek. Ezek viszik a megfelelő vágányra a beszélgetést, ezek hozzák elő a titkokat, valami lélekelemzés-féle folyamattal. Nem mintha olyan kiváló egyéniségek, mint VEZÉR Erzsébet alanyai, nem volnának képesek maguk is megállapítani, mi a fontos abból, amit a múltból fel akarnak idézni. De — bármily hihetetlenül hangzik is ez — elfelejtenék a legfontosabbakat, ha az interjú-vezető nem kérdezne ügyesen éppen arra, ami a lényeges. „A részletek, még a fontosak is, a napok múltával egyre jobban elmosódnak emlékezetemben” — mondja az egyik kérdezett. Az interjú-vezető feladata az, hogy ezeket a kérdezés pillanatában már elsurranni kész részleteket felderítse, precíz formára hozza. Az újfajta dokumentációs módszert felmérve nem telik tőlünk nagyobb elismerés, mint az, hogy VEZÉR Erzsébetnek (a kérdező mindig ő) ez teljesen sikerült.

¹ *Emlékezések*. Gyűjtötte és összeállította a Petőfi Irodalmi Múzeum dokumentációs csoportja. (Sajtó alá rendezte VEZÉR Erzsébet.) Budapest, 1967. Múzeumok Rotázeme, 136, 1. l. (Irodalmi Múzeum 1.)

Adatgyűjteménynek rendkívül értékes, de olvasmánynak is élvezetes termék a Petőfi-Múzeum kis könyve. Létjogosultságát első fokon az fogja igazolni, hogy adatainak jórésze átkerül az új irodalomtörténeti feldolgozások anyagába, az egyes költők életrajzába és korok monográfiáiba egyaránt. A folytatólagos kötetek megérdemelnék a nyomtatásban való kiadást — bár a rotasokszorosítás tökéletes, csak egy helyen fordult elő sorkihagyás (49. l.) —, vagy ha ez nem lehet, indokolt lenne később egy nagyobb szemelvényes kiadásban hozzáférhetővé tenni a legérdekesebb szövegeket szélesebb rétegek számára is.

Egyetlen fenntartás: egy ilyen kiadás esetén a gyűjtemény egyik darabjából az olasz nyelvtudását fitogtató nagyképű cicerone anekdótája kimaradhat — nem annyira keresett „pajzánysága” miatt, hanem, mert maga a tréfa is keresett, nem látszik eredetinek és nem méltó az író már nyomtatásban megjelent fiatalkori visszaemlékezéseihez, amelyeknek tulajdonképpen az előzményét mondja el. Egyáltalán: minél több érdekes, jól vezetett magnós beszélgetést várunk a jövőben, a kiadatlan kéziratok máshol is helyet találhatnak.

A munka folytatásához szerencsét és a felettes rendelkezők részéről igen sok megértést kívánunk. Hamarosan itt lesz az ideje annak, hogy a beszélő történelem magyar tudósai egyesítsék erőfeszítéseiket, dolgozzák ki munkájuk egységes szabályait, és osszák fel egymás közt a megművelésre váró nagy és szép területet.

DEZSÉNYI BÉLA

Az ETO újabb magyar irodalmáról. Majdnem húsz esztendeje annak, hogy a magyar könyvtárügy szinte minden területen egységesen rátért a nemzetközi Egyetemes Tizedes Osztályozás alkalmazására. Sokféle elvi nehézség figyelembevételével, sok vita után győzött a gyakorlati megfontolás: először is jobb egy kevésbé tökéletes, de kész szakrendszer alkalmazása ma, mint évekig, évtizedekig várni egy jobbra, vagy éppen előre ki sem számítható időre lekötni a legjobb könyvtári erők nagy részét valamilyen új szakrendszer kidolgozására és addig hagyni a szakkatalógusok hiányából adódó problémák elviselhetetlen mértékű fokozódását. Másodszor a decimális szakrendszer segítségével a könyvtári munka, bibliográfia és dokumentáció minden területén megvalósítható egység sokkal nagyobb előny, mint amekkora hátrány az ETO elavult volta.

A döntés helyességét az azóta eltelt idő igazolta. VEREDY Gyula (alább idézendő munkájában) már 1959-ben joggal írhatta, hogy „egy évtizednyi helyes könyvtárpolitika és kormányzati intézkedések, a régi szakozók irányítása és tapasztalatátadási készsége, az újak tanulási buzgalma és tapasztalatátvételi, továbbfejlesztési törekvése folytán jelentős eredmények születtek”. Fölépültek a nagy és kis könyvtárak szakkatalógusai, érvényesült az ETO a nemzeti bibliográfiában, a dokumentáció legtöbb területén; a képzés különböző formáin keresztül (egyetem, főiskola, ODK, OKK, KMK stb. tanfolyamok) munkábaállt egy alaposan képzett, lelkiismeretesen dolgozó szakozói gárda, elkészültek a képzéshez szükséges segédletek, több kiadásban megjelent a magyar rövid ETO. Ennek a megalapozó munkának a szempontjából szerencsés körülmény volt, hogy az ETO nemzetközi életét ebben az időszakban bizonyos megállapodottság jellemezte — bár természetesen éppen ez a lassú fejlődés komoly nehézségeket is okozott.

Mintegy tíz évvel ezelőtt ez a nyugalmi helyzet alaposan megváltozott. A tudomány és technika rohamos fejlődése megkövetelte az osztályozórendszernek a korábbinál sokkal gyorsabb és átfogóbb fejlesztését, a nemzetközi együttműködés erősödése pedig szükségessé tette, hogy az eredeténél fogva egyoldalúan nyugati rendszer, az egyre nagyobb számú alkalmi részletjavításon és pótláson túl, elinduljon a fejlődésnek abban az irányában, hogy valóban nemzetközi követelményeknek tudjon megfelelni. A Nemzet-

közi Dokumentációs Szövetség (FID) különböző bizottságainak, az egyes nemzeti dokumentációs és osztályozó bizottságoknak, sűrűn ülésező nemzetközi konferenciáknak megfeszített munkája alapján ma már az ETO hatalmas rész-területei állnak előttünk újjáalakulva, vagy az átalakulás állapotában. Nem utolsó sorban ilyen a legproblematisabb 3-as fősztály.

Nem az a célunk ezen a helyen, hogy az ETO-nak erről az újjáfejlesztéséről számoljunk be, hanem csak az, hogy bemutassuk, mit termelt ki magából kiadványok, tanulmányok tekintetében a magyar decimális-irodalom az osztályozáselmélet, a szakképzés és az új magyar ETO-kiadások területén ebben az évtizednyi időben, amely nem csekély erőket kötött le az ETO nemzetközi fejlesztésében való komoly részvétel által és a bekövetkezett változások miatt nem kevés nehézséget és többletmunkát okozott a feladatok sokaságával birkózó magyar szakozók számára.

Az osztályozáselméleti irodalmat VEREDY Gyula *A könyvtári osztályozás újabb kérdései, különös tekintettel a tizedes rendszer fejlődésére* című kötete nyitja meg (Budapest 1959, 60 lap, Az Országos Könyvtárügyi Tanács Kiadványai 8.). VEREDY a tőle megszokott tömörséggel veszi számba az osztályozáselmélet legfontosabb problémáit: Az osztályozás általános elmélete, a felosztás alapjául szolgáló kategóriák és a jelzetelés kérdései a többsíkú osztályozás, a terminológiai szabványosítás viszonya a tizedes rendszerhez, az ETO fejlesztésének fő irányai; végül ismerteti az addig bekövetkezett fontosabb decimális jelzet-változásokat. VEREDY Gyula ezzel a könyvével inkább csak kezdeményezni akart, fölhívni a figyelmet arra, hogy „nem foglalkoztunk és nem foglalkozunk eleget az osztályozás elméleti kérdéseivel”. Nagyobb lélekzetű osztályozás-elméleti munka azonban ezután sem született, csak folyóirat- és évkönyv-cikkek, elsősorban magának az ETO-nak elméleti, gyakorlati, fejlesztési kérdéseiről. Közben VEREDY munkája két év múlva második, bővített kiadásban is megjelent.

A tanulmányok, cikkek közül a következőket említjük meg:

LÁZÁR Péter: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás társadalomtudományi táblázatainak revíziója*. Könyvtáros 1961. 391–394. l. — Ua.: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás közgazdaságtudományi táblázatainak revíziója*. Műszaki Könyvt. Tájékoztató. 1962. 26–31. l. RÓZSA György: *A társadalomtudományok nemzetközi dokumentációs osztályozásának egyes kérdései*. Magy. Tudomány, 1962. 577–582. l. — L. még: Ua.: *A társadalomtudományi kutatás és a tudományszervezés tájékoztatási problémái*. Bp. 1965. Akad. Kiad. 54–63. l. „A társadalomtudományi tudományos tájékoztatás osztályozási problémái” c. fejezetét. — JUBÁSZ Izabella: *Megjegyzések az ETO-ban történt és történő változások alkalmazásával kapcsolatban*. Könyv és Könyvtár. VI. 244–246. l. — RUTTKAY Kálmán: *A pedagógiai szakirodalom könyvtári osztályozásának kérdései, különös tekintettel az ETO-ra*. Az Orsz. Pedagógiai Könyvtár évkönyve, (1962). — A szerző szerint az ETO és bármely más általános szakrendszer alkalmatlan a tudományos szakkönyvtárak számára, ezért nemzetközi szaktudományi rendszereket is ki kell dolgozni.) — VARGA László: *Észrevételek az ETO reformjából következő gyakorlati teendőkre vonatkozólag*. Könyv és Könyvtár VI. 243–244. l. — VEREDY Gyula: *Az ETO fejlesztése és a dokumentáció*. Műszaki Könyvt. Tájékozt. 1962. 21–31. l. — BABICZKY Béla: *A társadalomtudományok osztályozásának kérdései a FID C3 budapesti ülésén*. Tud. Műszaki Tájékozt. 1966. 637–643. l. — VÁLYI Edit: *A Magyar Orvosi Bibliográfia szakrendje és szakozási problémái*. Orv. Könyvt. 1966. 153–157. l. — BUDAI Sándorné: *Szakrendszer kialakítása KÓJÁL könyvtárak számára*. Orv. Könyvt. 1967. 66–75. l. — NAGY Lajos: *A FID C3 Bizottság budapesti 14. ülésszaka és az állam- és jogtudomány könyvtári és dokumentációs osztályozásának továbbfejlesztése*. Magy. Könyvszle. 1966. 392–397. l.) — BERECZKY Lászlóné: *A szakkatalógusok és az ETO módosításai*. Könyvtáros, 1967. 203–206. — CSAPODI Csaba: *Szorosan vett sorrend vagy csoportképzés legyen-e a szakkatalógusban?* Magy. Könyvszle. 1960. 47–50. l. — Ua.: *Deutlichere Signierung der DK-Zeichen*. DK-Mitteilungen, 1967. 18–19. l. — (A kérdésre reflektált ui. egy következő számban E. WÜSTER.) — V. WINDISCH Éva: *Megjegyzések az ETO 93/99 Történelem főszejtájának kérdéséhez*. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1960. 141–150. l.

Sokkal nagyobb terjedelmű publikáló tevékenységről számolhatunk be a szakozó-képzés területéről. Az egyetemi könyvtárosképzés alapos szakozói kézikönyve, BABICZKY Béla munkája 1959 óta 3 kiadásban jelent meg: *Könyvtári osztályozás*. 1. köt. *Az osztályozás története és elmélete*. 2. köt. *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás rövidített magyarázatos táblázatai*. Ehhez csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy az osztályozás történetéről szóló anyag nagyobb része is átkívánczik a gazdagon összeválogatott olvasmány-függelékbe. Mert amennyire beletartozik a könyvtárosi élet megalapozásába a könyvtári múlt ismerete, a könyvtártörténet, annyira fontos, hogy ennek a múltnak különböző kérdései a korok és a fejlődés egységében kerüljenek bemutatásra. Az osztályozás, szakkatalógusok múltja mindig egy-egy könyvtártörténeti korszaknak részletkérdése, s így van értelme; az egyes könyvtárosi részmunkák tanulásában inkább zavaró, mint segítő. Nem valószínű, hogy jobb decimális szakozó lesz valaki azáltal, ha tudja, hogy régebben milyen szakrendszerek voltak, tehát, hogy ma hogyan nem dolgozunk.

Az egyetemi tankönyvnél rövidebb BABICZKY Béla másik kézikönyve: *Könyvtári feldolgozó munka a tanítóképző intézetek II. évfolyama számára*. (Népművelő-könyvtáros szak.) 2. rész. *Osztályozás és szakkatalógus-szerkesztés*. (Budapest 1967.)

Míg BABICZKY Béla tankönyvei az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés, tehát gyakorlatok segítségével folyó, rendszeres tanuláshoz a segédletei, addig IVÁNYI Dóra *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás alapjai*, (Budapest 1962. 227 l. A könyvtárosképzés füzetei. Középfok.) főleg az önálló tanulást, a könyvtárosi önképzést szolgálja. Erre vall a megadott nagyszámú szakozó-feladat (megoldásuk szintén megtalálható a könyvben.) IVÁNYI D. általános bevezetés után a nagy gyakorlattal rendelkező decimális biztonságával magyarázza meg a szakozók számára általában problémákat okozó helyeket. Kár, hogy nagy magyar ETO-kiadás hiányában csak a rövid magyar kiadást vehette tárgyalása alapjául, mert hiszen a középfokú tankönyv használoinak általában csak ez állhat rendelkezésükre.

Öt évvel IVÁNYI Dóra kézikönyve után jelent meg egy másik osztályozó-tankönyv: GYÖRE Pál—HOVÁNYI GÁBOR: *Könyvtári osztályozás*. (Bp. 1967. KMK. 195 lap. A könyvtárosképzés füzetei.) Őszintén meg kell mondanunk, hogy célkitűzésénél, műfajának ket-tősségénél és fogalmazásának bonyolultságánál fogva nem tartjuk sikerült munkának. A könyv ugyanis „két didaktikailag ellenpólust alkotó anyagrész”-ből áll. Az egyik ellenpólus az osztályozáselmélet „sok esetben új utat kereső” tárgyalása, amelynek célja, hogy segítse a könyvtárost „egy gondolkodásmód és értékelés elsajátításában, amelyre szüksége lehet pályája során, ha az átfogó értelemben vett osztályozás újszerű feladatát kell megoldania”. Mert a szerzők a könyvtáros sajátos feladatának tartják „a dokumentumok vagy — tábabb értelemben — az információk osztályozási módszereinek kialakítását”, „az adott célnak legmegfelelőbb osztályozás rendszerének és technikájának módszereit a könyvtárosnak kell megalkotnia”. A másik ellenpólus az ETO „maradékaltan elsajátítását” szolgáló fejezet. Nézetünk szerint egy kis terjedelmű, kezdőknek szóló tankönyvnek nem lehet célja, hogy új osztályozórendszerek és módszerek kialakítására neveljen. A szerzők elméleti érdeklődését valóban komoly eredménnyel csak megfelelő, elméleti célú publikációkban értékesíthetnék.

De akár elméleti tudományos munkáról, akár tankönyvről van szó, elengedhetetlen a világos fogalmazás. Nem a megértéshez visz közelebb, hanem csak elriaszt az ilyen mondat: „Ezeket az azonos információtartalmú egyedeket kell a könyvtárosnak kiválasztania az első követelmény esetében a dokumentumok vagy információk, a második esetben pedig az olvasók halmazából. A két követelmény tehát azonos típusú feladatot jelent: a különböző információ-tartalmú egyedek halmazának minden egyedével azonosítani kell egy meghatározott információ-tartalmat, és egyezés esetében az egyedeket ki kell sorolni a halmazból.” Sem pedig az ilyen képletek:

$$/A/\text{osztály} = \sum_{i=1}^n k_i + \sum_{i=1}^p j_i$$

Ugyanez a túlkomplikálás jellemzi sokszor azokat a példákat is, amelyeknek célja az ETO „maradéktalan elsajátítása”, ami „minden könyvtáros számára nélkülözhetetlen”. Soha se lesz jó könyvtári szakozó, aki így megoldott példákon kezdi a gyakorlatozást:

159.942:159.944:331.024.3:331.054:658.3.018:658.3.05
 621.396.694(085)Valvo + 621.397.6(085)Valvo + 621.385(085)Valvo
 669.054.8 + 666.943:666.972.16:691.32:621.745.5:677.52
 629.19(038) = 82 = 20 + 629.13(038) = 82 = 20:801.316.4 = 82 = 20.

Elvben is helytelen az alosztások fölösleges halmozása. De ilyen hibás példát se kellene közölni: 027.247 (091) „1714/1964” (a történelmi formai alosztás és időalosztás együttes alkalmazása!) A szakozás alapkövetelménye a világos áttekintés, a lényeg megragadása, nem a túlkomplikálás.

Az oktatási anyag áttekintését nem fejezhetjük be anélkül, hogy meg ne említenénk itt is a SALLAI—SEBESTYÉN *A könyvtáros kézikönyve* 1965-ben megjelent új kiadásának osztályozásról szóló fejezetét, amely pontosan azt adja, amennyit minden könyvtárosnak, aki nem speciálisan szakozó, tudnia kell ezen a téren és ezt olyan tömören és világosan adja, ahogyan kell.

Az ETO-irodalom harmadik és legfontosabb csoportjaként a magyar nyelvű táblázatoknak nagy erővel, gyors ütemben történő kiadásáról kell szólnunk. Ezen a téren olyan eredményekről számolhatunk be, amelyek egy évtizeddel ezelőtt még legföljebb csak a vágyálmok világába tartozhattak.

1958-ban jelent meg ANDRÉKA Pálné és CZELLÁR Ferenc munkájaként a *Műanyag- és rokoniparok osztályozása. Az ETO-rendszer kiegészített táblázata, 678/679*. Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványainak 4. számaként megjelent füzet az első olyan magyar ETO-kiadvány, amely FID hivatalos kiadványként jelent meg (310. sz.). — Két év múlva látott napvilágot magyar nyelvű fordításban az *ABC. Rövidített építőipari osztályozás tervezők és kivitelezők számára*. (FEJES Józsefné fordítása, FID 313. sz.) — A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványa (1965. FID 366. sz.) UHLMANN Aladár munkája: *A kohászat az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretében. Az ETO 669 teljes táblázatai*. — A Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs központnak köszönhető, hogy ugyanebben az évben hozzáférhetővé vált magyar nyelven az *Egyetemes Tizedes Osztályozás. 63. Mezőgazdaság szakja*. (Szerkesztette és összeállította BENKÓ Gizella, HAFERNÉ ESZTERGÁLYOS Marianne stb.) — Ezt követte két év múlva az *Ágazati ETO kiadás, építőipar*. (FEJES Józsefné, FERENCZY Tamásné, KOVÁCS Dezsóné. É. M. Építőipari Tájé. Közp.)

Sok év munkája, rengeteg kiadási nehézség után végre megjelent 1966-ban a magyar rövidített ETO táblázatok új kiadása is. Az *Egyetemes Tizedes Osztályozás. Rövidített kiadás-t* a Magyar Szabványügyi Hivatal MSz 4000—66R sz. a. mint szabványt bocsátotta közre, két kötetben, az első a táblázatokat, a második a betűrendes mutatót foglalja magában.¹ Külön jelentőséget ad a publikációnak, hogy ez az első olyan magyar ETO rövidített kiadás, amely hivatalos FID kiadvány (389. sz.) Az előző 4 sokszorosított és az 1958-ban megjelent nyomtatott kiadás a 3K és egyéb rendszeren kívül

¹ Jó segítséget ad a kötet használatához BABICZKY Béla munkája: *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás 1958. évi kiadása és az MSz 4000—66R táblázati közötti eltérések összehasonlító táblázata*. 1967. (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Kiadványai 15.)

pótlások miatt nem nyerhették el a hivatalos FID-jóváhagyást. Ezeket a pótlásokat az új kiadás elhagyja, egyrészt azért, mert folyamatban vannak a bevezetőben említett átdolgozások, másrészt azért, mert hosszabb használatban kiderült, hogy a túlságosan a szerzői betűrendes katalógus elveire emlékeztető 3K, 3M stb. jelzetek a maguk helyén nagyon szétfeszítik a szakkatalógusok kereteit, s ugyanakkor szak-szempontról nem elég részletesek.

Ugyancsak a Szabványügyi Hivatal adja ki most már „Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ keretében működő szerkesztő bizottság által előterjesztett és a Nemzetközi Dokumentációs Bizottság által jóváhagyott kézirat” alapján a teljes magyar nyelvű ETO táblázatokat. Hogy ez mit jelent a magyarországi szakozás szempontjából, azt talán fölsőlegesen magyarázni. A nemzetközi teljes ETO-kiadások sorában tizenegyedikként készül magyar kiadás, amelynek füzetei gyorsan követik egymást, nemcsak hogy pillanatnyilag a legmodernebb, tehát legteljesebb kiadásnak ígérkezik — egy más nyelvű következő kiadás természetesen megint ennél lesz teljesebb, — de szerkesztésének gondossága, technikai kivitelének magas színvonala folytán is komoly nemzetközi megbecsülést szerez a magyar ETO-munkának. A munka gondos előkészítését bizonyítja, hogy már 1965 óta először tervezet formájában jelentek meg az egyes füzetek: segéd táblázatok, 0, 37, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 62/620, 621/621.1, 621.3, 621.4/.6, 621.7, 621.9, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 629, 64, 66, 663, 665, 667, 668, 677, 796/799, a legjobb szakemberek fordításával és ellenőrzésével, azután az idei évben mint a FID 390. sz. publikációja követték ezeket a végleges kötetek: 0, 37, 50/51, 52, 53, 56/59. Mire soraink napvilágot látnak, bizonyára már sok újabb füzet fog csatlakozni az eddig látottakhoz.

Nagy segítség minden könyvtárosnak a teljes magyar ETO-kiadás megjelenése, de az is kétségtelen, hogy az ETO rohamos átdolgozása, fejlesztése korában a problémák se csekélyek, főleg a már nagy szakkatalógusokkal rendelkező könyvtárak számára.

CSAPODI CSABA

A tipográfia és a szedéstechnika is változik. A könyvvel foglalkozók körében ismeretes, hogy a tipográfia, különösen a könyvtypográfia évszázadokon át hagyományosan őrzi a mesterségbeli szabályokat. A régi nyomdászok, akiknek munkáit ma is megcsodáljuk, nagy tiszteletben tartották a tipográfiai szabályokat. Ezeket a korszerű könyvművészet sem tagadja meg, de emellett éppen a legújabb időkben tipográfiai változtatások jelentkeznek. Közülük néhány fontosabbal szeretnénk foglalkozni.

Folyamatos nagyobb terjedelmű szövegek szedésének egyik legfontosabb szabálya, hogy a sorkezdetek és a sorvégződés pontosan fedjék egymást; ily módon az egymás után következő sorok tömörszerűen szabályos négyszöget alkotnak. Ezt a szedési szabályt GUTENBERG óta mind a mai napig alkalmazzák a tipográfiában. Ezt a sorkizárási módot — mint sok egyéb szedési szabályt — a nyomdászat feltalálója a kódexeket készítő könyvmásolók példája nyomán alakította ki. A kódexek oldaltükre is négyszög alakú, sőt még sokkal pontosabb négyzet, mint a szedéssel alkotott oldaltükör, mert hiszen a kódexek korában nem jelölték a bekezdéseket, minden soruk beütés és kimenet nélküli. Az ősi könyvmásolók még arra is ügyeltek, hogy a sorvégi elválasztásokhoz használt kötőjelek vagy a sor végére került pontok se zavarhassák a négyzetes hatást. Ezeket az írásjeleket úgy biggyesztették a sor végére, hogy a pontosan meghatározott négyszögön kívül álljanak. Ezt a soralakítási módszert GUTENBERG is követte, mert hiszen arra kellett törekednie, hogy a mozgatható ólombetűkkel készült könyvei ebben a tekintetben is azonosak legyenek a kódexekkel. GUTENBERG utódai, akik a szedési eljárást többé-kevésbé racionalizál-

ták és áttértek a kisebb fokozatú ólombetűk alkalmazására, az ilyen finomságokat a munka meggyorsítása végett mellőzték.

Versek szedése természetesen más jellegű, mint a folyamatos szövegeké. A költők határozzák meg a sor kezdetét, és így csak a sor kezdete indul ki mértanilag azonos tengelyből, viszont a sorok végződése, változó terjedelműknél fogva, különféleképpen

Der Klub der Budapester Korrektoren und Revisoren wurde im Jahre 1908 gegründet. Von den damals 123 Korrektoren waren 110 in den Klub eingetreten. Dieser verteidigte einerseits die Interessen der Mitglieder, andererseits widmete er sich der Sprachpflege und der Verwirklichung der einheitlichen ungarischen Orthographie.

Zum besseren Verständnis sei erwähnt, daß zu dieser Zeit in Ungarn kein orthographisches Wörterbuch vorhanden war, das für Autoren, Druckereien und Herausgeber als Leitfaden annehmbar gewesen wäre. Sogar die Gültigkeit der von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ausgearbeiteten orthographischen Regeln war bloß von gewissen Kreisen anerkannt; dabei war den Regeln nur ein zu ihrer Erklärung dienendes Wörterverzeichnis beigelegt.

Unter solchen Umständen mußten die Korrektoren erkennen, daß es vollkommen müßig wäre, von seiten der zuständigen amtlichen Stellen eine einheitliche Regelung der Orthographie zu erwarten, und so nahmen sie die Lösung dieser Aufgabe selbst an die Hand. In diesem Zusammenhang sind zwei bedeutende Leistungen zu erwähnen:

Im Jahre 1913 erschien das Werk *«Wörterbuch und Regeln der ungarischen Orthographie»* von Korrektor Endre Horváth. Sogar die größten ungarischen Sprachwissenschaftler anerkannten den

Sabad sorokkal szedett cikk a svájci *Typographische Monatsblätter* című nyomdászati szakfolyóirat 1966. évi 2. számából

alakul. Ezt a versszerű szedést, az úgynevezett szabad sorokat, a kereskedelmi és reklámgrafikában már régóta alkalmazzák. Legújabban pedig — amerikai kezdeményezésre — nagyobb terjedelmű folyamatos szövegek szedésében Európában is mindjobban terjed az egyenetlen sorvégi kizárás. Ennek a szedési módszernek ugyanis bizonyos előnyei vannak. Nem kell a szóközöket összefűzni vagy tárgítani, tehát a szavak közötti hézag végig mindenütt egyforma, ami az olvasást is megkönnyíti. Ezenkívül a sorok végére kerülő szavakat sokkal ritkábban kell elválasztani, és szóelválasztás esetében is a szóalakot könnyebben lehet szóelemekre bontani, ami növeli a szöveg könnyebb, gyorsabb megértését, mellőzi a felesleges elválasztások okozta zökkenőket.

Amikor a nyomdászati körökben világszerte előnyösen ismert svájci szakfolyóirat, a merészebb tipográfiai újításokat bátran alkalmazó és terjesztő *Typographische Monatsblätter* oldalai 1966 eleje óta kötetlen végződésű (szabad) sorokkal jelennek meg, ezt kezdetben néhány olvasója kifogásolta, sőt a *Neue Zürcher Zeitung* egyik közleménye ezt a szedési módot elítélte azzal az érveléssel, hogy a folyamatos szövegek versszerű szedése hátrányosan befolyásolja az olvashatóságot. Eddig azonban tudományosan nem vizsgálták meg és így nem is állapíthatták meg, hogy az egyformára kizárt (kiegyenlített) sorok vagy a szabad sorok előnyösebbek-e az olvasási folyamatban. Mindenesetre általában

Kulturális életünk eleven, humanista szellemet formáló sodrában egyre szélesedik a magas műveltséget és differenciált ismeretek megszerzését igénylők száma, a rendszeresen olvasók tábora. Könyvkiadásunk tevékenysége szervez része ennek a folyamatnak, munkájával, a könyvek tömegével segíti ezt a növekedést. Évről évre hatalmas szellemi anyagot halmoz fel a társadalom sztalán, amely hű tükre népi államunk kultúrpolitikájának.

A könyvkiadás egyik fő feladata, hogy a kiadásra elfogadott szellemi terméket a műhöz méltó korszerű formában nyújtsa át az olvasónak. Ez azonban sok összetevőből álló bonyolult feladat. Könyvkiadásunk — a fejlődés folyamatosságának elvét követve — feladatának tekintette könyvművészetünk értékes tradícióinak elemzését, a tanulság alkotó fölhasználását a korszerű szemlélet fejlesztése érdekében. De nem feledkezhetünk meg a modern, a mai ember igényeinek megfelelőbb könyvalakítási formák kísérleteiről sem. A modern könyvalakítási törekvéseinket csak úgy értelmezhetjük, hogy azok a funkcionális folyamatok fölfogásából és átéléséből leszűrt szándékaink realizált formái. A korszerű formai megoldások szuggesztívebben segítik a tartalmi

folyó verseny 1966-ban is tovább fejlesztette, új, értékes elemekkel gazdagította könyvművészetünket. A lemérhető általános fejlődés bizonyítja, hogy a könyvművészeti verseny hasznos mozgósító erő. A könyvön dolgozó kollektívák egyre magasabb színvonalon kívánnak az egész társadalom javára szebbet, maradandóbbat, értékesebbet alkotni könyveink különféle kategóriáiban.

A kiadóknál negyedévenként munkabizottságok vizsgálják az elkészült kiadványokat. és jegyzőkönyvben rögzítik az egyes művekről kialakított véleményüket. Javaslátot tesznek az „Év legszebb könyve” cím odaítélésére. Az elmúlt év során a munkabizottságok több mint 300 kiadványra tették meg javaslátukat. Ez a nagy szám is az elért általános fejlődést igazolja. A központi zsüri 46 könyvet talált méltónak az „Év legszebb könyve” címre. A verseny tanulságai azt mutatják, hogy könyvművészetünk jó irányban fejlődik, helyes tendenciák érvényesülnek a közös munkában. Feladatunk ennek a tendenciának hatékonyságát fokozva, további sikerekkel gazdagítani könyvkultúránkat.

Szabad sorokkal szedett cikk a *Magyar Grafika* című nyomdászati szakfolyóirat 1967. évi *A szép magyar könyv, 66* című mellékletéből. Ennek a cikknek szedése abban tér el a svájci folyóiratétól, hogy az új bekezdéseknél mellőzi a betűéseket.

tapasztalható, hogy az egyenetlen sorvégi kizárással készült szedések külföldön tovább terjednek.

Legújabbban már hazánkban is találkozhatunk elég gyakran szabad sorokat alkalmazó szövegszedéssel. Az ilyen szedés újszerűségével is hat; olvasása során kétségtelenül érezhető az is, hogy a kiegyenlítettlen sorvégű szedés monotonosságával szemben a közlést nyomatékossabbá teszi, mintha nagyobb figyelmet ébresztene.

*

A hazai tipográfiát is nagymértékben befolyásolták, irányították azok a szabályok, amelyeket a lipcei Tipográfustársaság 1883-ban kidolgozott. Jó tipográfusaink évtizedeken át a lipcei előírások szerint nevelték, tanították szedésre a nyomdásztanulókat. A lipcei szabályok nagyjában ma is érvényesülnek a jó könyvszedésben, és erre a fel szabadulás óta még fokozottabb gondossággal törekednek. A Szép Könyv évenként ismétlődő versenyében az értékelésnél figyelembe veszik a legaprólékosabb tipográfiai szabályokat. A Nyomdaipari Trösztől 1964-ben kiadot *Kéziszedési és tördelési szabályzat* lényegében a lipcei szabályokon alapul. A szabályzat elsősorban azt rögzíti, hogy „szövegszedésben az átlagos szóköz harmados legyen, vagyis a betűkép szerint számított törzsméret egyharmada”. Ennek az előírásnak köszönhető, hogy könyvoldalaink összehatása ma megfelel a nemzetközi könyvművészeti követelményeknek. A nyomdákban központi utasításra szoros szóközökkel kell szedni a könyveket a szedőgépeken is.

A lipesei szabályok az új bekezdések beütésének mértékét is előírták. Eszerint a „beütés mértéke a betűfokozat nagyságától és a szedés szélességétől függ”. Ennek a szabálynak megfelelően a bekezdések mértéke változó nagyságú. A szélesebb szedésekben a bekezdéseknél túl nagy beütéseket kellett alkalmazni, ami rontotta az oldal szedés-képének összhatását. Ezért vezették be a haladó tipográfusok javaslatára kb. négy évtizeddel ezelőtt a bekezdések beütésének egységes szabályát, amely szerint a beütés az adott betűtörzs egy négyzete legyen. (Például ciceró fokozatú szedésben a bekezdés beütésének mértéke ciceró négyzetének felel meg.) Néhány évvel később újabb változás következett be a bekezdések terén. Sok tipográfus egyszerűen teljesen elhagyta a bekezdéseket jelölő beütéseket. Az új bekezdéseket is „tompán” kezdték, minden beljebbezés nélkül. Így csak a bekezdés végén levő nem teljes sor, a kimenetsor jelzi, hogy új bekezdés következik. Mivel elég gyakori, hogy a kimenetsor teljes sort ad, ilyen esetben semmi sem jelzi az új bekezdés végét, illetve az új bekezdés kezdetét. Ezen úgy segítenek, hogy vagy „mesterséges”, nem teljes kimenetsorokat csinálnak, vagy pedig úgy, hogy az új bekezdés előtt nagyobb sorközi távolságot hagynak. Ez viszont könyvekben az egyik fontos nyomtatási szabályt, a soroyent veszélyezteti, ugyanis az elő- és hátoldal sorainak egymást pontosan fedniük kell.

A bekezdések beütésének mellőzését sok hazai tipográfus is kedveli. A legkiválóbb európai tipográfusok közül sokan ellenzik a „tompá” bekezdéseket, így Jan Tschichold elsősorban a szöveg értelmi tagolása szempontjából. Egyelőre sűrűn látható a bekezdések beütésének elhagyása. Lehet azonban, hogy ez csak tipográfiai divat, ami után mindenki visszatér a beütésekhez.

*

Egészen friss, alig hároméves az a tipográfiai újítás, amelyet a „fattyúsorok” okozta nehézségek könnyebb elhárítása érdekében vezettek be hazánkban. Tudvalevő: fattyúsornak (németül: Hurenkind) nevezik a nyomdászok azt a kimenetsort, amely tördeléskor az új oldal vagy hasáb élére kerül. A kimenetsor a teljes sornál rendszerint sokkal rövidebb, és így bántó hatású, ha az oldal élén hagyják meg. Ez lehet egy elválasztott szónak másik része, tehát értelmi szempontból is helytelennek tekinthető. Különösen a sok és rövidebb szövegű párbeszédet tartalmazó regényekben okoz gyakran szinte megoldhatatlan nehézséget a fattyúsorok megszüntetése. Szedéstechnikailag úgy oldják meg, hogy a szedő vagy egy sorral „kihajtja” a szöveget, vagy egy sort „behoz”. Az előbbi esetben már két sor kerülhet az oldal élére, az utóbbiban a következő oldal élén új bekezdés áll. Ezek a kihajtások és behozások nagyon sok időt vesznek igénybe, sokszor pedig még hosszabb áttördeléssel sem tudják a fattyúsort megszüntetni. Ezért gyakran a szerző segítségét vették igénybe, hogy toldja meg a szöveget, vagy hagyjon ki belőle valamit. Ez nyilván nem a legszerencsésebb megoldás. Élő szerző megteheti ezt, de már klasszikus művekhez nem lehet feltámasztani a szerzőt.

A fattyúsorok elleni rengeteg küszködés terén sikerült nagy megkönnyebbülést elérni. A könyvek eddig szentnek és sérthetetlennek tartott pontosan egyforma oldalmagasságán már szabad egy sorral változtatni. A fattyúsor elhárítására az oldal lehet egy sorral rövidebb, ha a szemben levő oldalt is ugyanúgy megrövidítik. (A liberálisabb tördelési módot különféleképpen értelmezik, előfordul az oldalmagasságnak egy sornyi növelése is.)

A fattyúsorok elhárításának ezt a módját kiadóink műszaki szerkesztői és a nyomdák széleskörűen alkalmazzák. Ez jó példa arra, hogy a megmerevedett tipográfiai szabályokat a gyakorlati munka megkönnyítése érdekében ésszerűen és hasznos kihatással meg lehet változtatni a könyv tipográfiai esztétikai értékének csökkentése nélkül.

SZÉKELY ARTÚR

Gutenberg- emlékkiállítás Esztergomban. A kiállítás a látogató részére a jól megszerkesztett színpadi produkció, a gondos művészettel felépített zenemű vagy irodalmi alkotás élményét tartogathatja. Ezzel a várakozással vehetjük kezünkbe a magasfokú gondolatközlésnek és művészi ábrázolásnak egy jól sikerült „forgatókönyvét”, az esztergomi Vármúzeum és a Főszékesegyházi Könyvtár közös rendezésében Gutenberg halálának 500. évfordulója alkalmából a Keresztény Múzeumban megnyílt ősnymtatvány-kiállítás katalógusát.

Az igényes szerkesztésű füzet borítóját néhány, a kiállítás anyagában is bemutatott vagy a könyvnyomtatás kezdeteit ábrázoló fametszet reprodukciója díszíti. Lapjain kerekén 60 kötetnek leírását olvashatjuk. Ebből az első még a könyvnyomtatás előkorából való: az 1450 táján készült és hasonló kiadásában is közismertté vált németalföldi *Blockbuch*, a *Biblia Pauperum*. A többi kötetben 1459-től szám szerint 69 ősnymtatvány található. Ezek áttekintésében és megismerésében a látogatót jól segíti e katalógus. A rövid címléírás és a szokásos bibliográfiai hivatkozás (Hain, GW) mellett utalást találunk PRIBÉLYI Ferenc egykori könyvtárosnak Nagyszombatban, 1840-ben, a könyvnyomtatás feltalálásának 400. évfordulójára kiadott nyomtatott jegyzékére is, amely a legrégebb hazai ősnymtatvány-katalógus. Ezeket az adatokat követi minden egyes műnél a rövid annotáció, amely a szerzőről, a tartalomról, a kötésről és a könyv egykori tulajdonosairól mondja el a legszükségesebbeket. A leírások és annotációk kivágya az egyes kötetek mellett a tárlókban is megtalálhatók. Kiténik, hogy PRIBÉLYI Ferenc régi jegyzékének (ez a látogatót a terem bejáratánál fogadja) legtöbb darabja e kiállításon együtt látható és a közel háromszáz ősnymtatványt számláló esztergomi gyűjteménynek, a „Bibliotheca”-nak ma is ezek a legjelesebb darabjai.

A katalógus elmondja, hogy a kiállított könyvek nagy része úgyszólván használatba vételük kezdetétől magyar tulajdonosok kezében volt. 14 possessor-bejegyzés között szerepel például MÁTYÁS királyé is, három kötet SZELEPCHÉNYI Ferencé, két-két kötet pedig ÉRSEKÚJVÁRI Farkasé és PYBER Jánosé volt a XVI–XVII. század fordulóján. Nyolc darabnak egykorú kötése országos viszonylatban is a legszebb hazai munkák közül való, közülük kettő a CH monogramú nagyszombati mestertől, egyegy pedig Budáról és a lövöldi karthauzi-műhelyből. A könyvek tartalmi szempontból részben a mindennapi élet gyakorlatát szolgálták (misszálék, bibliák, beszédgűjtemények, teológiai traktátusok, jogi kézikönyvek), de az ókori klasszikusok és az őskeresztény egyházatyák kiadásai, így például a két cancellista irnok könyve, NICOLAUS scriba *Cyprianus*-a, és JOANNES scriba *Martialis*-a, vagy BRASSICANUS *Plotinus*-a, és néhány különlegesen szép illumináció a fejlett hazai humanista műveltség és renaissance-ízlés tanui. A látogató szemlélődéséhez egykorú atmoszférát varázsol a tárlók felett elhelyezett harminckét XV. századi fametszet (Albrecht DÜRER, Michale WOLGEMAUT művei és a névtelen magyar Árpádházi Szent Margitja), néhány jeltelen későgót faliszőnyeg és régi szék, a könyvek között „felejtett” szerény korabeli ötvös-munka.

A méreteiben talán kicsinek mondható, de mindenképpen arányosan mértéktartó kiállítást a művelt nagyközönség előtt a hazai hagyományokhoz kapcsolódó vonatkozásai országos jelentőségűvé teszik. A magyarországi könyvek és könyvtárak sorsával, történetével foglalkozó szakemberek figyelmét pedig új, feltáratlan kutatási területekre irányítja, és a bennük rejlő gazdag művelődéstörténeti kincs feldolgozásához termékeny szempontokkal gazdagítja. Elismerés illeti ezért a katalógus összeállítóit és a kiállítás rendezőit, KOVÁCH Zoltánt és MUCSI Andrást.

HOLL BÉLA

SZEMLE

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei. I. 1967. (Felelős szerk. HÉBERGER Károly. Szerk. KÉKI Béla.) Bp., 1967. Tankönyvkiadó. 342 l.

Évkönyvkiadó intézményeink sorába a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtára is belépett. A most megjelent első kötet bevezető tanulmányában HÉBERGER Károly igazgató vázolja a könyvtár tevékenységét, elért eredményeit, kiadványpolitikáját és jövő terveit. A tervek közt szerepel a társadalmi hasznosság növelése és ennek érdekében új tartalmi és szervezési formák keresése. Ebből a célból közöl a kiadott évkönyv sok módszertani kérdést boncoló dolgozatot és egyéb információs anyagot.

STEINER József írása azt vizsgálja, hogy a tájékoztató szolgálat milyen formái léteznek, és hogy az itt dolgozó könyvtárosoknak milyen személyi képességekkel kell rendelkezni. HODINKA László a leltározás régi és új rendszerét ismerteti, és statisztikai táblázatokat közöl a régebbi könyvanyag, valamint az új beszerzések szakaszröntgen vizsgálatáról, VÉGH Ferenc egy kérdőíves olvasóelemzés tapasztalatait foglalja össze: milyen az olvasók irodalmi ízlése, műveltsége, kedves olvasmánya, könyvtári ellátottsága, katalógusismerete. Kitér arra a kérdésre is, hogy alkalmas-e egy ilyen vizsgálat a tényleges igények felmérésére.

KÓSA Győző az egyetemi bibliográfiák szerkesztésével kapcsolatban felmerülő lehetőségeket boncolgatja, és a szakrodalomból utal a különféle megoldások előnyeire, hátrányaira. KÁROLYI Zsigmond a Felsőoktatási Szakirodalmi Tájékoztató célját, feladatát, szakrendjének, gyűjtőkörének és információs bázisának kialakulását ismerteti; összehasonlítja a külföldi hasonló kiadványokkal. Megállapítása szerint kb. 120-féle folyóirat az a szám, amelyet érdemes rendszeresen átnézni, a többiben ugyanis csak elenyészően csekély felsőoktatással foglalkozó cikk található. CSERHALMI GYULA tanulmányából néhány

információ-visszakereső gépet ismerünk meg. Kettő közülük magyar találmány, az egyik a szerző által tervezett „Elektromos felvilágosító gép”.

Az évkönyv legérdekesebb, friss és bő külföldi szakirodalom felhasználásával készült írásában LÉCESNÉ MESTERHÁZI-NAGY Márta arra hívja fel a figyelmet, hogy a programozott oktatásnak és az audio-vizuális eszközöknek az egyetemi könyvtárak oktatási feladataiban egyre nagyobb szerepe lesz. A jövő feladataira fel kell készülni. A programozott tankönyvek beszerzését már most meg kell kezdeni, a tervezésben gondoskodni kell hangszigetelt szobák és fülkék berendezéséről, a könyvtárosoknak meg kell ismerkedni az audio-vizuális eszközökkel, könyvtári feldolgozásokkal és használatukkal. Vannak olyan audio-vizuális eszközök, amelyeket fel lehet használni az egyetemi hallgatóknak a könyvtári-bibliográfiai ismeretekre való oktatásában (magnetofonszalag, film, diavetítés stb.). BALÁZS János a tartalmi szemléletnek az állományfejlesztésben való szerepéről értekezik. Az állománygyarapító könyvtárosnak érdeklődnie kell az általa gyűjtendő tudományterület problémái iránt. A teljességre való törekvésnél nem fontos „minden” munka beszerzése: a cél az, hogy az illető tudományág minden fontosabb problémájáról találjon az olvasó irodalmat. Rendelésnél nem elég a leíró katalógusok átnézése, mert csak a szak-katalógusból lehet megtudni, hogy hol vannak az állományban fehér foltok, nagy hiányok.

A két történeti cikk közül az egyik, MÓRA Lászlóé a műszaki felsőoktatási hálózat kialakulását és fejlődését vázolja, ezen belül különös súllyal a központi és tanszéki könyvtárak egymáshoz való viszonyát és egészséges fejlődésük alapfeltételeit. KÉKI Béla a kolozsvári egyetemi és a műegyetemi könyvtár építéséről ad szemléletes képet. Megtudjuk, hogy az eredeti tervek mennyiben változtatták meg a század első évtizedének politikai,

gazdasági viszonyai, mennyiben voltak az új épületek korszerűek, mennyire szolgálták a könyvtári funkciókat.

A kötetet két bibliográfia egészíti ki, az egyik a könyvtár tanácsköztársasági különgyűjteményét, a másik a dolgozók irodalmi munkásságát veszi számba.

A Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárának évkönyve sikerült kiadvány; pregnáns, világos képet ad az intézmény munkájáról és megoldásra váró kérdéseiről. Számos olyan gondolatot, tervet és javaslatot vet fel, amelyeket más könyvtáraknak is érdemes megfontolni.

VÉRTESY MIKLÓS

Dér Ferenc: Sajtójogi ismeretek. (Bp. 1967. Tankönyvkiadó. 99 l. A Magyar Sajtó Kiskönyvtára 2.)

A *Magyar Sajtó Kiskönyvtára* sorozat második füzeteként praktikus segédlet jelent meg DÉR Ferenc tollából, illetőleg szerkesztésében és összeállításában. A kiadvány egyes fejezetei önállóan is értékelhető, népszerűsítő tanulmányok. A bevezetés után öt fejezet foglalkozik a magyar burzsoá sajtójog kialakulásának és fejlődésének főbb vonásaival, a magyar Tanácsköztársaság sajtójogával, a mai magyar sajtójog kérdéseivel, a sajtójog gyakorlatával s az utolsó rész tűzi tollhegyre a hatályos sajtójog szükséges és ésszerű reformjának tematikáját. A tárgyalási anyagot jegyzetek egészítik ki, majd irodalmat is közöl a szerző. Ezután a jogszabálymutató következik. Végül a *Független* tartalmazza a sajtóval kapcsolatos fontosabb jogszabályok szövegét s a Magyar Újságírók Országos Szövetségének alapszabályait.

A sorozatot az Újságírók Szövetségének emblémája díszíti, s ebből, de a szerkesztési szempontokból is világos, hogy a kiadvány az újságírók tájékoztatását szolgálja. Ennek előrebocsátása azért lényeges, mert az ismeretvesztésnek ebből az aspektusból kell foglalkoznia DÉR Ferenc munkájával.

Az ismeretközlésnek korunkban óriási méretei elkerülhetetlenné teszik a tájékoztató segédletek kiadását. Ugyanez vonatkozik nagyméretű jogszabályalkotásunkra is. Ma már nemcsak az érdekelt állampolgárok, de a művészetek és a tudományok szakemberei sem képesek lépést tartani az irodalommal. Így örömmel veszik a szelektálást megkönnyítő, a tájékozódást lehetővé tevő compendiumokat. Az ilyen jellegű tájékoztató kiadványok iránt megnyilvánuló érdeklődés a szolgáltatások fokozott kiterjesztésére vezet. Kétségtelen

azonban, hogy éppen ezért fennáll annak a veszélye, hogy „a piac törvényeinek” kedvező hatása túlzott termelésre ösztönöz. Ezért a kritika kötelezettsége a célszerűség, hasznosság és színvonal szempontjainak érvényesítése.

Az elmondottaknak megfelelően előjáróban leszögezhetjük, hogy a *Sajtójogi ismeretek* c. munka hasznos, mert fontos kérdésekre hívja fel a figyelmet s az újságírással foglalkozókat arra készíti, hogy az általában vagy adott esetben különösen jelentős kérdésekkel: a sajtóval kapcsolatos kötelező társadalmi előírásokat komprimáltan tartalmazó sajtójoggal, részletesebben is foglalkozzanak.

A bevezetés mintegy két oldalnyi terjedelemben foglalkozik a tanulmány kiadásának indokoltságával, elvi megalapozásával, tagolásával, egyes fejezeteinek bemutatásával s a történeti előzmények rövid áttekintése után a kiadvány célját is megjelöli. A gyakorlati irányú segítségnyújtáson túlmenően javaslatokat is tartalmaz és indítékot nyújt a szocialista magyar sajtójogi kódex megalkotásához.

A magyar burzsoá sajtójog kialakulásának és fejlődésének fő vonásait ismertető fejezet, mintegy 4 oldalon történeti bevezetőt ad s bemutatja, hogy a XVIII. század végén Magyarország miként csatlakozik a sajtószabadság kivívásáért folytatott polgári forradalmi harchoz. Helyes és éles párhuzamra ad alkalmat az első magyar sajtótörvénynek (1848. évi) a „sajátos magyar imperializmus” korszakában hozott sajtótörvénnyel (1914. évi) való összevetése. A második fejezet a magyar Tanácsköztársaság sajtójogát kiemelten tárgyalja, ami jelentőségénél fogva indokoltnak látszik, bár a történeti előzmények egybefoglalt ismertetése esetén talán még plasztikusabb összehasonlításokra adott volna alkalmat. Az előbbi fejezeteknél részletesebb, mintegy 9 oldalra terjedő harmadik fejezet a mai magyar sajtójog kérdéseit foglalja össze, szerkesztésében alkalmazkodva a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló, legújabb (1959. évi) jogszabályaink tagolásához. A fejezet elején általánosságban mondottak után általában beszél a sajtórendeletéről, majd külön kiemelten a sajtóigazgatás, a helyreigazítási jog és a sajtójogi felelősség kérdéseiről, végül — az anyaghoz kapcsolatosan — a sajtóbüntettekről. Érdekes a negyedik fejezetként beiktatott sajtójogi gyakorlatot ismertető rész, amely 7 oldalnyi terjedelemben foglalkozik a sajtóperek statisztikai adataival, a pontosság kérdésével, az „audiatur et altera pars” elvnek érvényesülésével, valamint az írások hangvételeinek problematikájával. Az ötödik fejezet

tartalmazza a hatályos sajtójoghoz fűzött megjegyzéseket és az azzal kapcsolatos javaslatokat. Ez a legterjedelmesebb rész, amely 11 oldalon részletezi a tájékoztatás jogi szabályozásának, a sajtóigazgatásnak, a helyreigazítási jognak, az azzal kapcsolatos eljárási szabályoknak problematikáját. Mindez indítást ad ahhoz a törekvéshez, hogy a sajtójogi kódex kiadásra kerüljön. Az előbbi fejezet terjedelmét meghaladja a 12 oldalnyi jegyzetanyag, amely részben az irodalmi, illetőleg a jogi forrásokra utal, de helyenként — az egész munkához viszonyítottan — igen terjedelmes történeti anyagot is közöl. Külön fejezetben kap helyet a bibliográfiai rész (irodalom és forrásmunkák), valamint a jogszabály-mutató. A *Függelékben* csatolt jogszabály-szövegek, illetőleg a Magyar Újságírók Szövetségének alapszabálya a kiadvány egyharmadát teszi ki.

DÉR Ferenc tanulmány- és segéd- anyaga sajátos segédlet. Kétségtelen, hogy az újságírók számára — ízelítőül — hasznos. Korrektségét a komoly kettős szakmai (jogász-újságíró) lektorálás biztosítja. Az összeállítás csokra azonban kissé mezei csokor, amely színes, de válogatásában nem olyan igényes s különböző szintű, mű-fajú és tárgyú anyagot foglal magában. „Mindenből egy keveset” lehetne jellemzője. Vitába szállhatnánk a sajtójog történeti kezdetéről szóló állításától kezdve tárgyi kérdésekben is, ami azonban még jobban vitatható: a jellege. Különböző nevezőjű törtek összeadására feszíti meg erejét. Szinte minden fejezete után hiányérzetet szül a felkeltett érdeklődés s olykor meglep egy-egy, egészen más jellegű fejezet. Ha célja a tájékoztatás, a fennálló jogi rendelkezés ismertetése, akkor miért tér át a reform problematikájára, ami nem is teljes s nem is a tájékoztatás anyagához kívánczik. Töretlenebbnek tűnik a Függelék szerepe s talán ez a leghasznosabb is, éppen a gyakorlati szempontok szolgálatában.

Mindent összevetve: örömmel fogadhatjuk a sajtójogi ismeretek összeállítását s az azzal kapcsolatos tanulmány jellegű témafelvetéseket, de a gyakorlati hasznosítás szempontjából talán helyesebb lett volna a sajtórendelet szerkezetének megfelelő tartalmi, jogi ismertetés, s egy-egy témán belül a statisztikai, történeti és a bírói gyakorlatból vett anyag közlése, amellet, hogy a jogszabályok teljes terjedelemben való ismertetése függeléként valóban nélkülözhetetlen. Egyébként a szerkezetet világosan tükrözi a tartalom-mutató s a további tájékozódás alapjait vetik meg az irodalmi utalások.

TAKÁCS JÓZSEF

Veszprém megye irodalmi hagyományai.
Összeáll. HARMATH István és KATSÁNYI Sándor. Veszprém, 1967. Megyei Könyvtár. 291 l.

Szinte valamennyi megyeszékhely kiadta már vagy kiadásra előkészíti a területének sajtóbibliográfiáját. Veszprém a legelső volt a periodikák összeállításában (NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (1820–1956)*), most ismét elsőnek jelentkezik irodalmi hagyományainak feltárásával, éspedig nem akárhogyan, hanem igényes szemléletmódra nevelően, a nagyközönséghez szólva, de mégis tudományosan, csinos, reprezentatív kötettel, amelyet ROHONYI András és ORSZÁG Sándor harminckét eredeti fényképfelvétele illusztrál. Az anyaggyűjtés elrendezésének és feldolgozásának módszere mintául szolgálhat a megyék helyi hagyományait feltáró kutatóknak, addig is, amíg a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kiadásában majd meg nem jelenik a tíz kötetre tervezett anyaggyűjtés, a megyékben alakult helytörténeti bizottságok kutató munkája. Országos adatgyűjtésre szerény kísérlet történt már 1955-ben, ezt VARGHA Balázs szerkesztette, a Középiskolai Szakköri Füzetek sorozatában, *A magyar irodalom helyi hagyományai* címmel. A munka összeállítói (BUSA Margit, KICSÍ Sándor, KISS József és NEMESKÜRTI István) kis füzetűket kísérletnek szánták, mert nem is vehetik fel a versenyt egy-egy vármegyében született és a környezetében benne és vele együttélő hagyományok kutatóival.

Veszprém megye irodalmi hagyományai-t SIMON István *Egy hasznos könyv élé* című, a szülőföld szeretetétől áthatott sorai vezetik be. „Az összeállítók” „Az olvasóhoz” célkitűzéseiket így foglalják össze: „Nem reprezentatív tájantológiát kívántunk adni, hanem az irodalmi élet időrendben közölt dokumentumaival bemutatni Veszprém megye irodalmi életének folytonosságát a másoló barátoktól napjainkig.”

Két arányos részre osztott az adatok feldolgozása: I. „Szöveggyűjtemény, — Középkori emlékek — Törökellenes harcok — Kuruckor — A felvilágosodás kora — Harcok a nyelvújítás körül — Reformkor — Önkényuralom és kiegyezés kora — Két világháború között — A szocialista építés útján” (9–169. l.). II. „Írói életrajzok” a helységnevek betűrendjében, a személyek időrendjében csoportosítva (171–278. l.). Az anyag áttekintését lehetővé teszi a „Helységek mutatója”, „Névmutató” és „Tartalomjegyzék”.

Az „Írói életrajzok” előtti „Összefoglaló művek” felsorolásában két forrásmun-

káról szerettünk volna többet tudni, ezek: 1. HUNGLER József *Veszprém megyei életrajzok* című anyaggyűjtése, 1957-ben elkészült, mikor kerül kiadásra? 2. *A Veszprém megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményének cédlakatalógusa*, vajon milyen tudományág adatgyűjtését dolgozták fel?

A *Szöveggyűjteményben* a megfelelő idézetek kiválogatása mindig jól sikerült. Vers és próza, kódex és KAZINCZY-levél, a nagy regényírók és elbeszélők, napjaink írói és költői egyaránt helyet kaptak munkájuk a megyét érintő, illetve arról szóló anyagával.

A gondos anyaggyűjtéshez csak néhány észrevételt, adatkiegészítést említenénk. Talán jobb lett volna helységneveken belül a személynévek betűrendjét követni és nem az időrendet. Megszokottabb eset az, hogy neveket keresünk és nevekhez fűződnek az évszámok. Adatkiegészítésül elmondanánk: HORVÁTH János (1769–1835) kanonok szerkesztette 1820–1824-ig a megye első folyóiratát, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások*-at; kár, hogy életrajzából szerkesztői munkássága kimaradt. Ugyanúgy beletartozott volna, ahogyan GUZMICS Izidornál a Bakonybélben szerkesztett *Vallási és Egyházi Tár* (1832–1833) és folytatása, az *Egyházi Tár* (1833–1839) című folyóiratot nyilvántartja összeállításunk. Nem találjuk HORVÁTH János (1878–1961) nevét. Tanár és tudós generációk nevelője, irodalomtörténész, a magyar irodalomtörténetírás mestere, negyedszázadon keresztül a budapesti magyar irodalomtörténeti tanszék vezető tanára, káptalanfüredi házában számtalan tudományos munkát írt és egyetemi előadást dolgozott ki.

Nem találjuk Pápánál PONGRÁCZ József tudós egyháztörténész, irodalomtörténeti és könyvtári szakember nevét. Felbecsülhetetlen érdeme, hogy a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárát, amely a Pápai Református Kollégium Könyvtárának anyaga, az élete árán mentette meg a teljes pusztulástól a második világháború idején. Érdemeinek elismerése kapcsolódhatott volna a Református Főiskola Képzőtársulatának ismertetéséhez, amely ugyancsak a könyvtáron belül működött (224–225. l.). Itt Pápán találjuk az anyaggyűjtés egyetlen külföldi származású írójának OPZOOMER Adél Sofia Cordelia, A. S. C. WALLIS műfordító adatait: (Ut-recht 1858–Rotterdam 1925) ANTAL Géza gimnáziumi, majd teológiai tanár felesége, lefordította MADÁCHTÓL *Az ember tragédiáját*, PETŐFI, ARANY, TOMPA verseit (232. l.).

„Az olvasóhoz” című bevezetőben „Az összeállítók” feljegyzik, hogy nem foglal-

koznak azokkal, akik „átutazóban, nyaralás, előadás céljából keresik fel Veszprém megyét, ha látogatásuk nem hagyott maradandó emléket életükben”. Ehhez a tájékoztatáshoz nem mindig ragaszkodik a feldolgozás: DECSI Sámuel Balatonfüreden 1796. május–júniusban „tartózkodott”. Ugyancsak Balatonfüreden FÁY András „1822–1825 között egyik nyarat itt tölti”. BATSÁNYI János is, aki „utolsó magyarországi útján 1800. júl. 22-én meglátogatja a fürdőt”. Balatonfürednél szó szerint átvett mondatok vannak *A magyar irodalom helyi hagyományai*-ból (122. l.), BEÖTHY Zsolt, BERZSENYI, FÁY és HORVÁTH Mihály életrajzi adatainál. Ha nem jelöljük meg esetenként a felhasznált forrásmunkát, legalább változtassuk meg annak mondat-szerkezetét.

A helységnevekhez fűződő nevezetességek kitérő összeállítása teljes elismerést érdemel, pl. Bakonybélnél „Betyárdalok” (176. l.), Balatonról kis bibliográfia (178. l.), Nagyvázsonyi kolostor és kódexei (214–216. l.).

V. BUSA MARGIT

Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte. Szerk. Walter BARON. Franz Steiner Verlag GmbH. Wiesbaden 1967, Beiträge zur Geschichte der Wissenschaften und der Technik. Heft 9. 80 l.

A hamburgi egyetemen a természettudományok története neves professzora, Bernhard STICKER hatvanadik születésnapjára tanítványai tollából megjelent kötet a tudomány-, elsősorban a természettudomány-történet elvi kérdéseinek megvitatásával kívánja a mesterük iránti tiszteletet leróni. W. BARON „a biológiának a XIX. században bekövetkezett fejlődését és annak szellemtörténeti előfeltételeit” taglaló bevezető közleményében a XVIII. századig egységesen és együttesen felfogott szervetlen és szerves világ értelmezését szolgáló tudományból a biológia kiválásának sokrétű történeti alapjait foglalja össze. F. KRAFT „az elméleti mechanikának kezdeteit és a mechanika helyzetének a természettudományokon belüli megváltozott helyze-tét” ismerteti az aristotelesi mechanikától a modern szemléletig. Ch. J. SCRIBA „a matematikátörténeti kutatás feladatai és problémái” címen részletekbe menően taglalja a matematika elvi alapjait és filozófiai értelmezését történeti fejlődésében és mutat rá a matematika története sokrétű tudománytörténeti feladatkörére. Mindhárom közlemény hangsúlyozza, hogy a tudománytörténet nem egyes résztudományok ismeretanyaga felhalmozásának menetét, hanem magának a tudománynak

és a tudományok értelmezésének, egymás közötti helyzetének, egymásra hatásának történetét hivatott tisztázni, beleértve az egyes korszakok különböző tudásainak szellemiségét, hozzáállását, szemléletét is. H. SCHIMANK *Otto von Guericke mint a XVII. század kutatóinak típusát* tárgyaló közleménye a tudománytörténeten belül a tudósok történetének érdekes és újszerű példáját szolgáltatja.

A. MEYER-ABICH *a természettudományoknak vagy a stickertudományoknak a története* címen a Sticker-iskola felfogását összegezve és a könyvnek szinte jellegét megformálva a tudománytörténet lényegének, jövőbeli célkitűzésének és metodikájának alapjait teszi kritikai vizsgálat tárgyává. Leszögezi, hogy az egyes természettudományoknak, még inkább azok rész-tudományágainak ismeretanyagát adatszerűen összegyűjteni, tárgyi fejlődésében feldolgozni az egyes tudományágak historikus érdeklődésű szakmívelőinek feladat-körét képezi. A természettudományoknak egymással való összefüggésében, a társadalom fejlődésével való kapcsolatában történő vizsgálatára a történész a maga történeti szemléletével, tárgyi ismeretanyagával képes csupán. A szakosodás nem egyes tudományágak történetére, hanem egyes történeti korszakokra helyes, ha korlátozódik — MEYER-ABICH felfogása szerint —, és helyes, ha a szorosan vett természettudományok mellett a technika, az orvostudomány történetét is magában foglalja. Helytelenként itéli meg a tudományok filozófiájának és történetének egységes diszciplínába történő foglалását is, figyelemmel a filozófiának és a történettudománynak, még inkább azok művelőinek különbözőségére, eltérő alapképzésére és általában különböző szemléletére. MEYER-ABICH kritikai szemléletű és kétségtelenül kritikai megvitatást igénylő természettudományi-tudománytörténeti szemléletének a jubileumi kötet előbb megbeszélt egyes közleményei mintegy igazolásul szolgálnak. A hamburgi iskolának ez a tudománytörténeti felfogása a német természettudomány-történeten belül évtizedek óta sokak által vallott álláspontot juttatja ismét határozottan kifejezésre, amely álláspontot fejezi ki a Német Demokratikus Köztársaságban ismét megjelenő, a természettudományokat, technikát és orvostudományt egységes folyóiratban összefoglaló irányzat, valamint a Steiner kiadó által mintaszerű formában és tartalomban megjelenésre kerülő, a tudomány és technika történetének nevét viselő, anyagában azonban sok orvostörténeti munkát is magában foglaló kiadványsorozat.

BUGYI BALÁZS

Freiberg, Reinhard: Die Presse der französischen Résistance. (Technik und Positionen einer Untergrundpresse) 1940 — 1944. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Freien Universität Berlin. Berlin 1962. 317 l.

Ez a disszertáció saját műfajában kiemelkedik a téma széles körű feldolgozásával s szigorúan gondos tudományos módszerrel, s beleilleszkedik a különböző országokban egymás után napvilágot látó olyan kiadványok sorába, melyek a második világháború ellenállási sajtóját dolgozzák fel.

Az előszóban FREIBERG megjelöli munkájának célját: bemutatni egy megszállt ország földalatti sajtójának tartalmát, formáját, technikáját és publicisztikai hatékonyságát. Már ezzel a célkitűzéssel túlhaladja a többi hasonló tematikájú kiadványt, melyek célja elsősorban a bibliográfiai regisztrálás volt, ami ugyancsak rendkívül fontos, alapvető. Fenti célkitűzéseken túl bizonyítani kívánja azt a fontos tényt, hogy felelősségteljes publicisták gárdájának hogyan sikerül — szemben a raffinált módon irányított propagandával — egy nép szellemi és kulturális értékeit megőrizni, és egy, a humanizmus szellemétől és eszméjétől áthatott doktrínát újraéleszteni.

A bevezetésben rövid történeti áttekintést nyújt a franciaországi cenzúráról. Külön foglalkozik az 1940 júniusát követő napokkal, amikor majdnem az összes nagy párizsi lap elhagyja a fővárost, s a bevonuló nácik egyetlen újságot, a *Victoire*-t találják életben. Gyorsan gondoskodnak tehát a lapok megindításáról, kollaboránsok részvételével. Az ország két részre szakad, az egyik rész Pétaint követi, elfogadva a „fait accompli”-t, míg a másik rész kétségbeesetten keres kiutat.

A könyv 6 fejezetből áll. 1. *Az ellenállási sajtó történelmi elemzése* — keletkezése és fellendülése, szerepe a nemzeti felkelésben; 2. *Technikai és publicisztikai eszközök* (információs források, az illegális sajtó létrehozása: sokszorosítás módja, a megjelenés formája — jelleg, cím, formátum, tipográfiai felszerelés —, periodicitás és példányszám, terjesztési módszerek, pénzügyi problémák); 3. *A földalatti sajtó politikai és publicisztikája szerepe* (általános alapproblémák: Pétain, kollaborálás, deportálás, a szövetségese, de Gaulle, a kommunizmus, a jövő eszméi, az ellenállási sajtó német vonatkozásai, a francia sajtó újjászületése, jövője); 4. *Az ellenállási sajtó politikai és publicisztikai szerepe* (speciális kiadványok: a Francia Kommunista Párt ki-

adványai, a szocialisták sajtója, a fajgyűlölet ellen harcoló ellenállási csoportok sajtója, a keresztény ellenállási mozgalom sajtója, az irodalmi „Résistance” sajtója; 5. Az ellenállási sajtó léte és kifejlődésének hatása (Anglia – USA, Paris – Vichy); 6. A francia Ellenállás publicistái.

A tartalomjegyzék után 15 oldalas irodalom- és forrásjegyzék következik, melynek három összetevője a következő: 1. Személyes információk, 2. Könyvtárak és archívumok, 3. Általános irodalom. Ezt a részt a felhasznált szövegek bibliográfiája követi, melynek gazdagságát a 17 oldalas terjedelem is tanúsítja. Felsorolja a szerző ezen kívül az általa felhasznált kollaboráns lapok címét is. Majd a háború utáni irodalom jegyzéke következik, s végül a rövidítésjegyzék.

Mindez 45 oldalt vesz igénybe, s a könyv végén közölt Jegyzetek pedig – szám szerint összesen 742 jegyzet – újabb 30 oldalt.

A disszertáció szerzője magas igényű tudományos pontossággal és mély humánnumtól átítatva tárgyalja a francia ellenállás sajtóját, elemzi s bőven illusztrálja pontos idézetekkel, a lapokból vett részletekkel, konkrét adatokkal, szép, jól kivá-

lasztott facsimilékkel. Láthatjuk az *Humanité* és más ismert lapok címlapjain túl a sokkal kevésbé ismert, de nem kevésbé jelentős ellenállási lapok címlapját, a széles mozgalom különböző szervezeteinek sajtóorgánumait. Különös szeretettel emlékezik meg a szerző az irodalmi lapokról, így például a *Lettres Françaises*-en túl a Louis ARAGON irányította *Les Etoiles*-ről vagy az Editions de Minuit kiadványairól, az *Etoiles* munkatársairól (többek között ELUARD, Jean PRÉVOST, Pierre SEGHERS, Jean CASSOU, Francois MAURIAC). Ír az 1944 júniusában – a Párizs felszabadítása előtt néhány héttel még megjelent *Eternelle Revue*-ről, melyet ELUARD adott ki. Hivatkozik VERCORS-ra – a nagyszerű Minuit kiadványok álneves megteremtőjére, akinek munkája arról tanúskodik, hogy a végső harcot tollal s fegyverrel egyaránt kell megvívni, s hogy az író szükségszerűen elkötelezett. Rendkívül érdekes a könyv rövid, utolsó fejezete is, ahol az Ellenállás egy-cy kiváló publicista személyiségét mutatja be, így többek között Jacques DECOURT, Claude MORGANT (*Lettres Françaises*) és másokat.

mgv.

BIBLIOGRÁFIÁK

Mitru Iboya: A Szovjetunió története. Bibliográfiai kalauz. Bp. 1967. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 456 l.

Milyen jó szolgálatokat tehetett volna ez a roppant hasznos könyv mindazoknak, akik a Nagy Október évfordulójára tanulmány vagy cikk írására, ünnepi előadásra készültek, ha nem 1967 vége felé, hanem már 1966-ban jelenik meg. De nem panaszsza illik kezdeni beszámolómat. Fontosabb sietve megmondani, hogy ez a mű *nemcsak bibliográfiai kalauz*, hanem a Szovjetunió történetének évekre, hónapokra – s ahol kell – az utolsó félszázadra vonatkozóan – napokra felbontott kronológiája is. Az időrend kiegészül az eseményeket tükröző dokumentumok adataival, emlékező, értékelő írások repertóriumával vagy összefoglaló művek lapjaira való utalásokkal.

Egy-egy nap, esetleg 2–3 nap, vagy olykor egy hét eseményei egy-két vagy néhány tömör mondatban felhasználható formában birtokunkban van, és jelen van a forrásra lapszámmal való utalás rövidített alakja. A források pontos könyvészeti leírását külön fejezetben kapjuk. Harminc

jelentős összefoglaló munkát, dokumentumgyűjteményt (magyar eredetit és fordítást) dolgozott fel a szerkesztő. Közöttük több sokkötetes forrásgyűjteményt. Ezenkívül egy további fejezetben közli: „104 egyéb, de elemző módon fel nem tárt mű” címét, adatait, amelyek a Szovjetunió történetének tanulmányozásához felhasználhatók: gazdaságtörténeti, diplomáciatörténeti dokumentumgyűjtemények, visszaemlékezések *Lenin*-ről és főbb munkatársairól, életrajzok a forradalom, a polgárháború és az intervenciók szovjet hőseiről és az internacionalistákról, a szovjet–magyar kapcsolatokról. Két Függelék közül az első a szovjet szocialista köztársaságok földrajzi és fontosabb statisztikai adatait tartalmazza, a másik a Névmutató.

Példaadó munka megtervezésében és kivitelezésében egyaránt. Nélkülözhetetlen segédkönyve kutatóinknak, publicistáinknak és oktatóinknak. Ott a helye íróasztalunk segédkönyvei között és könyvtáraink kézikönyvtáiraiban. A bibliográfiai kalauz 1966 október elsejével zárul.

KÓHALMI BÉLA

Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966.
Összeállította BENEDEK László. Bp. 1967.
Akadémiai Kiadó. 253 l.

Az utóbbi tíz esztendő folyamán igen fellendült hazánkban a pszichológiai munka. Lélektani folyóiratok jelennek meg, monográfiák, disszertációk látnak napvilágot. Még az ismeretterjesztő periodikák, sőt a napilapok hasábjain is sűrűn találkozunk ilyen tárgyú cikkekkkel. Bizonyos áttekintést nyújtott efölött a terjedelmes anyag fölött a *Pszichológiai Tanulmányok* kilenc kötetében közölt bibliográfia. Ezt a jelen munka is felhasználta. Az ott adott anyagot azonban BENEDEK László jelentősen kiegészítette, annyira, hogy a 2717 cím 6000-re növekedett.

Az összeállításban — úgymond a szerző — megtalálunk „minden nyomtatásban megjelent pszichológiai tárgyú, tudományos jellegű közleményt”. Ez a megállapítás talán kissé túlságosan is magabizóan hangzik. Természetesen nem könnyű dolog a bibliográfiai teljességet megközelíteni, főleg egy annyira szétágazó tudomány területen, mint a pszichológia. De éppen e nehézségek ismeretében nem ártott volna jobban felhasználni a már meglévő gyűjtéseket, például az egész nemzeti irodalmunkat — még ha válogatással is! — áttekintő könyvészeti kiadványainkat. Ezeknek hasábjain bizony előfordulnak olyan címek, melyeket hiába keresnénk BENEDEK összeállításában. Persze az is lehet, hogy a hiányzó művek — elsősorban cikkekre gondolunk — olyan folyóiratokban jelentek meg, amelyeket az összeállítás nem dolgozott fel. Ennek ellenőrzése nem áll módunkban, mert a bibliográfia sajnos nem sorolja fel azokat a folyóiratokat, amelyeknek anyagát felvette.

A bibliográfiai teljesség rovására esik az is, hogy az összeállítás elvben elzárkózik a sokszorosított munkák felvétele elől. A nem nyomdai sokszorosítás ma már annyira elterjedt és annyira tökéletesedett, hogy a nyomtatásban megjelenésnek értékmérőként való felhasználása idejét múlta. Egészen magas színvonalú „akadémiai” kiadványok jelennek meg sokszorosított formában, éspedig a nyomdászat termékeinél semmivel se hátránvosabb külsővel.

A bibliográfiai összeállítás az adatokat a „szerzők névsora szerint” csoportosítja és minden egyes tételnél feltünteteti (rövidített jelzéssel) azt a pszichológiai tudományterületet, amelyhez a tanulmány elsősorban besorolható. 12 ilyen tudományterület szerepel itt: filozófiai pszichológia, általános pszichológia, fejlődéslélektan, társadalompszichológia, pedagógiai pszichológia, munkapszichológia, művészetpszichológia,

sportpszichológia, orvosi (klinikai) pszichológia, gyógypedagógiai pszichológia, kriminálpszichológia, pszichológiatörténet. A tudományterületek lehetnek jól csoportosítottak és jelölésük lehet szemléletes, ennek ellenére azt a kutatót, aki a lélektan egy bizonyos kérdéséhez keres irodalmat, nem mentesítik az egész könyv áttanulmányozásának időtrábló feladatától. Márpedig a kutatót a legritkább esetben érdekli az, hogy egy-egy szerző mit és mennyit publikált. Inkább magát a kutatott tárgyat és annak irodalmát szeretné megismerni. És ez az, amiben segítségére kell lennünk az anyag szakok szerinti csoportosításával is. A segítségzet egyébként még hatékonyabbá tette volna, ha az összeállításba belekerülnek a külföldi szerzők magyarul megjelent művei is.

BENEDEK László egyébként értékes és hézagpótló munkát végzett. Észrevételeinkkel csak azt akartuk bizonyítani, hogy igen nagy jelentőséget tulajdonítunk a bibliográfiának, amely jelen formájában is kitűnően dokumentálja a magyar tudósok pszichológiai munkásságát és annak egyre növekvő tempóját.

T. M.

Cocks-Indestege, Elly — Glorieux, Geneviève: Belgica Typographica 1541—1600. I. Bibliotheca Regia Bruxellensis. Nieuwkoop 1968 De Graaf. XXVI, 612 l.

Németalföld nyomdászata — érteve alatta a mai Belgium és Hollandia területét — már a kezdetektől rendkívül fejlett volt, a XVI. században pedig kifejezetten a legelső köze tartozott egész Európában. A gazdag nyomdatermés rendezett áttekinthetőségét már csak a nagy mennyiség miatt sem könnyű biztosítani. Mégis ahogy a korabeli nyomdászatban, úgy a régi nyomtatványok bibliografizálásában is vezető helyet vívtak ki maguknak a németalföldiek.

Már 1874-ben megjelent M. F. A. G. CAMPBELL *Annales de la typographie néerlandaise au XV siècle* című műve, amelyben kora legigényesebb színvonalán írta le az általa ismert németalföldi őnyomtatványokat. Ezek száma az azóta megjelent tíz kiegészítéssel már kb. kétezer. Világviszonylatban is példamutató vállalkozás volt, amikor W. NIJHOFF és M. E. KRONENBERG *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540* címmel 1923-tól kezdve több sorozatban a legutóbbi időkig összesen kb. 4500 tételben az e területen a XVI. század első négy évtizedében készült nyomtatvá-

nyokat ismertették. Mind az anyaggyűjtés teljességre törekvése, mind a leírás színvonalára a legnagyobb elismerést érdemli.

Ezek a hagyományok ösztönözhatték azokat, akik abba a nagy vállalkozásba fogtak, hogy a fentiek folytatásaként regisztrálják a XVI. század utolsó hat évtizedében Németalföldön készült nyomtatványokat. Nem nehéz belátni, hogy e cél megvalósítása már csak annak méretei miatt is rendkívüli feladatot jelent. A nyomtatványok száma a XVI. században is évtizedről évtizedre szinte hatványszerűen emelkedett, így egy ilyen igen fejlett területen sok-sok ezer kiadvánnyal kell számolni. Ráadásul éppen a feldolgozott korszakban következett be e területnek máig is meglévő kettészakadása a déli Belgiumra és az északi Hollandiára. Ilyen megfontolások alapján kerülhetett sor a további bibliográfiai munka kettéosztására is.

Elsőként *Belgica Typographica* címmel a belgiumi nyomtatványok regisztrálásának közlését kezdte meg. Az eddigi bibliográfiai kiadványoktól eltérően a feltárás módszerül a katalógusok publikálását választották. Ezek sorát a brüsszeli királyi könyvtár gyűjteményében található és a mai Belgium területén 1541–1600 között nyomtatott kiadványokról készült katalógus nyitotta meg. A két szerzőnő: Elly COCKS-INDESTEGE és Geneviève GLORIEUX — mint az említett könyvtár munkatársai — kitűnő munkát végeztek, amikor egy testes kötetben nem kevesebb, mint 4982, a fenti körvonalazott kategóriába tartozó nyomtatványt ismertettek. Ezek között számunkra különösen érdekes Johannes HONTER *Cosmographia*-jának négy antwerpeni kiadása (Belg. Typ. 1482–1485).

A címléírás lényegében közel áll a modern könyveknél világszerte alkalmazott módszerhez, amelyet — tekintettel a nyomtatványok régiségére — néhány igényes szemponttal megtoldottak. Így nemcsak olyan, a könyv azonosításához értékes adat közlésére került sor, mint amilyen a szerléstükör magasságának milliméterben megadott mérete, hanem a szerzők a kötetek tartalmi kibontását is elvégezték, amikor a megjegyzésben felsorolták az összes személyt, akiknek az írása fellelhető az ismertett nyomtatványokban, vagy akiknek azok megjelentetésében szerepük volt. Így pl. Joannes GARETIUS összeállításában (Antverpiae 1563 és 1569) több száz korábban élt egyházi tekintély írásából idézett állítása bizonyítására (Belg. Typ. 1233 és 1234). Ezeknek több lapon át tartó felsorolása között szerepel PELBARTUS DE TEMESWAR is. Ez a feltáró munka

rendkívül értékes, hiszen hozzáférhetővé teszi az egyes kötetekben meghúzódo, de gyakran igen fontos részleteket is.

Az adatokban rendkívül gazdag kötet megfelelő használhatóságát számos mutatóval biztosították a szerzők. (Jellemző ezek sokrétűségére és magas színvonalára, hogy terjedelmük az egész kötet egyharmadát teszi ki.) Ezek segítségével áttekintést kap a mű használója a közreműködőkről (a katalógus szerzői betűrendje az azon belüli utalókkal feleslegessé teszi azok neveinek újabb felsorolását), a meghatározott személyek által használt mottókról, a könyvdíszek művészeiről, a térképek metszőiről, a zeneművek alkotóiról, a könyvek megjelentetőiről (nyomdász, kiadó és könyvkereskedő), valamint a nyomdahelyekről és ezen belül a nyomdákról.

A mintaszerűen elkészített katalógusról valóban csak a legnagyobb dicséret hangján lehet szólni. Problematikusabb azonban, hogy a belgiumi nyomtatványok bibliográfiai áttekintése ilyen gyűjteményi katalógusok publikálásával megoldottnak lesz-e tekinthető. Sajnálattal nélkülözi pl. a kötet használója az ismertett könyvek terjedelmének közlését, amely pedig nemcsak egy bibliográfia, de egy könyvtári katalógusnak is szerves része. A *Belgica Typographica* tervezett következő kötetei, amelyekben további — elsősorban belgiumi — gyűjtemények anyagának feltárására kerül majd sor, számos nyomtatvány esetében ismétlődésre fognak vezetni. Ezek a bibliográfiai szempontból felesleges átfedések száma több és több kötet kiadásával egyre nőni fog. Sajnos a több helyen történő kereséshez (pl. a NIJHOFF—KRONENBERG bibliográfia esetében is) a németalföldi kiadványokkal foglalkozóknak úgy látszik hozzá kell szokniuk, amelyre a legutóbbi összefoglalásáig a *Bibliotheca Belgica* sorozat nyújtott elriasztó példát. Megfontolható lett volna talán az egyszerre történő bibliográfiai feldolgozás méreteit messze meghaladó nagyságú anyag további tagolása akár terület szerint, akár időben.

Mindent összefoglalva a *Belgica Typographica* sorozat első kötetének kiállításában is reprezentatív megjelenését nagy elismeréssel és őszinte köszönettel nyugtazza az általa feltárt nyomtatványokkal foglalkozók széles köre nemcsak a közvetlenül érintett Belgiumban, hanem szerte a világon, így Magyarországon is, ahol e kiadványok számtalan példányát őrzik a különböző gyűjtemények.

BORSA GEDEON

Pálffy Miklós: Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek. — A hallei magyar könyvtár könyvészeti ritkaságai.

Halle 1967, 124 l. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale. Bd. 6.)

A hallei magyar könyvtár a régi magyar könyvek legnagyobb és legértékesebb gyűjteményei közé tartozik. Az 1712 előtt megjelentekről BUCSAY Mihály adott részletes áttekintést (*Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*. Bp. 1941, 104 l. — Ismertetése: *Magy. Könyvszle.* 1941, 298—300 l.), amelyben nem kevesebb, mint 631 könyvszettelleg már ismert és 123 korábban ismeretlen RMK-ról adott hírt.

BUCSAY e művéhez csatlakozik PÁLFY Miklós most megjelent munkájának első része, amelyben azt igen alaposan és gondosan kiegészíti, ill. kijavítja. A második részben ezen túlmutatva az 1712—1800 között megjelent kiadványokat, a harmadikban a gyűjtemény régi szláv nyomtatványait írja le, a negyedik részben pedig a hallei magyar könyvtárról készült írások könyvészeti jegyzékét adja. Az egyes részek között — azok eltérő szempontjai miatt — szükségszerű átfedés van. Így joggal szerepel az I.756. tétel a III.31—32. alatt is. Azonban ez a kettős feltárás nem minden esetben lett következetesen végrehajtva (pl. III.80. nem szerepel a II. részben, II.77. és 79. a III. részben).

BUCSAY számozását folytatva PÁLFY további 80 RMK I—III kategóriába tartozó nyomtatványt ír le (RMK I-ből 3, II-ből 6, III-ből 71). Ezek közül 11 esetében az RMK közölte a hallei példányt, de BUCSAY-nak nem sikerült azokat fellelnie. 22 bibliográfiailag már leírt műből talált PÁLFY egy-egy példányt a hallei gyűjteményben, 40 mű pedig korábbi bibliográfiákban egyáltalában nem szerepel. Ennek az első résznek függelékeként nem kevesebb mint 70 olyan 1677—1711 között külföldön megjelent alkalmi nyomtatványt is közöl, ahol a többnyire kis versek szerzői között magyarországi származású is van.

A magyar nyelvű nyomtatványok sorát (I. 755.) TELEGDÍ Miklósnak Bécsben 1562-ben megjelent katekizmusa nyitja meg (Sztripszky I. 1803. Egyetlen ismert példányát a bázeli egyetemi könyvtár őrzi.) Sajnos BUCSAY-nak ez az adata téves, mert a berlini magyar intézetben a megadott jelzeten csak e műnek 1884-ben SZILÁDY Áron gondozásában megjelent szövegkiadású van meg. A következő magyar nyomtatvány (I.756.) meghatározásába alighanem hiba csúszott. Rövid hallei lá-

togatásom során módomban volt megállapítani, hogy a négy nyelvű szótár két példánya egymástól eltérő szedésű (vö. III. 31—32.), de mindkettő ugyanabban a nyomdában (vö. Pálffy 22. lap 3. jegyzet), vagyis Bécsben készült. Talán nem tévedek, ha a címlap nélküli példányt az 1641-i kiadásból (RMK I.711.) valónak tartom. A hely megjelölése nélkül készült kiadványok esetében nem mindig látszik bizonyítottnak a magyarországi nyomtatás (I.758. és 761.), akárcsak néhány külföldi kiadványnál a szerző hazai származása (pl. I.770, 775, 784, 785).

Üttörőnek mondható és egyrészt PÁLFY széles látókörét, másrészt nagy szorgalmát bizonyítja a második rész, amelyben 300 nyomtatványt ír le az 1712—1800 időszakból, összevetve azokat PETRIK bibliográfiájával. (Függeléként 23 olyan nyomtatvány is szerepel, amely 1712 és 1718 között készült és a bennük fellelhető gyászversek egyik szerzője Magyarországon született.) Az 1711. év mint bibliográfiai mérföldkő kezd egyre inkább elhalványulni, és helyette az évszázadokra történő beosztás nyomul előtérbe. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia megjelenés előtt álló új első kötete és az ezirányú további előkészítő munka is már ebben a felfogásban készül. Így jelenleg pontosan a PÁLFY által feltárt időszaknak a PETRIK-féle bibliográfiában nem ismert magyar nyelvű, ill. magyarországi kiadványait magába foglaló pótkötetének (ún. Petrik V.) sajtó alá rendezése folyik. Mindez fokozza PÁLFY eme jegyzékének indokoltságát és fontosságát.

A hallei gyűjtemény jellegénél fogva természetesen ebben a részben is a korábbi bibliográfiákban még le nem írt művek közül a magyarországi szerzőknek külföldön megjelent munkája a legtöbb. Azonban a hazai kiadványok közül is több korábban ismeretlent közöl PÁLFY, amely értékes gyarapítást jelent a fentebb említett Petrik-pótláshoz. (Néhány tétel, pl. 137, 153, 207. azért megtalálható PETRIK bibliográfiájában.)

A korábban méltánytalanul elhanyagolt szláv könyvek fokozott feltárása ugyancsak a régi nyomtatványok bibliografizálásának egyik új és meglehetősen elterjedt jelensége. Így csak örömmel lehet üdvözölni PÁLFY összeállítását, amelyben a hallei gyűjteményből 108 szláv nyelvű művet ismertet 1488 és 1862 között. Kár, hogy a többséget kitevő cseh nyelvű kiadványoknál nem a korszerű *Knihopis českých a slovenských tisků* című munka szolgált bibliográfiai bázisul. Hasznos lett volna a legújabb délszláv szakirodalom igénybevétele is (pl. a 6. tételnél: BADALIČ,

Josip: *Jugoslavica usque ad annum MDC.* 2. Aufl. Baden-Baden 1966, 78. vagy 79. szám?).

Igen becses PÁLFY munkájának negyedik része is, amelyben 51 kézirat és 38 nyomtatott forrást állít össze, amelyek a hallei magyar könyvtárral foglalkoznak. Nem világos azonban, hogy ASZTALOS Miklós munkája itt miért nem és helyette miért csak a 13. és 55. lap jegyzetében található.

A kötetet kiadós és részletes mutató teszi még használhatóbbá, amely a tulajdonnevek és az anonymák címszavainak feltárásával az ismertetett kiadványok részleteiben megbúvó adatokat is hozzáférhetővé teszi. A mintegy ezer nevet, ill. címszót tartalmazó jegyzékből azonban néha egy-egy személy (pl. FRANCKE, A. H. — III.57.), ill. város neve (pl. Prešov = Eperjes — III. 36, 37.) kiesüszott.

A lipcei nyomda tisztelőre méltó igyekezettel szedte a szokatlan magyar, ill. szláv szöveget azok valamennyi különleges betűjével. Így különösen sajnálatos néhány a magyar szemet bántó sajtóhiba (pl. mon-/lja a 88. lap jegyzetében). Nyilván a kézirat rossz olvasata vezetett ahhoz is, hogy a címléírásba néha — tipográfiai megkülönböztetés nélkül — magyarzó szavak is kerültek (pl. I. 775, II. 97.). A cirill betűk használatát a könyv több helyen mellőzi (pl. III. 6, 85.), de egy helyen (III. 69. göröggel keverve!) mégis él vele. A leírásokban a fraktúrával szedett szöveg jelölése, amely tulajdonképpen nem is elengedhetetlen, meglehetősen vastag aláhúzással történt. Ez sem nem szép, sem nem bizonyult mindig alkalmazhatónak (pl. a sorbázis alá nyúló betűk esetében). Következetlen (pl. I. 830. esetében) a kapitálchen és a verzális betűk használata stb. Ilyen és ehhez hasonló esetek miatt talán fokozottabb együttműködésre lett volna szükség a szerző és a nyomda között, amelyet feltehetően technikai akadályok korlátoztak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy PÁLFY munkája nemcsak számtalan értékes új adattal, de újonnan feltárt kategóriáival módszertanilag is komoly lépéssel vitte előbbre a régi magyar vonatkozású nyomtatványok bibliografizálását.

BORSA GEDEON

Schmidt, Heiner: Bibliographie zur literarischen Erziehung. Zürich—Einsiedeln—Köln, 1967. Benziger Verlag, 820 l.

Heiner SCHMIDT válogatott bibliográfiája az iskolai és az iskolán kívüli irodalmi

neveléshez kíván segítséget nyújtani. Már ez a tény is figyelemre méltó, hiszen az ifjúság nevelése, ill. nevelhetősége a világ minden táján egyre fontosabb helyet foglal el. Témája szerint a bibliográfia elsősorban a pedagógusokat, pszichológusokat és az ifjúsággal foglalkozó szakembereket érdekelhetné. De SCHMIDT munkája a feldolgozott anyag tartalmi vonatkozásain kívül a könyvtárosok és bibliográfusok figyelmét is felkeltheti: a szerkesztés és az összeállítás hasznos és más területen is gyümölcsözőtethető módszertani megoldásokat tartalmaz.

SCHMIDT bibliográfiájának időkorét a XX. századra korlátozza: 1900-tól az anyaggyűjtés időpontjának lezárásáig, 1965-ig rendelkezésére álló anyagból válogatott. Az időbeli határok mellett gyűjtőkörét a német nyelvű szakirodalomra terjesztette ki, tehát nemcsak Németország, ill. 1945 után a két német állam területén megjelentetett művekkel foglalkozik, és nemcsak a német nyelvterületet vonta be a feldolgozás hatósugarába, hanem minden német nyelven megjelent művet is számba vett.

A bibliográfia 1300 önálló művet ill. monográfiát, továbbá 900 folyóiratról 12 500 cikket, tanulmányt dolgozott fel. Az összeállítás alapelve a jól tagolt, címszavakkal elválasztott, így könnyen áttekinthető tematikus szétbontás. SCHMIDT bibliográfiáját két részre választotta. Az első 180 lapon található az önálló művek címléírásai. E részt öt főcsoportba osztotta. A főcsoportok az összeállítás rendjében: nyelvtudomány, nyelvpedagógia, irodalomtudomány, irodalompedagógia, ifjúsággal való foglalkozás és az ifjúság irodalmi nevelése. A felsorolt főcsoportokon belül a téma jellegének megfelelően alcsoportokkal további kisebb részekre tagolta az összegyűjtött anyagot. Az egyes művek pontos címléírása után petit betűtípussal elkülönítve annotáció helyett a mű tartalomjegyzékét közölte. A csoportokba sorolt tételek egymásutánját nem a kronológia határozza meg, hanem a könnyebb áttekinthetőség elvét szem előtt tartva, a szerző neve szerinti szoros betűrendbe osztotta az egyes csoportokba tartozó címléírásokat.

A bibliográfia testesebb részét a 12 500 cikk és tanulmány feldolgozása tölti ki. Az önálló művek feltárásánál alkalmazott módszertől eltérően SCHMIDT ebben a részben nem egy logikailag felépített szakrendet alkalmaz, hanem gondosan kialakított és tipográfiailag jól tagolt címszórendszerrel. A címszavak — a hozzájuk tartozó szakirodalmi utalásokkal együtt — betűrendben követik egymást. Illusztrációként bemutatom a diákkönyvtárakkal

foglalkozó címszavak tagolását a szerző által kialakított sorrendben: Schülerbücherei [a továbbiakban Schb.] (Arbeitsbücherei); Schb. (Aufbau); Schb. (Ausland); Schb. (Ausleihe); Schb. (Berufsschule); Schb. (Bestandsaufbau); Schb. (Buchanschaffung); Schb. (DDR); Schb. (Einrichtung); Schb. (Finanzierung); Schb. (Geschichte 1900–1931); Schb. (Geschichte 1933–1945); Schb. (Gymnasium); Schb. (Klassenbücherei); Schb. (Krise); Schb. (Landschule); Schb. (Mädchenschule); Schb. (Ministerialerlass vom 9.7. 1928); Schb. (Öffentliche Bücherei); Schb. (Realschule); Schb. (Sonderschule); Schb. (Volksschule); Schb. (Werbung); Schb. im Unterricht; Schb. im Unterricht (Geschichte). E címszó tagolása érzékeltetheti a szerző aprólékos, de ugyanakkor nem elaprózó bontási koncepcióját. Mint már említettem, e címszavak után felsorolások cikkek és tanulmányok szerzőik nevének szoros betűrendjében követik egymást. A címléírások pontosak, és minthogy térben és időben széles körből származnak, a szerző nem alkalmazott semmiféle rövidítést, teljesen leírja a folyóiratok címét, évfolyamát, megjelenési helyét és évét, végül a lapszámot.

A bibliográfiát három mutató zárja. Az első a feldolgozott folyóiratok jegyzékét tartalmazza. SCHMIDT gondosan számba vette összes adatukat, de ezenkívül megfelelő jelrendszerrel eligazította a használatát az esetleges címváltozásokról, folyóiratátalakulásokról stb. is. A második a szerző és címmutató, amely a bibliográfia első részébe illesztett önálló művek mutatóját tartalmazza olyan olvasóra gondolva, aki vagy a mű szerzőjét, vagy a mű címét ismeri, de nem tudja pontosan, hogy milyen témakört ölel fel a könyv. Az utolsó a folyóiratcikkeket elrendező címszavak mutatója.

REJTŐ ISTVÁN

Breycha-Vauthier, A. C.: Die Zeitschriften der österreichischen Emigration 1934–1946. Wien 1960, Österreichische Nationalbibliothek. 28 p. (Biblos-Schriften, Bd. 26.)

A második világháború befejezése után rendre-sorra láttak és látnak napvilágot a különböző európai országokban olyan könyvészeti munkák, melyekre okvetlenül fel kell figyelniünk, mert alapkiadványokról van szó. Tematikájuk közös: a második világháború alatt megjelent földalatti, „clandestinus”, emigráns; közös összefoglaló néven ellenállási irodalomnak nevezhető publikációk. S ha a kiadványfajták különbözők is — könyvek, periodikák, kis-

nyomatványok stb. —, ha csoportosításuk más és más — például saját országban illegálisan megjelent sajtó vagy pedig emigráns, azaz csak más országokban létrehozott lapok; ha feldolgozási módjuk eltérő is — egyszerű bibliográfia vagy analitikus, értékelő, monografikus művek — közös bennük egyrészt a tartalmi alap gondolat: az antifasiszta írások összegyűjtése, másrészt a formai oldal is: e kiadványok rendszerezésének óhaja.

E kategóriába tartozik az előttük álló bibliográfia is. Előszavában dr. Josef STUMMVOLL, a könyvtár főigazgatója tömören érzékelteti a munka jelentőségét és célját. Mint írja, az idők gyakran a haza elhagyására készítették az osztrák hazafiakat, de ők mindenkor szoros kapcsolatot őriztek meg hazájukkal. Ennek a kapcsolatnak élő tanúi a fennmaradt periodikák, melyek megőrzése a nagy nyilvános könyvtárakban kiemelkedő jelentőségű. A bibliográfiában regisztrált lapok külön jelentősége az, hogy oly időszakból származnak, amikor Ausztria nevének kiejtése is tilosnak látszott. Kiemeli a nemzeti könyvtár szerepét, mely szellemi központ és összekötő kapocs a külföldi osztrákok számára.

Az előszó után a bibliográfia összeállítója, a harminc esztendőre Svájcban tartózkodó BREYCHA-VAUTHIER, a külföldi osztrákok világszövetségének egyik alapító tagja, részletesen kifejti munkája célját, módszerét.

A rendelkezésre álló összeállítás — írja —, elsősorban *könyvtári-bibliográfiai* feladatot kíván betölteni: olyan kiadványokat jegyez fel, melyek a szélesebb körök előtt ismeretlenek voltak, annak ellenére, hogy mondanivalójuk éppen a nyilvánosság szempontjából lényeges. Ezt az anyagot nagyon nehéz volt felszínre hozni, hiszen szétszórtan terjedt, sőt sok belőle el is pusztult a világháború során. Második fő célkitűzése *történelmi-politikai*: dokumentatív összefoglalni az osztrák emigráció viszonyait, célját, tevékenységét. Bár a különböző emigrációs csoportok — politikai, faji, vallási — céljai és érdekei nem voltak azonosak, a közös sors bizonyos egységet kovácsolt ki közöttük.

„Ausztria újra lesz. Ausztria feltámad s az igazság győzni fog!” — idézi az *Österreichische Post* című lap mottóját. Ez a lap 1938 karácsonyán Párizsban elsőként jelent meg az ország megszállása után. Bár az emigrációs osztrák sajtó egységes volt a megszállás igazságtalanságának kipellengérezésében és a független Ausztria megteremtéséért folytatott harcban, az utak különbözők, a politikai irányok eltérők. Ezért választotta a bibliográfia kronológikus beosztását. Kiemeli az

osztrák emigrációs sajtó gazdag művészeti-irodalmi tendenciáját. GRILLPARZER és NESTROY, HOFMANNSTHAL, ZWEIG, WILDGANS, ROTH, WERFEL, CSOKOR mindenütt megtalálható: „ők hívnak, irányítanak, összekapcsolnak” — ezt az erős művészeti és irodalmi érdeklődést otthonról vitte magával az emigráció, s ez a politikai lapok jellemzője is.

A szerző megállapítja, hogy bár ez az összeállítás eddig a legteljesebb a publikáltak közül, de még ez sem tekinthető teljesnek. További fontos feladatként tartja számon az elveszett vagy elfelejtett szellemi kincsek felkutatását.

A kis terjedelmű, de értékes bibliográfia három részre tagolódik. Az első rész időrendben sorolja fel az osztrák emigránsok által különböző külföldi országokban megjelent periodikumokat, szám szerint összesen 41 címet, a legfontosabb címle-

írási adatokkal (cím, kiadó, amennyiben a lapon fel van tüntetve, megjelenési hely, év, periódicitás, méret, lefolyóhely). A bibliográfiában feltüntetett első cím az *Arbeiter Zeitung*. Organ der österreichischen Sozialdemokratie. Brünn, Paris 1934—1938. Itt találjuk a fentebb már említett, a náci megszállás után elsőként megjelent párizsi *Die Österreichische Post* című lapot, továbbá a Prágában kiadott *Weg und Ziel*. Blätter für Theorie und Praxis der Arbeiterbewegung című havilapot. Az utolsó cím az időrendi felsorolásban: „*The Austrian Friends of Austrian Labor*. New York 1946”. — Az Egyesült Államok 12, Anglia 9, Franciaország 8, Csehszlovákia 3, Svájc 3, Argentína 2, Belgium 2, Kanada 2, Svédország 2, Uruguay 1 osztrák lappal szerepel. A könyvet cím szerinti mutató zárja.

MARKOVITS GYÖRGYI

TARTALOM

<i>Varga Sándor</i> : A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939—1943 — Die Buchaktionen des Wochenblattes „Szabad Szó“ (Freies Wort)	305
<i>Sonnevend Péter</i> : Fejezetek a Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat történetéből — Kapitel aus der Geschichte des Cserépfalvi-Buchverlages	321
<i>Soltész, Elisabeth</i> : Zur Herkunft des Corvin-Graduals und zur Ikonographie seiner Miniaturen	334
Blücher, Gebhard : Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen	343

• K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Dezsényi Béla</i> : Szacs vay Sándor utolsó évei	351
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Reformkori kritikai irodalmunkhoz	357
<i>Kovács Magda</i> : A külföldi lapok Magyarországon. (Néhány cenzúrai eset tükrében 1845—48 között.)	360
<i>Gál István</i> : Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei	362
<i>Kozocsa Sándor</i> : Madách Imre javításai „Az ember tragédiája” első kiadásában ...	366
<i>Terbe Lajos</i> : Ligeti Károly „Végrendeletem” c. verse kiadásainak és fordításainak történetéhez	373
<i>Markovits Györgyi</i> : A „Névtelen Jegyző” c. folyóiratról (1932)	376

FIGYELŐ

<i>Kőhalmi Béla—Fukász György</i> : Mátrai László hatvan éves	383
<i>Pusztai Jánosné</i> : Denisz'ev, Vitalij Nikolaevics	385
<i>Holl Béla</i> : Gebhard Blücher (1934—1968)	386
<i>Dezsényi Béla</i> : A társadalmi tudományok új módszerrel gyűjtött forrásainak első Magyarországon megjelent gyűjteménye	386
<i>Csapodi Csaba</i> : Az ETO újabb magyar irodalmáról	388
<i>Székely Artur</i> : A tipográfia és a szedéstechnika is változik	392
<i>Holl Béla</i> : Gutenberg-emlékkiállítás Esztergomban	396

S Z E M L E

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	397
Dér Ferenc: Sajtójogi ismeretek (Ism. <i>Takács József</i>)	398
Veszprém megye irodalmi hagyományai (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	399
Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte (Ism. <i>Bugyi Balázs</i>)	400
Freiberg, R.: Die Presse der französischen Resistance (Ism. <i>mgy</i>)	401

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Mitru Ibolya</i> : A Szovjetunió története (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	402
Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966 (Ism. <i>T. M.</i>)	403
Cocks-Indestege, E.—Glorieux, G.: Belgica Typographica I. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	403
<i>Pálfy Miklós</i> : Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	405
<i>Schmidt, H.</i> : Bibliographie zur literarischen Erziehung (Ism. <i>Rejtő István</i>)	406
<i>Breycha-Vauthier, A. C.</i> : Die Zeitschriften des österreichischen Emigration 1934—1946 (Ism. <i>Markovits Györgyi</i>)	407

TABLE DES MATIÈRES

<i>S. Varga</i> : Les semaines du livre organisées par l'hebdomadaire „Szabad Szó” (La Voix Libre) dans les années 1939—1943 (Avec résumé en allemand)	305
<i>P. Sonnevend</i> : Chapitres de l'histoire de l'Édition Cserépfalvi (Avec résumé en allemand)	321
<i>E. Soltész</i> : Données à l'histoire de la genèse du Graduel Corvinien et à l'iconographie de ses miniatures (Texte entier en allemand)	334
<i>G. Blücher</i> : Détermination du tirage des imprimés édités à Brassó au 16- siècle avec Paide des filigranes (Texte entier en allemand)	343

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>B. Dezsényi</i> : Les dernières années du journaliste Sándor Szacsavay	351
<i>E. Nizsalovszky</i> : Littérature critique hongroise de l'ère des réformes	357
<i>M. Kovács</i> : Journaux étrangers en Hongrie. (Quelques cas de censure dans les années 1845—1848)	360
<i>I. Gál</i> : Les débuts londoniens de la collection Apponyi	362
<i>S. Kozocsa</i> : Les corrections d'Imre Madách dans la première édition de son ouvrage „Az ember tragédiája” (La tragédie de l'homme)	366
<i>L. Terbe</i> : Les éditions hongroises de la poésie „Végrendeletem” (Mon testament) de Károly Ligeti et de ses traductions	373
<i>Gy. Markovits</i> : La revue „Névtelen Jegyző” (Le Notaire Anonyme) (1932)	376

CHRONIQUE

<i>B. Kőhalmi—Gy. Fukász</i> : László Mátrai	383
<i>M. Pusztai</i> : Vitalii Nicolaevitch Denisev	385
<i>B. Holl</i> : Gebhard Blücher (1934—1968)	386
<i>B. Dezsényi</i> : Premier spécimen paru de „oral history” en Hongrie	386
<i>Cs. Csapódi</i> : La littérature récente hongroise de la Classification Décimale Universelle	388
<i>A. Székely</i> : La typographie et la technique de la composition subit des modifications	392
<i>B. Holl</i> : L'exposition commémorative de Gutenberg à Esztergom	396

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei (<i>M. Vértessy</i>)	
Dér Ferenc: Sajtójogi ismeretek (<i>J. Takács</i>)	397
Veszprém megye irodalmi hagyományai (<i>M. V. Busa</i>)	398
Beiträge zur Methodik der Wissenschaftsgeschichte (<i>B. Bugyi</i>)	400
Freiberg, R.: Die Presse der französischen Resistance (<i>mgv</i>)	401

BIBLIOGRAPHIES

Mitru Ibolya: A Szovjetunió története (<i>B. Kőhalmi</i>)	402
Magyar pszichológiai irodalom 1945—1966 (<i>M. T.</i>)	403
Cocks-Indestege, E.—Glorieux, G.: Belgica Typographica I. (<i>G. Borsa</i>)	403
Pálffy Miklós: Bibliographische Selteneiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek (<i>G. Borsa</i>)	405
Schmidt, H.: Bibliographie zur literarischen Erziehung (<i>I. Rejtő</i>)	406
Breycha-Vauthier, A. C.: Zeitschriften des österreichischen Emigration 1934—1946 (<i>Gy. Markovits</i>)	407